

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Jan Carlsson

civ. ing, civ. ek

Statsabsolutismens rättsfilosofi

En studie av Boströms och Hägerströms rättsfilosofi med avseende på deras bakgrund, innehåll och konsekvenser för juridiken

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Aleksander Peczenik
Professor i Allmän Rättslära

Ämnesområde
Allmän rättslära, Rättshistoria, Rättsfilosofi

Termin
HT 2001

Statsabsolutismens rättsfilosofi

En studie av Boströms och Hägerströms rättsfilosofi med avseende på deras bakgrund, innehåll och konsekvenser för juridiken

Innehåll

1. Sammanfattning
2. Förord
3. Förkortningar
4. Syfte
5. Metod
6. Forskningsöversikt
7. Den idealistiska filosofins betydelse för juridiken
8. Allmän bakgrund
9. Bibergs rättsfilosofi
10. Grubbes rättsfilosofi
11. Boström och hans föregångare
12. Boströms bakgrund
13. Boströms idealism
14. Boströms rättsfilosofi
15. Boströms statsfilosofi
16. Claësons bakgrund och allmänna ståndpunkter
17. Claësons rättsfilosofi
18. Nyblæus rättsfilosofi
19. Den senare boströmianismen
20. Samband mellan Boström och Hägerström
21. Hägerströms bakgrund
22. Hägerströms verklighetsuppfattning
23. Hägerströms värdelära
24. Lundstedts rättsuppfattning
25. Olivecronas syn på rättsordningen
26. Boström, Hägerström och Kelsen
27. Värdenihilismens konsekvenser
28. Värderingar
29. Rättsstaten och demokratin
30. Slutsatser
31. Otryckta Källor
32. Tryckta Källor
33. Litteratur

1. Sammanfattning

Föreliggande uppsats behandlar huvudsakligen Boströms och Hägerströms inflytande på rättsutvecklingen i Sverige. En kortfattad bakgrund ges emellertid även för de uppfattningar som föregick epoken Boström. Här kan man särskilt påminna om arvet från upplysningstiden, som kan sättas i motsätsställning till inflytandet från den historiska skolan. Man bör därvidlag vara medveten om sambandet mellan romantiken och den historiska skolan. Vidare framförs i uppsatsen argument till stöd för uppfattningen av att man vid denna tid knappast kunde särskilja rättsvetenskapen från filosofin. Boströms föregångares insatser belyses kortfattat och särskilt intresse ägnas åt Samuel Grubbe. Dennes rättsfilosofiska uppfattning ställs delvis i kontrast till den som senare kom att hävdas av Boström.

Som en bakgrund till Boströms samhälls- och rättsuppfattning ges en kortfattad presentation av hans metafysiska idealism. Denna var på en gång både subjektivistisk och rationalistisk vilket kom att leda till ett starkt avståndstagande från empirismen. Subjektivismen framgår tydligt av hans tes "att vara är att förnimma". Boström uppfattade tillvaron som bestående av ett hierarkiskt system av idéer, vilka kunde ses som självständiga väsenden. Ytterst ansåg Boström att verkligheten utgjordes av en förmimelse hos Gud. Vid beskrivningen av Boströms rättsfilosofi kan man notera hans avståndstagande från alla naturrättsuppfattningar. Boström var en filosof som intog en utpräglat statspositivistisk position. Rättvisa sågs av Boström som överensstämmelse med det rationellt fattade statsintresset. Straffet skulle, enligt Boström, syfta till att bryta den straffbara viljan hos brottslingen. I undantagsfall kunde han acceptera att eliminera brottslingen från samhället genom livstidsstraff, och ytterst kunde detta ske genom att avrätta förbrytaren. Staten uppfattades av Boström som en självständig person, ett väsende, vilken endast kunde representeras av en individ, Konungen. Inom staten fanns olika hierarkier av personer där stånden tillerkändes en fundamental roll. Boström var följdriktigt motståndare till representationsreformen. Han anförde som argument för detta motstånd att riksdagsmännen inte skulle vara berättigade att upplösa stånden, då stånden utgjorde självständiga väsenden. Uppfattningen reviderades av Boströms efterföljare så att även kommuner och landsting kunde uppfattas som personer, därigenom kunde även tvåkammarrepresentationen ses som förenlig med Boströms uppfattning. Det fundamentala för dessa senare boströmianer var att det var korporationer, som väsenden, som framstod som folkets representanter inför monarken. I den senare boströmianismen, företrädd främst av Liljeqvist, så sammansmälte Boströms tankar med nationalsocialismen och det korporativa draget utgjorde en viktig del härav. Boströmianismen kom att få spridning genom den akademiska undervisningen. Detta inte minst eftersom det fordrades en preliminärexamen för att påbörja de egentliga studierna vid universiteten. Här var Boströms läror var föremål för ett ingående studium. Man kan även uppmärksamma Boströms inflytande hos ledande jurister vid tiden kring sekelskiftet. Som exempel på sådana kan man nämna namn som Nordling och Trygger vilka båda kan anses som påverkade av Boström. Det är ingen överdrift att säga att boströmianismen utgjorde det rättsfilosofiska fundamentet för juridiken i Sverige under senare delen av artonhundratalet fram till de första åren efter sekelskiftet. Boströms teorier fullföljdes av hans lärjungar och dessa kom att inta en dominerande position fram till 1910-talet. Av Boströms efterföljare studeras Claëson som fördjupade Boströms rättslära genom att sätta denna i

relation till den övriga rättsfilosofiska traditionen. Nyblæus fullföljde Boströms uppfattningar inom straffrättens område.

Under 1900-talet kom Hägerström att utöva ett starkt inflytande på samhällsdebatten. Detta märktes inom juridiken i kanske större utsträckning än inom andra samhällsvetenskaper. Till detta förhållande bidrog dels att Hägerström själv visade ett betydande intresse för rättsvetenskapen, dels att några av hans mest hängivna lärjungar var jurister. Bland dessa märktes främst Lundstedt och Olivecrona. Denna uppsats visar att Boström och Hägerström i icke oväsentlig utsträckning byggde på en gemensam grund. Fundamentet utgjordes av den tyska tradition som utgick från Kant. Hägerström var, liksom Boström, rationalist. Hägerström verkade själv i den Boströmska andan i sina tidiga arbeten. Det förefaller inte heller som om han senare var beredd att ta avstånd från idealismen i dessa verk. Hägerström kom ända fram till sin död att få inspiration från Kant. Det var också från Kant som Hägerström kom att hämta grunden för sin kunskapsteoretiska ståndpunkt och det var denna som var utgångspunkten för hans uppfattning i värdefrågor. Det är här som Hägerström har blivit mest bekant. Värdenihilismen bestod för Hägerström i att hävda att det var omöjligt att tilldela värdeutsagor sanningsvärde. Denna åsikt grundade Hägerström på uppfattning att inte skulle vara möjligt att på ett motsägelsefritt sätt infoga normativa utsagor i rummets och tidens kategorier. Hägerströms värdeteori kan således ses som en direkt konsekvens av hans uppfattning om verklighetsbegreppet. Tidens och rummets kategorier såg Hägerström, i Kants efterföljd, som givna a priori. En konsekvens av denna uppfattning var att han kom att avfärda relativitetsteorin som metafysisk, då han ansåg att relativitetsteorin inte var förenlig med uppfattningen av rummet och tiden som absoluta begrepp. Denna inställning ter sig svår att försvara. Det förefaller som rimligt att kräva att en filosofisk verklighetsuppfattning inte skall stå i motsatsförhållande till den naturvetenskapliga. Därmed skulle emellertid även Hägerströms argument för sin värdeteoretiska uppfattning framstå som ohållbara.

Även om Hägerström kom att utgå från den Boströmska traditionen kom han att ta avstånd från stora delar av den. Ett tydligt exempel på detta är den kritik som Hägerström kom att rikta mot uppfattningen av rätten som ett uttryck för vilja. Denna kritik blir begriplig om den ses mot bakgrund av den Boströmska personlighetsfilosofin. Här kan man anmärka att kritiken riskerade att skjuta över målet, den som talade om lagstiftarens vilja behövde inte nödvändigtvis föreställa sig staten som ett ändligt väsende i Boströms mening. Den tolkning som förs fram i denna uppsats, att Hägerströms kritik mot lagstiftarens vilja och andra "metafysiska" begrepp måste ses mot bakgrund av Boströms system görs knappast i litteraturen. Det är emellertid först om man förstår den boströmska bakgrunden som Hägerströms kritik blir förståelig. Konsekvenserna för juridiken av Hägerströms värdelära torde ha varit än alvarligare. Hägerströms avståndstagande från möjligheten att föra en normativ argumentation innebar att den juridiska doktrinen kom att utarmas. Vilket medförde att en av dess traditionellt sett viktigaste uppgifter, nämligen att ge stöd för rättstillämpningen, inte längre uppfattades som legitim.

Hägerströms läror kom att vidareutvecklas av hans lärjungar. Bland dessa bör man särskilt framhålla Lundstedt och Olivecrona. Lundstedt hävdade att rätten skulle vara ett uttryck för samhällsnyttan. Han angav dock inte hur man skulle bestämma vad som var

samhällsnyttigt, vilket synes försvåra tillämpningen av denna lära. Lundstedts uppfattning om samhällsnyttan förefaller överensstämma väl med Boströms åsikt att rättvisan utgjordes av det rationellt fattade statsintresset. Likheterna mellan Lundstedts tes om samhällsnyttan som ledstjärna för rättstillämpningen och Boströms uppfattning, att rättvisa i staten utgjordes av det rationellt fattade statsintresset, har, så vitt bekant är, inte tidigare uppmärksammats.

Uppsatsens perspektiv, nämligen att se Hägerström i ljuset av sina föregångare, avviker mot den traditionella bilden. Hägerström har, av anhängare och motståndare, uppfattas som nydanaren som gjorde rent hus med en föråldrad idealism. Denna bild har knappast ifrågasatts ens av Hägerströms skarpaste kritiker. Föreliggande uppsats söker visa att den traditionella bilden inte kan anses som helt korrekt. Hägerström var, på väsentliga punkter, starkt beroende av sina föregångare.

Som ett led i diskussionen av Hägerströms betydelse för juridiken presenteras även en kortfattad framställning om värderingar och om möjligheten av att basera dessa på en empirisk eller på en rationalistisk grund. Vidare sätts rättsstatsidealen i relation till de demokratiska idealen.

I debatten om rättsstatens värden har det varit en vanligt förekommande uppfattning att det var Hägerströms värdenihilism som innebar en legitimering av ett oinskränkt statsintresse. Denna uppsats söker visa att det bland ledande svenska rättsfilosofer, även dessförinnan, fanns en tradition som innebar en acceptans för en rationell statsabsolutism, med avståndstagande från naturrettsuppfattningar. Kanske var en förutsättning för acceptansen av den radikala statsabsolutismen, som ofta förknippas med Hägerström, den konservativa statsabsolutism som Boström personifierade.

2. Förord

Denna uppsats behandlar den rättsfilosofi som företräddes av Boström och Hägerström. Intresset för rättsfilosofiska studier väcktes hos mig i samband med att jag läste kursen "Juridikens teori och metod", där allmän rättslära ingick som ett kursmoment. Därvid kom jag att ägna uppmärksamhet åt frågan om bakgrunden till Uppsalaskolans rättsfilosofi. Jag kom då att notera den Boströmska rättsfilosofin, som jag dessförinnan knappast kände till. Som ett avslutande moment i "Juridikens teori och metod" ingick att författa en seminarieuppsats och jag valde då att skriva om Boströms rättsfilosofi. Under dessa studier hade jag Universitetslektor Roland Schött som handledare, till vilken jag vill framföra min tacksamhet. Då jag senare skulle påbörja mitt examensarbete så fann jag det intressant att fördjupa mina studier av den Boströmska rättsfilosofin och även ställa denna i relation till Hägerströms rättsfilosofi. Vidare avsåg jag att belysa Uppsalaskolans uppfattningar och då inte minst sätta in deras ståndpunkter i dess kunskapsteoretiska sammanhang. Resultatet föreligger nu.

Som handledare har jag haft Professor Aleksander Peczenik, till vilken jag vill framföra mitt varma tack. Professor Peczenik har på ett vänligt sätt försökt få mig att avstå från språkliga felaktigheter, tankemässiga oklarheter och lösaktiga spekulationer. Vidare får jag tacka Professor Jes Bjarup som har haft vänligheten att läsa ett manuskript till denna uppsats och därvid kommit med värdefulla påpekanden. Självfallet tar jag det fulla ansvaret för alla återstående felaktigheter och dunkla tankar som alljämt finns kvar.

3. Förkortningar

Cit.	citat
ed.	edition
ff	följande sidor
K.M.	Kunglig Majestät
RF	Regeringsform
s.	sida
SOU	Statens Offentliga Utredningar
TfR	Tidskrift for Retsvidenskap
uppl.	upplaga

4. Syfte

I denna uppsats behandlas Boströms, Hägerströms och deras respektive anhängares inflytande inom juridiken. Valet av ämne kanske inte framstår som självklart. Särskilt inte att dessa två skolor behandlas i ett sammanhang. Att Hägerström har haft en avgörande betydelse för svensk rättsfilosofi torde de flesta vara eniga om. Boströmianismens inflytande är dock betydligt mindre uppmärksammat av nutida svenska jurister. Ser man till den juridiska grundutbildningen så torde namnet Boström knappast ha förekommit någon gång i kurslitteraturen¹. Den rättsfilosofiska eller rättshistoriska litteraturen utgör därvid inget undantag. Går man utanför den grundläggande litteraturen så behandlades boströmianismen närmast på notisform, även om några författare har visat att de har varit medvetna om dess betydelse². Den till omfånget ringa moderna litteraturen om boströmianismen utgörs i huvudsak av idéhistoriska framställningar, samt av viss teologisk litteratur³. Enligt mitt förmenande utgör det ringa intresse som har visats boströmianismen ett förbiseende⁴. Boströms filosofi torde för sin tid ha haft ett minst lika stort inflytande som Hägerström hade för en senare generation av jurister⁵.

Den av Hägerström grundade Uppsalaskolan har under senare tid gjorts ansvarig för tendenser inom svensk rätt som har uppfattats som utslag av en statsabsolutistisk maktmoral. Den har ansetts medföra en vulgarisering av rättsstaten då den bortsett från historisk erfarenhet och naturliga mänskliga rättigheter. Denna uppsats avses påvisa att vissa av dessa tendenser fanns i svensk rättsfilosofi även innan Hägerström höll sin installationsföreläsning och att dessa i flera avseenden kan återföras till Boström. Därmed tjänar den deskriptiva

¹Christopher Jacob Boström, (1797-1866), professor i praktisk filosofi, tillförordnad 1840 och ordinarie 1842. Han avgick 1863.

²Bjarup 1978 s. 20-22 behandlar Boströms filosofi men syftet med denna framställning tycks endast vara att ge en bakgrund till skildringen av den skandinaviska realismen. Det begränsade utrymmet är knappast tillräckligt för att ge rättvisa åt Boströms uppfattning.

³Boströms teologi skall endast översiktligt behandlas. Han förnekade helvetesläran och Guds treenighet, vilket måste anses som en för sin tid mycket radikal åsikt. Nordin 1981 s. 33ff. Som exempel på framställningar av betydelse för teologiska frågeställningar kan man hänvisa till Rodhe och Morin.

⁴Helt bortglömd tycks Boström emellertid inte vara och kanske inte heller utan anhängare. 1998 publicerades 'Filosofiska sentenser' av Boström, en samling citat från hans föreläsningar i religionsfilosofi. I skriften finns även delar av L. H. Åbergs 'Den Boströmska verldsåsigten, i sina grunddrag framställd'. För urval och efterskrift står Siöcrona för. Boström 1998.

⁵Inflytande kan ta sig flera uttryck, den direkta påverkan, som avses att behandlas i denna framställning, är endast en form av inflytande. En mera svårbestämbar påverkan utgör det som man brukar kalla tidsandan, ett begrepp som förefaller lika svårt att fånga som ett Boströmskt väsende, kanske kommer man det närmast genom att vända sig till skönlitteraturen. Här kan man kanske peka på af Geijerstam som en skildrare av den senare Boströmska epoken i Uppsala. På ett liknande sätt gav Piraten i 'Tre terminer' en skildring av Lund ur en juris studerandes perspektiv. Bland skönlitterära författare som var starkt påverkade av den Boströmska filosofin märks kanske främst Viktor Rydberg, något som även framgår av dennes eget filosofiska författarskap.

Svensk historieforskning har, i huvudsak, förhållit sig reserverad till framställningar av "helhetsperspektiv". I ett internationellt perspektiv ter sig emellertid inte en sådan framställning speciellt anmärkningsvärd. Man kan här hänvisa till Annalesskolans betydelse, och då inte enbart i Frankrike. För en översikt av Annalesskolan kan man hänvisa till Burke.

framställningen av en historisk, och i huvudsak glömd, filosofisk skola till att belysa förhållanden vilka är av aktuell betydelse. Beskrivningen av boströmianismen bildar även en bakgrund till den framställning av Hägerströms filosofi som därefter kommer att utvecklas. Därvid beaktas även den kunskapsteoretiska grund som Hägerström till stor del kom att hämta från Kant. Således kommer Hägerströms värdeteori att ses i belysning av hans kunskapsteoretiska ståndpunkter. Framställningen avser även förklara den skarpa kritik som företrädare för Uppsalaskolan kom att rikta mot juridiska begrepp som "lagstiftarens vilja" med att dessa kom att identifieras med en boströmianism som man ville distansera sig ifrån. Rätten som uttryck för vilja kunde av Boström ses som en manifestation av uppfattningen att staten utgjorde en person, ett självständigt väsende, i metafysisk mening. Detta var den idealism som Hägerström kom att vända sig mot. Idealismen var förvisso inte enbart en svensk företeelse men Boström kom att ge den en nationell särprägel. Man kan uppfatta detta som ett resultat av den isolering, eller kanske snarare provinsialism, som präglade svensk filosofi. Orsakerna till dessa omständigheter kan kanske sökas i dåtidens bristande möjligheter att företa resor men det kan endast delvis förklara förhållandena. Det kan påpekas att förhållandena i Sverige i detta avseende avviker mot tillståndet i de övriga nordiska länderna där det hegelianska inflytandet var väsentligt större. Som exempel på betydelsefulla nordiska hegelianer kan man anföra finländaren Snellman. Boström och dennes anhängare motverkade på ett aktivt sätt Hegels inflytande i Sverige. Den akademiska filosofin i Sverige kom således i viktiga avseenden att distansera sig ifrån det tyska arv varifrån man hade hämtat sina grundläggande idéer. Detta kontrasterar mot det allmänna kulturklimatet som under en lång period gjorde det naturligt att tala om Sverige som en tysk utmark i intellektuellt avseende.

Förhållandena inom filosofin tycks ha skilt sig ifrån dem som gällde inom rättsvetenskapen där det tyska inflytandet förefaller att ha mottagits mera okritiskt. Den starka tyska dominansen inom civilrätten har på ett övertygande sätt belysts av Jan-Olof Sundell och var knappast mindre inom andra delar av juridiken⁶. Ett uttryck för detta var att flera, senare ledande, svenska jurister företog studieresor till Tyskland som ett led i deras utbildning. Motsvarigheter till detta finner man inte på samma sätt bland filosoferna, dessa föreföll uppfatta detta som överflödigt. Man var sig själv nog. Dessa nationella särdrag som den svenska filosofin uppvisade under den Boströmska epoken gör det naturligt att även studera Hägerström från denna utgångspunkt. Dennes kamp mot metafysiken måste till stor del ses som ett uppror mot boströmianismen. Det är dock inte möjligt att uppfatta Hägerströms filosofi som helt frikopplad från det arv som Boström lämnade efter sig. Denna uppsats strävar bland annat till att belysa de beröringspunkter som kan ha funnits mellan boströmianismen och den senare Uppsalaskolan med Hägerström och Lundstedt som ledande namn. Hägerströms filosofi har studerats i belysning av dess internationella, eller åtminstone tyska, filosofiska bakgrund. Detta har gjorts av Hägerströms trogne lärjunge Martin Fries i hans digra, men knappast lättillgängliga, framställning av Hägerströms verklighetsbegrepp. Det har också gjorts på ett övertygande sätt av Jes Bjarup i dennes rättsfilosofiska avhandling som inte minst betonar de epistemologiska förutsättningarna för Hägerströms moral- och rättsfilosofi. Dessa författare sätter emellertid inte in Hägerström i

⁶Sundell belyser i sin avhandling från 1978 ett antal framstående svenska juristers bildningsväg samt analyserar deras doktorsavhandlingar mot bakgrund av den samtida tyska doktrinen.

den nationella, svenska kontexten som dock är fundamental för förståelsen av honom⁷. Detta perspektiv har inte i någon nämnvärd omfattning, så vitt bekant är, belysts av andra författare heller. Detta framstår som en brist. Förståelsen av den skandinaviska realismens grunder blir på ett väsentligt sätt ofullständig om man bortser från de förutsättningar varur den utgick.

Det har i den allmänna debatten varit vanligt att tillskriva vissa tendenser i det svenska samhället, som exempelvis tron på den starka statens närmast oinskränkta kompetens och legitimitet, det inflytande som Uppsalafilosofin kom att utöva. Uppfattning kan ifrågasättas. Snarare kan det vara så att dessa tendenser redan fanns tidigare och att Uppsalaskolan snarast vidareutvecklade dem och gav dessa förnyad legitimitet i en tid som inte längre accepterade idealismen. Detta kan tolkas som att det rörde sig av en omformulering av argument till stöd för dessa tendenser snarare än om en egentlig nyskapelse. Det gäller i varje fall om man ser till dess faktiska konsekvenser för rättstillämpningen med avseende på frågor som berör statens kompetens i förhållande till individerna. Det förefaller rimligt att uppfatta Lundstedts tes om samhällsnyttan som ledstjärna för rättstillämpningen på detta sätt. Även dessa tendenser avses att söka belysa i denna uppsats. Som en allmän förutsättning för framställningen ligger uppfattningen om att ingen kan, helt och fullt, avsäga sig beroendet från sin egen tids föreställningar. Även den som revolterar mot dem måste ta ställning till dem och blir, i åtminstone denna mening, beroende av dem. Därför framstår det som nödvändigt att betrakta den skandinaviska realismen mot bakgrund av den Boströmska filosofin, något annat skulle vara ohistoriskt. Inte heller den Boströmska filosofin kan emellertid ses som frikopplad från sina förutsättningar. Därför presenteras inledningsvis, kortfattat, den allmänna bakgrunden mot vilken man kan uppfatta den Boströmska filosofin. Särskilt utrymme ges åt Boströms närmaste företrädare, Samuel Grubbe, även om ambitionen också här inskränker sig till en högst översiktlig presentation.

Vid beskrivningen av de olika filosofiska skolorna som historiska företeelser åsyftas i princip inte något annat än att ge en bild av vad dessa själva menade samt till att peka på samband mellan olika idétraditioner. Det är dock naivt att tro att en deskriptiv framställning skulle kunna vara värdeneutral, eller att detta ens skulle vara något eftersträvansvärt. Naiviteten ligger i att tro att man skulle kunna ställa sig i någon fristående, objektiv position där man skulle kunna betrakta samhället von oben. Men även om man kan acceptera att det finns ett betydande mått av subjektiva bedömningar även i en deskriptiv framställning så följer därav inte att det skulle vara lämpligt att helt blanda egna värderingar med den historiska framställningen. Det har därför framstått som naturligt att söka separera den deskriptiva framställningen från avsnitt där egna ställningstaganden dominerar.

⁷Bjarup 1978 s. 20-22 behandlar dock den Boströmska filosofin som en bakgrund till den skandinaviska realismen. Detta är emellertid inte tillräckligt för att ge rättvisa åt den Boströmska filosofin. De rättsfilosofiska frågorna har inte beaktats. Bjarups avhandling från 1982 behandlar endast Boström högst perifert.

5. Metod

Denna framställning avser huvudsakligen att ge en deskriptiv framställning av Boströms och Hägerströms filosofiska uppfattningar i sådana frågor som kan vara av betydelse för juridiken. När det gäller den tidigare perioden har framställningen haft sin utgångspunkt i den Boströmska originallitteraturen. Därvid har emellertid inte endast beaktats Boströms egna skrifter utan hänsyn har även tagits till andra rättsfilosofer som verkat i tidens idealistiska anda. Särskilt att härvidlag notera är Boströms företrädare som professor i Uppsala, Samuel Grubbe, vilken sedermera även blev statsråd. Grubbe är värd att studera både på grund av sitt eget författarskap och för att han var Boströms lärare samt på grund av det politiska inflytande som han, inte endast som statsråd, kom att utöva. Vidare har uppmärksamhet ägnats åt Boströms kanske främste lärjunge, Kristian Claëson och då särskilt dennes gradualavhandling i rättsfilosofi. Den av de boströmska filosoferna som sist kommer att beröras är Axel Nyblæus, vilken får representera boströmianismens utbredande i Lund⁸. De nu nämnda filosoferna penetreras med utgångspunkt från deras eget författarskap⁹. "Tillbaka till källorna" är dock inte enbart att se som ett metodologiskt stridsrop. Det är en nödvändig konsekvens av att det, såvitt bekant är, inte har ägnats någon större uppmärksamhet åt boströmianismen från rättshistoriker eller från moderna rättsfilosofer. Självklart beaktas i största möjliga utsträckning den litteratur som är tillgängligt. Otryckt material har emellertid endast i högst begränsad omfattning utnyttjats. Likaså finns det ett antal latinska dissertationer vars innehåll inte heller har fått någon uppmärksamhet, vilket enbart kan skyllas på författarens bristande språkkunskaper¹⁰.

För att man skall kunna hävda att det Boströmska systemet ägde relevans för juridiken räcker det inte med att studera filosofernas egna skrifter. Uppgiften måste vara att söka göra det troligt att en faktisk påverkan av juridiken verkligen ägde rum. Denna uppgift avses delvis lösas genom att påvisa att ämnesgränserna mellan juridik och filosofi vid denna tid måste anses som tämligen flytande. Vidare kan man peka på det stora inflytandet över utbildningen av de blivande juristerna som den Boströmska filosofin då hade. Slutligen avser framställningen påvisa det faktiska inflytandet från boströmianismen som man kan spåra i några samtida juristers författarskap. I det senare fallet utnyttjas dels rättshistorisk litteratur, dels används äldre juridisk litteratur för att påvisa direkt påverkan.

Den Boströmska rättsfilosofin torde numera ha fallit i glömska, däremot så spelar Hägerströms inflytande fortfarande en roll inom samhällsvetenskapen och juridiken. Men detta inflytande torde numera inskränka sig till tämligen ytliga delar av värdeteorin. Få personer är alltså medvetna om Hägerströms inställning i kunskapsteoretiska frågor och än

⁸Framställningen kommer även att rikta uppmärksamhet på några senare boströmianer som exempelvis Karl Pira men dessa behandlas endast högst översiktligt.

⁹Således följer att en reservation måste göras rörande uttalanden om Delldén, Biberg med flera, då framställningen här endast bygger på sekundärlitteratur. För en närmare redovisning av vilket material som har använts hänvisas läsaren till källförteckningen.

¹⁰Det förtjänar dock att påpekas att Boströms latinska dissertationer utgavs i svensk språkdräkt av Efraim Liljeqvist. Reservationen gäller därför i huvudsak Boströms föregångare.

färre är anhängare av dem. Det har emellertid framstått som nödvändigt att belysa även de kunskapsteoretiska teorierna därför att dessa utgör den grund på vilken Hägerström baserade sin värdeteori på. När man skall redovisa Hägerströms filosofi så möter man ett metodproblem genom att stora delar av det material som Hägerström lämnade efter sig inte har publicerats utan enbart finns tillgängligt i form av manuskript förvarade i Uppsala universitetsbibliotek¹¹. Detta gör inte endast manuskripten svårtillgängliga, det väcker även frågan om hur pass stor vikt som man kan fästa vid materialet. Dessa har till stor del skrivits som föreläsningsmanuskript och har i flertalet fall aldrig varit avsedda för publicering. Frågan är då om det är korrekt att anta att manuskripten är författade med sådan eftertanke att de verkligen ger rättvisa åt Hägerström eller om de snarare att se som tillfällighetsverk. Det framstår som rimligt att vara försiktig med att dra allt för vittgående slutsatser från enstaka formuleringar. Problemet aktualiseras inte minst därför att vissa av Hägerströms manuskript publicerades postumt av Hägerströms anhängare och då understundom i redigerad form. Vidare måste man ta ställning till frågan då man skall värdera Peterssons avhandling 'Axel Hägerströms värdeteori' som till stor del bygger på Hägerströms opublicerade manuskript.

För att belysa hur de värdenihilistiska uppfattningarna i stor utsträckning accepterades inom juridiken behandlas Lundstedts och Olivecronas författarskap med utgångspunkt från deras egna skrifter. Lundstedts uppfattningar ställs därvid inte minst i relation till vissa delar av Boströms ståndpunkter. En jämförande metod används även vid analysen av delar av Hägerström författarskap. Det torde vara ofrånkomligt att man inte med fullständig säkerhet kan fastställa i vilken utsträckning som en påverkan i verkligheten har ägt rum då man jämför dessa tankesystem, men det torde knappast finnas några andra vägar att på ett mera vederhäftigt sätt påvisa influenser mellan olika tänkare.

Hägerströms värdenihilism spelar fortfarande en roll inom samhällsvetenskapen. Det är därför naturligt att samtidigt som en deskriptiv framställning av Hägerströms ståndpunkter presenteras så beledsagas denna av en kritisk diskussion. Därigenom avlägsnar sig författaren från en värdenneutral framställning och närmar sig i denna del snarast en hermeneutisk och subjektivistisk metod. Detta är också att se som ett ställningstagande. I samband härmed framförs några reflexioner över några möjliga sätt att ta ställning till värdeutsagor och vilka konsekvenser som dessa kan få för den juridiska metoden. Det förefaller naturligt att den metod som används anpassas efter de uppgifter som framställningen avser att spegla, därför är det inte orimligt att metoden delvis kommer att växla mellan olika avsnitt.

6. Forskningsöversikt

¹¹En förteckning av Hägerströms manuskript finns i Mautner.

En monumental framställning av den äldre svenska filosofihistorien utgör Nyblæus verk om den filosofiska forskningen i Sverige. Betydelsen av detta verk skall inte underskattas även om senare forskning delvis har modifierat den bild som Nyblæus förmedlar¹². Nyblæus perspektiv måste nämligen anses som speciellt, emedan han själv var boströmian så tolkade han de äldre idealisterna som föregångare till Boström. Dessa var så att säga boströmianer in spe. Denna tolkning kan med fog ifrågasättas. Detta har gjorts av, bland andra, Nordin i hans framställning av romantikens filosofi¹³. Han behandlar här från idéhistorisk utgångspunkt den svenska idealismens genombrott fram till Boströms definitiva filosofi. Verket utgör, tillsammans med hans bok om boströmianismen, den främsta samlade framställningen av epokens filosofiska historia. Nordin visar emellertid endast ett begränsat intresse för rättsfilosofiska frågor, så kan man anföra som exempel att han överhuvud taget inte berör Claësons gradualavhandling. Detta oaktat att 'Om möjligheten av en filosofisk rättslära' måste anses som Claëssons främsta verk och även gav honom hans docentur. Även efter det att den Boströmska filosofin inte längre spelade någon tongivande roll så visade några akademiska filosofer intresse för dennes system. Dels utgjordes dessa av eftersläntrande boströmianer, men det fanns även andra som kom att behandla boströmianismen. Ett exempel på detta är den monografi över Boströms teorier som Wedberg publicerade. Hans avhandling i filosofi analyserar de begrepp och strukturer som Boström byggde sin uppfattning på. En viss försiktighet är dock påkallad vid användning av detta verk då begreppsanalysen i vissa avseenden kanske går utöver det som Boström själv avsåg¹⁴. Boströms uppfattning i rättsteoretiska frågor belyses endast inom ramen för en filosofisk analys varför avhandlingen i detta avseende får en begränsad betydelse. En historisk tolkning av Boströms lära finns framställd i Kilanders avhandling¹⁵. Detta verk är en allmänhistorikers analys av förändringen av ideologiska föreställningar i Sverige från 1850 till 1910. Boströmianismen behandlas här som en av de ideologiska faktorer som påverkade samhällsutvecklingen. Jan-Olof Sundells avhandling avser det tyska inflytandet på svensk juridisk doktrin¹⁶. Influenser från svensk filosofi behandlas inte i någon större utsträckning. Boströms påverkan av Ernst Trygger klargörs dock av Jan-Olof Sundell. Avhandlingen utgörs till största delen av en analys av några ledande juristers, däribland Lundstedts, doktorsavhandlingar. Vidare ger han en beskrivning av dessa rättsvetenskapsmäns bildningsväg. Häthén har i sin avhandling i rättshistoria behandlat straffrättsteorins utveckling och betydelse, främst under nittonhundratalet. Inte heller denna avhandling har boströmianismen som primärt ämne, men där finns ett mindre avsnitt som har beaktats. För en bakgrund till den historiska skolan har använts material från Schötts avhandling, denna berör emellertid inte primärt svenska förhållanden. En av de få författare som har sökt ställa Boström i relation till moderna rättsfilosofer var Lagerroth som publicerade en uppsatts med titeln 'Boström och Kelsen, en jämförelse'. Denna artikel från 1925 är av intresse inte minst därför att här behandlas Boströms uppfattningar inte som en historisk artefakt utan dessa belyses efter deras innehåll uttryckt i en modern språkdräkt.

¹²Nyblæus 1897.

¹³Nordin 1987.

¹⁴Jämför Fries i *Theoria* 1938, 273ff.

¹⁵Kilander.

¹⁶Jan-Olof Sundell.

När det gäller Uppsalaskolan så är litteraturen här rikhaltigare. Ett allmänfilosofiskt översiktsverk som kan nämnas är Nordins arbete 'Från Hägerström till Hedenius'. Denna bok kommer således att bilda sista delen i en trilogi om svensk filosofi. Vidare kan nämnas att Konrad Marc-Wogau gav ut ett antal uppsatser under titeln 'Studier till Axel Hägerströms filosofi'. Boken ger dock som helhet ett något disparat intryck, vilket i och för sig är förklarligt då uppsatserna ursprungligen skrevs utan avsikt att sammanställas. En gedigen framställning av Hägerströms kunskapsteoretiska ståndpunkter har givits av Fries i dennes 'Verklighetsbegreppet enligt Hägerström'. Framställningen är, delvis, polemiskt inriktad i det att Fries söker tillerkänna Hägerström upphovsmannaskapet till Uppsalaskolans kritik av subjektivismen. Detta måste ses mot bakgrund av det vänskaps och lärjungeskap som Fries stod i förhållande till Hägerström. Men detta till trots så framstår Fries verk som en av de mest vederhäftiga framställningar av Hägerströms kunskapsteori som har publicerats. Hägerströms värdeteori har behandlats på ett ingående sätt av Petersson i dennes avhandling i filosofi. Man bör här framhålla att han har beaktat den mycket omfattande samling av opublicerade manuskript som är tillgängliga vid Uppsala Universitetsbibliotek. Detta är naturligtvis en betydande förtjänst men innebär även en svårighet när det gäller att ta ställning till hans slutsatser då källmaterialet inte är allmänt tillgängligt. Jes Bjarup har skrivit en allmän framställning om den skandinaviska realismen¹⁷. Detta verk kan ses som en inledning till den avhandling om Hägerströms rättsfilosofi som han senare kom att publicera. Bjarups avhandling i allmän rättslära utgör en gedigen framställning av Hägerströms rättsfilosofi där författaren grundligt penetrerar Hägerströms ståndpunkter¹⁸. Vidare kan man nämna Kilanders avhandling i idéhistoria som är uppbyggd av ett antal tematiska studier av Uppsalafilosofins betydelser inom olika samhällsområden. Sundberg har i 'fr eddan t. Ekelöf' behandlat Hägerström uppfattningar på ett polemiskt sätt. Framställningen måste i dessa delar betecknas som onyanserad, även om man måste framhålla verkets insiktsfullhet när det gäller tidigare perioder. Men detta verk kan belysa den kritik som har riktats mot Uppsalaskolan. Som en avslutande anmärkning kan göras, att det inte förefaller som om någon författare har givet en längre framställning av boströmianismens inflytande på rättsvetenskapen eller eventuella influenser som denna har haft på den skandinaviska realismen.

7. Den idealistiska filosofins

¹⁷Bjarup 1978.

¹⁸Bjarup 1982.

betydelse för juridiken

För att hävda att en filosofisk skola är av betydelse för rättsväsendet räcker det inte med att studera dess eget innehåll, man måste även kunna styrka att den har haft en reell betydelse för juridiken. Här avses framläggas ett antal argument för den idealistiska filosofins betydelse för den samtida juridiken¹⁹. Med andra ord vill framställningen visa att dessa läror på sin tid ansågs som relevanta av då ledande jurister.

Historiskt sätt måste det anses att sammanblandningen av juridik och filosofi var legio alltsedan universitetens tillkomst²⁰. Att detta även var fallet i början av artonhundratalet framgår exempelvis av att när Uppsala Universitet uttalade sig över lagkommitténs förslag till ny kriminallag 1833 så skrevs yttrandet inte endast av professorerna i juridik. Medförfattare var även Atterbom och Grubbe som var universitetets två professorer i filosofi²¹. Yttrandet präglades av en historisk syn på rätten som av Jägerskiöld har jämförts med von Savignys resonemang. Att filosoferna avgav ett utlåtande i ett så centralt lagstiftningsärende kan, enligt mitt förmenande, illustrera den betydelse som man vid denna tid tillmätte dem för rättsteorin. Att inflytandet inte enbart sågs som akademiskt framgår av att det vid denna tid fanns filosofer, om inte på, så i varje fall vid tronen. När Grubbe avgick som professor var det för att bli statsråd under Karl XIV Johan.

Grubbes efterträdare blev Boström och denne byggde upp en skola av lärjungar till sig som kom att utöva ett stort inflytande. Detta begränsade sig inte till filosofin utan berörde hela samhällslivet under lång tid framåt. Redan innan Boström fick sin professur kan man säga att han kom att stå makten nära då han var informator åt kronprins Oskar²². Själv kom han dock aldrig att inneha någon formell politisk maktposition²³. Desto större inflytande kom hans filosofi att få, denna ”utövade en oerhörd påverkan i det oskarianska Sverige”, enligt statsvetaren Torbjörn Aronson²⁴. För att förstå boströmianismens inflytande skall man först ha i åtanke det stora utrymme som vid denna tid ägnades åt filosofin i utbildningen. Redan i gymnasierna var den dominerande filosofilitteraturen boströmsk²⁵. Vid universiteten inleddes studierna med obligatoriska kurser i filosofi för samtliga studenter, medicinerna var dock

¹⁹Det har påpekats att man vid denna tid knappast kan särskilja mellan juridik och filosofi, Häthén s. 150.

²⁰Lindberg har i sin avhandling i idéhistoria om naturrätten i Uppsala 1655-1720 visat detta, tvister om till vilken fakultet som naturrätten borde höra fanns men Lindberg hänför dess orsaker till faktorer som prestige och ekonomiska intressen, Lindberg s. 78ff.

²¹Jägerskiöld s. 77 anger Atterbom som estetikprofessor, detta är missvisande, då yttrandet avgavs, 1833, var Atterbom ännu professor i teoretisk filosofi, professuren i estetik erhöll han först 1835. Nordin 1987 s. 164. Anmärkningen syftar inte att vara ett exempel på felfinneri. Att Atterbom som innehavare av en professur i praktisk filosofi avgav ett yttrande i dessa frågor var vid denna tid naturligt. Det var inte i egenskap av en allmän kulturpersonlighet som Atterbom uttalade sig.

²²Oskar I:s liberala hållning tilltalade inte Boström, Nordin 1981 s. 29.

²³Det kom däremot hans brorson E. G. Boström att ha. Statsminister 1891-1900 och 1902-05. Levin s. 427 har bedömt honom som protektionist och motståndare till parlamentarismen. Claëson, en av farbroderns mest avhållna lärjungar, hade för övrigt varit dennes informator, Haralds s. 19.

²⁴Aronson s. 248.

²⁵Nordin 1981 s. 152.

undantagna²⁶. Detta system gällde således även för de juridiska fakulteterna. Innan de egentliga juridiska studierna kunde påbörjas fordrades följaktligen en juridisk preliminärexamen, den så kallade juridicofilen. I denna utgjorde Boströms 'Grundlinjer till statslärans propeudotik', 'Grundlineer till filosofiska statsläran', 'Grundlinier till filosofiska civilrätten' och 'Grundlinier till filosofiska criminalrätten' i flera fall hela kursfördringarna²⁷. Denna 'teoritermin' medförde att samtliga jurister blev initierade i Boströms lärosystem. Systemet med en förberedande filosofisk examen, som en form av core curriculum, innan de egentliga juridiska studierna kunde börja, bibehölls ända fram till 1907. Omläggningen av kursplanerna kan ses som ett uttryck för att det Boströmska filosofiska systemet vid denna tid ansågs som mindre relevant för de blivande juristerna²⁸. Att systemet lades om kan även tyda på att hänförelsen för Boströms läror hade minskat även innan Hägerströms uppfattningar hade blivit mera allmänt kända. Mot denna bakgrund kan det vara rimligt att ifrågasätta i vilken utsträckning som dessa uppfattningar verkligen accepterades av samtiden. Källmaterialet vittnar emellertid entydigt om det stora inflytande som dessa läror faktisk utövade under en lång tid. Torgny T:son Segerstedt framhåller detta förhållande och nämner "... landets jurister ha företrädesvis anslutet sig till boströmianismen ..."²⁹. Det förefaller därför osannolikt att dessa läror inte skulle ha utövat någon form av påverkan av de blivande juristernas tankevärld. Detta inte minst mot bakgrund av att dessa idéer stod i samklang med den allmänna tidsandan så som denna framträdde i den samtida litteraturen och så som den manifesterade sig i offentliga sammanhang. Hur pass djupt det grep sinnena må vara svårt att avgöra i efterhand men Nordin framställer det som att det fanns en trogen lärjungeskara fram till, åtminstone, 1880-talet³⁰.

Bland etablerade jurister som var påverkade av Boströms filosofi kan man räkna professorn i romersk rätt, svensk allmän lagfarenhet och juridisk encyklopedi Ernst Viktor Nordling. Han kom senare att inneha en professur i civilrätt. Nordling kunde konstatera att det Boströmska systemet "är det vid Uppsala Universitetet nu rådande"³¹. Professorn i speciell privaträtt, Hjalmar Hammarskjöld kunde på samma sätt notera att inom rättsfilosofin var Boströms system "som bekant ... det hos oss härskande"³². Ytterligare en ledande jurist som har nämnts som boströmian är Ernst Trygger. Denne var professor i processrätt, partiledare för högern i första kammaren, statsminister, utrikesminister och senare universitetskansler³³. Han tycks ha tagit ett djupt intryck av Boströms filosofi. Jan-Olof

²⁶Nordin 1981 s. 158, Romantikens filosofer saknade inte intresse för medicin, Sven-Erik Liedman nämner i förordet till Schellings 'Föreläsningar om metoden för akademiska studier' att Schelling ägnade sig åt den filosofiska medicinen. Praktiken avbröts dock hastigt när en kur gav ett katastrofalt resultat. Schelling s. 13.

²⁷Nordin 1981 s. 150.

²⁸Kunskapsinnehållet i de förberedande studierna var till stor del baserade på den Boströmska uppfattningen, Nordin 1981 s. 149. Tilläggas bör att i Lund var hegelianen Borelius professor i teoretisk filosofi, men detta ändrar inte bilden av boströmianismens hegemoni i detta avseende, då undervisningen för blivande jurister låg under den praktiska filosofin och detta ämne företrädde även i Lund av Boströmianer.

²⁹Segerstedt 1947 s. 425.

³⁰Nordin 1981 s. 153ff, särskilt s. 158.

³¹Nordling s. 17.

³²TfR 1888 s. 157.

³³Jan-Olof Sundell s. 180.

Sundell hävdade till och med att Trygger var så starkt präglad av den Boströmska rättsfilosofin att han tillämpade dess begrepp på områden där de helt saknade teckning³⁴. Häthén anger att den svenska straffrättsvetenskapen dominerades av den Boströmska filosofin och anför som exempel på detta Hagströmers 'Om frihetsstraffen'³⁵. I detta sammanhang kan man även fråga om man inte kan finna påverkan av Boströms läror hos Thyrén. Thyrén hävdade att straffets funktion skall vara att bryta brottslingens samhällsskadliga vilja. Denna uppfattning förefaller överensstämma med Boströms syn på straffet³⁶. Det var förmodligen ingen tillfällighet, Thyrén måste förutsättas ha varit väl insatt i boströmianismen. Han var, bland annat, docent i teoretisk filosofi³⁷. Boströmsk påverkan inom juridiken kan man finna ända fram till början av nittonhundratalet. Ett exempel på detta är att Reuterskiöld så sent som 1912 refererade till Grubbe, Boström och Claëson i sin framställning av juridisk encyklopedi³⁸. Han behandlade personlighetsfilosofin som en möjlig uppfattning utan att ta avstånd ifrån den. Begrepp som, till exempel, "K.M." framställdes av Reuterskiöld på ett sätt som framstod som snarlika med dem som Boström tidigare hade gjort i sina verk³⁹. Detta visar att boströmianismen kunde uppfattas som en seriös uppfattning ännu i början av nittonhundratalet. Den hade ännu inte förvisats till historiens kuriosakabinett, utan sågs som legitim i en vetenskaplig framställning. Det förefaller därför rimligt att anta att den "rationella idealismen", vars främste målsman Boström var, således utövade en faktisk påverkan av den rättsvetenskapliga disciplinens utveckling.

Det framstår som naturligt att göra en jämförelse med Hägerström och dennes senare Uppsalaskola. Både Boström och Hägerström kom under en period att utöva ett inte oväsentligt inflytande på samhället. Jämförelsen gäller inte enbart graden av inflytande utan även lärorens faktiska innehåll. Här avses närmast den positiva synen på staten och dess inflytande över samhället som de bägge filosofiska skolorna kom att inta. Likheterna sträcker sig emellertid längre, både Boström och Hägerström utgick från ett gemensamt ursprung i den tyska idealismen. De var också båda rationalister och detta fick konsekvenser för de system som de kom att förknippas med. Man kan även notera likheter på ett mera personligt plan. Det fanns hos bägge en tendens att kring sig skapa en miljö som delvis kom att likna den som man kan finna inom religiösa sekter. Kanske kan detta förklaras med frågan om huruvida sanningen ytterst står att finna i en form av rationalistisk spekulering som är oberoende av empiriska förhållanden. Bejaktar man detta så tvingas man kanske acceptera att sanningen endast är tillgänglig för en elit som har förmåga att finna denna. Men den gängse synen, enligt vilken Hägerström uppfattades som närmast en upprorsman mot idealismen, kan inte heller sägas vara missvisande. Det man då bör komma ihåg var att det just var idealismen i dess Boströmska tappning som Hägerström vände sig

³⁴Jan-Olof Sundell s. 189.

³⁵Häthén s. 158.

³⁶Häthén s. 173.

³⁷En reservation mot hypotesen av att Thyrén skulle vara påverkad av Boström måste göras i det att Thyrén var en av Borelius docenter, dock är att märka att Thyrén inte var någon epigon, han skrev sin gradualavhandling om Spencers filosofi och kan inte betecknas som en Hegelian. Nordin 1987 s. 373. Thyrén kan dock inte heller anses som Boströmian, men detta behöver inte utesluta påverkan i enskilda delar, det syns i vart fall föreligga en överensstämmelse mellan den Boströmska synen på straffets funktion och den som Thyrén framförde.

³⁸Reuterskiöld s. 27, s. 57, s. 67, s. 75.

³⁹Reuterskiöld s. 29, s. 88.

emot. Skall man därför förstå Hägerström så måste man sätt in honom i det historiska perspektivet. Först då blir hans uppfattning begriplig. Hägerströms kritik av begrepp som lagstiftarvilja kan numera ses som överdriven eller onyanserad. Uppfattar man Hägerströms åskådning som, till stor del, en polemik riktad mot den Boströmska filosofin, med dess personlighetsfilosofi, så kan Hägerströms kritik ses som förståelig. Att Hägerströms uppfattning trots detta ändå framstår som alltför överdriven för att inte säga dogmatisk är en annan sak.

8. Allmän bakgrund

Den Boströmska filosofin måste ses mot bakgrund av den tid varur den framväxte. Upplysningstidens rationalism kom att ställas mot romantikens idealism⁴⁰. Dessa filosofiska åskådningar, kom enligt vanligt förekommande åsikter, att inom politiken korrespondera mot liberalismen respektive konservatismen. Att ett sådant synsätt är förenklat framgår om man beaktar namn som Fichte eller Höijer⁴¹. Deras uppfattningar kan för sin tid i flera avseenden ansetts ha varit radikala. Oaktat detta måste de anses som romantikens förgrundsfigurer, i Tyskland, respektive Sverige. Dock måste man som helhet konstatera att det vanligtvis förhöll sig så att romantiken och konservatismen var uppfattningar som förenades i en ömsesidig symbios⁴². Inom juridiken sammanväxte dessa läror ofta med en organisk, historisk syn på rätten. Detta sagt med reservation för att den historiska skolans främste företrädare, von Savigny, endast med tveksamhet kunde sägas ha tillhört romantikernas krets. Skall man bland tidens rättslärda i Sverige nämna några som personifierade dessa tendenser så framstår Delldén som en värdig representant. Denne var docent i praktisk filosofi och ansågs som Bibergets närmaste lärjunge. Senare blev han professor i statsrätt och framträdde som en av den historiska skolans kraftfullaste företrädare⁴³. I politiskt avseende ansågs han som starkt konservativ, låt vara att han senare kom att acceptera näringsfriheten. Detta synsätt var inte allennarådande. Det fanns starka krafter som verkade för en reformering av samhället och dessa strävanden gynnades av den ekonomiska utveckling som samtidigt ägde rum. En som i Sverige förenade upplysningstidens ideal med den framväxande liberalismens värderingar var Richert⁴⁴. De reformförslag som denne stod bakom framstod som liberala och rationellt motiverade, utan närmare hänsyn till historisk

⁴⁰Rationalistiska uppfattningar kan ha utövat inflytande även före den tid som man vanligen benämner upplysningstiden. Wolffismen kom att påverka även de ansatser till svensk rättsfilosofi som man kan finna under den förra delen av 1700-talet.

⁴¹Höijer kunde inte erhålla någon professur så länge som Gustav IV Adolf var regent, hans uppfattningar såg som alltför radikala. Nordin 1987 s. 48ff. Fichte var motståndare till bördsprivilegier och såg arbetet som den enda grunden för äganderätten, Aspelin s. 185.

⁴²Herders inflytande har anförts för det historiska förhållningssättet inom romantiken, Schött s. 142.

⁴³Nordin 1987 s. 121ff, Jägerskiöld s. 63.

⁴⁴En levnadsteckning av Richert har givits av Warburg.

pietet. Det var i stor utsträckning debatten av dessa förlag som gav uttryck för de olika aktörernas ställningstaganden i rättsfilosofiska frågor. Föreläsarna för den historiska skolan hade till stor utsträckning sin hemvist inom den akademiska världen. Boström kan som rättsfilosof sägas ha brutit med den historiska skolan. Därmed kan man säga att han även bröt med de uppfattningar som hade hävdats av hans lärare Biberg och Grubbe⁴⁵. Detta bör noteras, inom den Boströmska traditionen sågs nämligen filosofin i Sverige ofta som en kontinuerlig utveckling som fick sin fullbordan genom Boström. Detta synsätt kan ifrågasättas. Boström framstår som synnerligen konsekvent genom det sätt som han kom att utforma sin uppfattning på. Den typ av rationalism som Boström förespråkade var kanske en förutsättning för detta. Stod sanningen att finna i slutledningar från ett givet system så kan man inte bortse från möjligheten av att slutsatserna drogs på ett alltför kompromisslöst sätt. Denna typ av radikalism fanns inte på motsvarande sätt hos Boströms föregångare⁴⁶. Mot denna bakgrund så förefaller det rimligt att ifrågasätta uppfattningen att det skulle ha förelagat en kontinuitet i den filosofiska utvecklingen. Det är snarare så att Boström i vissa avseende kom att innebära ett brott med det tidigare förhärskande synsättet.

9. Bibergs rättsfilosofi

Biberg var professor i praktisk filosofi i Uppsala mellan 1810-1827. Hans intresse var dock långt ifrån begränsat till detta ämne, han framstod som en akademisk mångsysslare med en bred kompetens. Biberg var verksam under den period då romantiken kom att få sitt genombrott i Sverige. Han var en av dem som framstod som en av den historiska skolans främsta banerförare⁴⁷. Bibergs skrift 'Om sann och falsk liberalism' har betecknats som en programskrift för denna riktning⁴⁸. Sina uppfattningar sökte han omsätta i praktisk gärning bland annat genom att han var en av författarna till konsistoriets svar på frågan om den akademiska jurisdiktionens bibehållande. Som filosof var Biberg mera orienterad mot Jacobi än mot Schelling som han även direkt polemiserade mot⁴⁹. Detta bör beaktas då Grubbe framstod som en företrädare för Schellings filosofi. Det fanns således åsiktsskillnader dem emellan. Biberg hävdade att det förelåg ett nära samband mellan religion och moral. Däremot ansåg han att det fanns en skarp åtskillnad mellan moral och

⁴⁵ Detta har hävdats av Nordin 1987 s. 412ff, delvis i polemik mot Nyblæus ståndpunkt. Nordins intresse har inte primärt varit inriktat på juridiska frågor men det förefaller mot bakgrund av det källmaterial som varit tillgängligt att denna uppfattning äger relevans även på detta område.

⁴⁶ Det förefaller helt klart att den allmänna andan skiljer sig åt om man jämför Grubbes och Boströms skrifter åt. Detta sagt med reservation om att det rör sig om en bedömning av förhållningssätt och stil snarare än om hårda fakta.

⁴⁷ Nordin 1987 s. 104ff.

⁴⁸ Nordin 1987 s.104.

⁴⁹ Nordin 1987 s. 99.

rätt⁵⁰. Denna uppfattning hävdades således långt innan värdenihilismen var aktuell. Biberg publicerade sig inom kriminalrättens filosofi och spelade därvid en betydelsefull roll. Brottet skulle enligt Biberg utgöra en form av partiell upphävning av rättsordningen⁵¹. Enligt Häthéns mening skulle vedergällningen utgöra basen för Bibergs uppfattning om straffets grund. Denna uppfattning kontrasterade mot Boströms ståndpunkt enligt vilket straffets funktion skulle vara att bryta den straffbara viljan hos brottslingen. Inte heller förefaller det som om Biberg intog en lika konsekvent rationalistisk uppfattning som Boström senare kom att inta. Detta tycks leda till slutsatsen att man inte kan godta den uppfattning som var den förhärskande inom den Boströmska skolan. Nämligen att Boströms föregångare skulle ha intagit i stort sett samma ståndpunkter som denne, låt vara på ett mindre genomtänkt sätt.

10. Grubbes rättsfilosofi

Samuel Grubbe var son till en officer och kom från barndomen att präglas av en varm religiositet. Han studerade vid Uppsala universitet och fick tidigt intresse för Kants filosofi. Filosofi var också det ämne som Grubbe huvudsakligen ägnade sig åt. Han kom att författa en dissertation som behandlade Bardilis filosofi. Ämnet torde ha influerats av Högmark, som var Grubbes professor, denne var nämligen en av Bardilis anhängare. Grubbe sökte professuren i praktisk filosofi redan 1810 och hade då som medsökande Biberg och Holmbergsson. Holmbergsson anförde i huvudsak juridiska specimina, detta visar att gränsen mellan juridik och filosofi vid denna tid var tämligen oklar⁵². Denna gång erhöll Grubbe emellertid inte tjänsten utan denna tillföll Biberg. När nästa tillfälle yppades sig var Grubbe mera lyckosam och erhöll då en professur i teoretisk filosofi. Han var verksam vid Uppsala universitet som professor i detta ämne från 1813 till 1827. Denna tjänst var dock sämre avlönad än professuren i praktisk filosofi, detta torde ha varit orsaken till att han kom att byta befattning. Professuren i praktisk filosofi erhöll Grubbe 1827 och han innehade denna fram till 1841 då han blev statsråd. Heckscher har hävdat att Grubbes åskådning betonade individens värde samt rättens och rättigheternas säkerhet⁵³. Detta har han ansett peka fram mot den moderna svenska konservativa uppfattningen. Som tidigare påpekats så framstod det yttrande som Grubbe medverkade till i samband med lagkommitténs förslag till ny kriminallag 1833 som präglad av den historiska skolans program. Man bör sätta in ett sådant yttrande i sitt filosofiska sammanhang. Den tidigare förhärskande upplysningsfilosofin avlöstes som modofilosofi av romantiken. Schelling var en av de främsta företrädarna för

⁵⁰Heckscher s. 42.

⁵¹Häthén s. 150.

⁵²Nordin 1987 s.126, Grubbe anklagade Holmbergsson för att i *Prolegomena in jus gentium* endast ha upprepat Fichte. Att en jurist som Holmbergsson sökte en tjänst i filosofi visar att gränsen mellan moralfilosofi och juridik inte alltid var klar. Höijer ansåg att den enda som skulle komma i fråga för tjänsten var just Holmbergsson.

⁵³Heckscher s. 67.

romantiken och Grubbe var i sin åskådning påverkad av Schelling⁵⁴. Man kan även finna uppfattningar i Grubbes skrifter som ger uttryck en form av idélära, han kan således tala om "Ideen om Universum"⁵⁵. Schelling behandlade i sin akademiska metodlära historievetenskapen och juridiken i ett sammanhang⁵⁶. En sådan syn kan sägas ha banat vägen för den historiska skolan. Schelling har också nämnts i samband med von Savigny⁵⁷. Juridiken sågs av Grubbe i ljuset av denna idévärld. Den uppfattning som Grubbe gav uttryck för i sina rättsfilosofiska verk byggde på den idealistiska filosofin samt på svensk och romersk rätt⁵⁸. Den positiva svenska rätten blandades av Grubbe med romersk rätt på ett sätt som gör att det inte alltid framstår som klart vad han egentligen avsåg. Det förefaller understundom som han uppfattade den svenska rätten närmast som en variant av romersk rätt⁵⁹. Men framför allt gjorde han inte en klar boskillnad mellan den historiskt givna rätten och den positiva rätten. Det var då inte den svenska rättshistorien utan den romerska rättshistorien som utgjorde den primära kunskapsbasen för honom. Den höga värderingen av det historiska arvet begränsade sig inte till juridiken, även inom filosofin gav Grubbe uttryck för behovet av kontinuitet i vetandet⁶⁰. Således kunde han framhålla att för att förstå Schelling måste man behärska Fichte och för att förstå Fichte så måste man gå tillbaka till Kant. Denna historiska syn kombinerades med en romantisk föreställningsvärld. Hans verk hade en spekulativ karaktär. Visserligen skilde han mellan sedelag och rättslag men han hävdade att rättsbegreppet hade en karaktär av helighet⁶¹. Grubbes moralfilosofi baserade sig på romantikens uppfattning där sedeläran sågs som en utveckling av sedlighetens idé⁶². Därvid förelåg det en betydande skillnad mellan Grubbe och upplysningen samt den begynnande liberalismens synsätt. Rätten blir för Grubbe ytterst sett undandragen rationella överväganden. Men härvidlag framträdde även en bristande överensstämmelse i förhållande till Boströms uppfattning. Boström såg nämligen rätten som ett uttryck för monarkens offentliga vilja och avfärdade allt tal om naturrätt som en chimär. Det tycks som Boström i sina tidigare skrifter var påverkad av Grubbe. Däremot förefaller det som att han senare utvecklades bort från Grubbes ståndpunkter. Detta begränsade sig emellertid inte enbart till teoretiska skillnader utan avsåg även frågor som berörde rättens praktiska funktion. Boström kom således att ta avstånd från Grubbes uppfattning om skyddsbehovet som den främsta grunden för staten att utdöma straff. Det var en lära som Boström tidigare hade omfattat själv, men som han kom att distansera sig ifrån. Senare gav Boström uttryck för uppfattningen att straffet syftade till att bryta den straffbara viljan hos brottslingen.

11. Boström och hans

⁵⁴Nordin 1987 s. 125.

⁵⁵Grubbe 1912 s. 69.

⁵⁶Schelling s. 117ff.

⁵⁷Schött s. 136.

⁵⁸Grubbe 1839.

⁵⁹Det starka betonandet av den romerska rätten och den idealistiska filosofins betydelse för den positiva rätten kan kanske vara värt att notera. Grubbe var verksam innan den begreppsjurisprudensiska skolan fick sitt genombrott. När Grubbe skriver om den romerska rätten så är det inte primärt den gemensamma tyska rätten som han avser utan den romerska rätten som ett allmängiltigt kulturarv.

⁶⁰Grubbe 1820, i denna uppsatts visas inte minst ett intresse för Kant.

⁶¹Grubbe 1839 s. 56.

⁶²Grubbe 1839 s. 4.

föregångare

När man skall bedöma Boströms insatser måste man sätta in honom i ett allmänskulturellt perspektiv. Man måste se vilka ideologiska strömningar som hade inflytande i Sverige vid tiden före det att Boström började sin verksamhet. Det är två tankeströmningar som man härvid bör fästa särskilt avseende vid. Det första är en rationalistisk tradition som genom upplysningen kom att verka för modernitet och mot inskränkthet och intolerans. Dessa ideal kom att påverka de ledande skikten i samhället. Gustav III kan ses som ett exempel på en upplyst monark. Samma anda kom under 1800- talet att förverkligas genom liberalismen. Denna var en av de ledande förändringskrafterna i samhället under denna tid. Kampen för näringsfrihet och mot skråprivilegier kan ses som ett exempel på dess inflytande. Bland jurister framstod Richtert som den kanske främste företrädaren för dessa uppfattningar. Utmärkande för upplysningen och liberalismen var tron på förnuftet. Samhället skulle ordnas på ett rationellt sätt utan att hämmas av allt för stor hänsyn till det historiska arvet som kanske närmast uppfattades som en belastning. Efter franska revolutionen och napoleonkrigen inträdde en reaktion mot den rationella förnuftstron. Detta manifesterade sig politiskt i form av den heliga alliansen och reaktionens kamp för att återvända till l'ancien regime. I Sverige kom inte reaktionen att få något större inflytande, Karl XIV Johan må ha varit konservativ på äldre dagar, men ett återvändande till den gustavianska epoken beteckade han sig för. Hans maktposition vilade på 1809 års statskupp⁶³. Därmed saknades kanske förutsättningar för en svensk form av reaktion. Man bör upprätthålla distinktionen mellan reaktionen och konservatismen. Det har förekommit att ordet reaktion använts närmast som ett invektiv riktat mot konservativa. Detta framstår som missvisande. Man kan erinra att Stahl och de Maitre skilde sig markant från Burke eller Hegel. De ändrade uppfattningarna inom politiken efter Napoleons fall i förhållande till upplysningstidens ideal återspeglade sig även inom filosofin. Här kom främst den tyska idealismen att markera en förändring. Hos Schelling kunde man finna en betoning av känslans betydelse på bekostnad av förnuftet. Möser formulerade historicismens principer som kanske utgjorde en förutsättning för att den historiska skolan kom att accepteras i så stor utsträckning som var fallet. I Tyskland var det von Savigny som var dess märkesman utan konkurrens. I Sverige kom Schlyter på motsvarande sätt att vara den historiska skolans gigant. Men han var på intet sätt ensam, det var snarast så att de dominerade delarna av den akademiska konservatismen präglades av den historiska skolan. Tidskriften Svea kom att ses som dess språkrör. Som tidigare påpekats så var Biberg en av dessas främsta företrädare.

Konservatismen kom att ställa sig skeptisk till rationalismen, det var inte genom abstrakt spekulation som man skulle ändra samhället. I den mån det var nödvändigt att förändra samhället så skulle dessa förändringar basera sig på det historiska arvet. Man såg ett egenvärde i att bygga vidare på tidigare generationers erfarenheter. I denna mening kan man säga att konservatismen baserade sig på en empirisk syn på samhället till skildrad mot upplysningens rationalism. Det Boström gjorde, sett i detta sammanhang, var att förena rationalismen med idealismen. Han ansåg att hans lära grundade sig på enbart förnuftsskäl.

⁶³Heckscher s. 9 betvivlar att Karl XIV Johan överhuvud taget hade några ideologiska ambitioner.

Det var detta Boström åsyftade då han med kraft betonade att hans lära var strängt vetenskaplig. Ett påstående som boströmianerna under hela den tid som de hade förespråkare med stor kraft upprepade. De kom aldrig att svikta i sin principiella tro på förnuft och rationalism. Samtidigt var det helt klart att grunden för Boströms system var baserat på den tyska idealismen. Därmed förenade han två motsatta inriktningar med varandra och gav samtidigt den svenska konservatismen en nationell särprägel. Utanför Sverige var det vanligare att konservativa grupperingar legitimerade sina ståndpunkter med andra argument, som till exempel tradition och religion. Givetvis fördes en sådan argumentation i Sverige också, men rationalistiska argument kom att tillmätas en avgörande betydelse. Därmed kan man paradoxalt nog hävda att den svenska konservatismen i Boströms tappning kom att framstå som en bärare av en form av modernitet. Det rationella projektet, ett epitet som givits åt vissa förändringar i attityder och samhällssyn under nittonhundratalet, kan delvis sägas ha grundlagts i Sverige genom inflytandet från Boströms rationella idealism. Kanske kan den stora acceptans för en rationell, stark statsmakt som har funnits i Sverige delvis förklaras med hänvisning till boströmianismens inflytande. De konservativa kom inte i detta avseende att utgöra en ideologisk motkraft till radikala krafters trosvisshet inför den starka staten.

Boströmianismens dominans i Sverige kom att medföra att hegelianismen aldrig fick samma starka ställning här som i övriga nordiska länder. Det fanns visserligen svenska hegelianska filosofer som Afzelius och Borelius men deras inflytande var begränsat⁶⁴. Den hegelianska filosofin kom att få större betydelse inom andra discipliner än filosofin. Detta gällde inte minst inom teologin. Med tanke på att Sverige vid denna tid i många avseenden närmast framstod som en tysk kulturprovins så förefaller det än märkligare att hegelianismen aldrig kom att få en starkare ställning i Sverige än vad som var fallet⁶⁵. Boström erkände att han delvis byggde sin åskådning på Hegels ståndpunkt, men hävdade att han hade nått längre än Hegel. Han polemiserade starkt mot hegelianismens företrädare, detta gällde inte minst i förhållande till Borelius vilken framstod som Boströms främste vedersakare.

Mot denna bakgrund bör man kanske peka på en viktig skillnad som fanns mellan Hegel och Boström. Hegels system var dynamiskt, det dialektiska spelet mellan tes och antites var dess drivkraft⁶⁶. Mot denna ståndpunkt kontrasterade Boströms uppfattning av tillvaron, vilken framstod som påtagligt statiskt. Motsägelsefrihet var för honom det

⁶⁴Borelius trettioåriga tid som professor i teoretisk filosofi vid Lunds Universitet kom att te sig som framgångsrik i det att han kring sig samlade flera begåvningar. Tjugo disputationer i ämnet ägde då rum och man torde särskilt framhålla namn som Johan Thyren, Axel Herrlin och Hans Larsson. Men Borelius kan knappast sägas vara grundare av någon "skola", tvärtom var det snarare så att han värdesatte deras självständighet. Detta kontrasterar mot hållningen hos ett flertal av Boströmianerna för vilka troheten mot lärofadern var fundamental. När Borelius livsverk 'Metafysik' postumt utgavs 1910 så var tidsandan inte längre gynnsamt inställt till Hegeliansk filosofi. Heidegren s. 17ff.

⁶⁵Det har startats ett forskningsprojekt med stöd av Rådet för forskning om universitet och högskolor som har fått titeln 'Varför inte Hegel i Sverige? En studie av en frånvarande tradition' som kan förmodas söka ge svar på denna frågeställning.

⁶⁶Läror om motsatsernas förening fanns före Hegel, man kan erinra om Nicolaus Cusanus. Det var säkert ingen tillfällighet att en av Borelius främsta elever, Axel Herrlin, skrev sin avhandling om denne.

fundamentala sanningskriteriet⁶⁷. När principen om motsägelsefrihet skulle tillämpas på utsagor om samhället så kunde detta tolkas på ett sätt som innebar att motsättningar uppfattades som ett hot mot systemet i dess helhet. Detta tog sig uttryck i en samhällsuppfattning som hävdade harmoni och konfliktlöshet under en stark, förnuftig stats ledning. Man kan notera att denna statiska syn på tillvaron som kom till uttryck i principen om motsägelsefrihet delade Boström med Hägerström.

12. Boströms bakgrund

Boström föddes 1797 i Piteå som son till en skeppstimmerman. Han tog studentexamen i Uppsala och fortsatte sina akademiska studier där. Förutom filosofi så läste han även teologi. Detta var inget ovanligt vid denna tid, det var flera akademiker som valde den trygga och ofta även mera ekonomiskt givande prästbanan än den osäkra akademiska karriären. Ett bidragande skäl till att Boström påbörjade teologiska studier kan även ha varit att någon tjänst i filosofi vid universitetet inte stod öppen för honom. Vid denna tid gällde nämligen förhållandet att en tjänst som docent var knuten till en professur och att varje professor endast hade rätt att knyta en docent till sig. Därför fick Boström vänta till 1827 innan en docentur i filosofi blev ledig. Då fick han möjlighet att undervisa, vilket han tydligen hade fallenhet för. Förmodligen var det ryktet som duglig lärare som ledde till att han 1833 blev informator hos den kungliga familjen. Denna tjänst innehade han fram till 1837 då han återgick till universitetet⁶⁸. Tiden vid hovet var med all sannolikhet av stor betydelse för Boströms fortsatta karriär. På kronprinsens, den senare Oskar I:s, inrådan erhöll han professors namn 1838 och när Grubbe 1840 blev statsråd tillförordnades han på dennes tjänst. Det förefaller rimligt att förmoda att den personliga kontakten med kungahuset var av stor betydelse för Boströms utformning av hans statslära. Ordinarie innehavare av professorstjänsten i praktisk filosofi blev han 1842 och som sådan kom han att utöva ett dominerande inflytande inom svensk filosofi. Professuren innehade han fram till 1863 då han avgick med pension. Boströms liv föreföll till det yttre att ha varit stillsamt. Han var sjuklig och kom aldrig att ingå äktenskap. Uppenbarligen gjorde han ett djupt intryck på sina lärjungar. Flera har påpekat den uppriktighet, på gränsen till naivitet, som han gav uttryck för. Boström ansåg att hans största möjlighet att påverka samhället utgjordes av hans position som akademisk lärare. Från sin lärostol strävade han efter att påverka sinnen hos den blivande eliten i staten. Detta uppfattade han som långt mera betydelsefullare än att publicera sig vetenskapligt. Det förefaller därför troligt att Boströms tryckta skrifter inte ger full rättvisa åt honom, det var den muntliga undervisningen som han själv fäste störst vikt vid.

⁶⁷Att utsagor inte bör vara självmotsägande är givetvis ett rimligt krav. Boströms användning av kravet på motsägelsefrihet ter sig dock som utpräglat rationalistisk. Det kan erinras att andra sanningskriterier har föreslagits, till exempel korrespondenteorier enligt vilka en utsaga, för att anses som sann, måste överensstämma med verkligheten.

⁶⁸Nordin 1981 s. 22.

Boström avled 1866, enligt traditionen till följd av rädsla inför ett åskväder. Han fick således uppleva att beslutet av den för honom så djupt förhatliga representationsreformen kom att genomföras.

13. Boströms idealism

Man kan kanske förklara Boströms idealism med utgångspunkt från en tentamensfråga som han lär ha ställt vid en muntlig tentamen⁶⁹. Han pekade på en kakelugn som fanns i rummet och frågade: "Kan herrn säga mig om den där kakelugnen är utom eller inom mig?" "Rätt svar" var, enligt Boströms synsätt, innanför. Enligt Boström betydde nämligen att vara detsamma som att förnimmas⁷⁰. En empirisk förnimmelse, det vill säga att till exempel iakta en kakelugn, gjordes av ett subjekt och förnimmelsen utgjorde en process i detta subjekt. En extrem konsekvens av denna åsikt var att naturvetenskapen uppfattades som en del av psykologin, eller för att använda Boströms terminologi, "naturphilosophien faller helt och hållet inom antropologin"⁷¹. Den iakttagbara världen sågs som en upplevelse av en person. Boström skilde mellan fullkomliga och ofullkomliga förnimmelser och att förnimma det ofullkomliga var att förnimma ofullkomligt. Det ofullkomligt förnimma kallade Boström för fenomen och naturen såg han som ett fenomen i och för människan⁷². Den teoretiska filosofin utgjordes, enligt Boström, förutom av den rationella antropologin, i den minst sagt vida tolkningen som Boström gav uttryck för, av den rationella etnologin samt av den rationella teologin. Etnologins område var, enligt Boström, läran om folkstammen eller rasläran⁷³. Det fanns således en grund att falla tillbaka på för dem som, i likhet med Efraim Liljeqvist, såg Boström som en förelöpare till nationalsocialismen. Det är dock betänkligt att dra denna slutsats, Boström måste bedömas efter sin tid. Den allmänna uppfattningen om raser vid denna tid var, med nutida mått mätt, minst sagt obskyr. Rasläran var något som Boström lämnade som en relativt sett outvecklad del av sitt system.

Betydelsefullare för systemet var de teologiska aspekterna. Boström hade under en tid ägnat sig åt teologiska studier och Guds väsende och människans förhållande till Gud utgjorde en väsentlig del av hela tankesystemet. Den rationella teologin behandlade läran om det absoluta väsendet, Gud, vilken sågs som det absoluta förnuftet. Här kan man kanske förstå den starka tilltro till det rationella förnuftet som Boström gav uttryck för. Ytterst ansåg Boström att förnuftet var en gudomlig manifestation. Då Gud framstod som den fullkomliga

⁶⁹Anekdoten, som torde vara att anse som allmängods, finns återberättad i Oxenstierna s. 43, dennes framställning går till stor del ut på att se Uppsalaskolan som en reaktion mot boströmianismen. I denna skrift beskrivs Uppsalaskolan som en metod. Det är begreppsanalysen som sätts i fokus.

⁷⁰Boström 1901 s. 6, Wedberg s. 130ff.

⁷¹Boström 1901 s. 19.

⁷²Åberg s. 31.

⁷³Boström 1901 s. 18.

idén så var övriga väsenden att se som Guds idéer, vilka manifesterade sig i fenomenvärlden⁷⁴. Boström använde liknelsen med talserien för att förklara hur de olika väsendena förhöll sig till varandra, liksom talet ett kan sägas ingå i talet tusen, som en delmängd, så kan ett mänskligt väsende ingå i Guds väsende⁷⁵. Allt som existerar är hierarkiskt inordnade idéer i det gudomliga medvetandet. Att världen, till synes, existerar tolkades av Boström som resultatet av de underordnade väsendenas bristfälliga uppfattningsförmåga⁷⁶. Att ett väsende var verkligt innebar för Boström att väsendet var något bestämt, att det utgjorde en form av självidentitet⁷⁷. Det absoluta, det vill säga Gud, var hos Boström så att säga sig själv nog, därför att det är det hela, således framstår det som fritt från växlingar. I detta låg en viktig skillnad i förhållande till boströmianismens främsta motståndare, hegelianismen. Medan Hegel såg tillvaron underkastad en dialektisk, dynamisk förändring så framstod Boströms universum som statiskt och oföränderligt. Boströmianerna anklagade även Hegel för att företräda en panteistisk uppfattning vilken inte var förenligt med den Lutherska ortodoxin. Argumentet kunde därför utnyttjas i polemik mot de svenska hegelianerna.

Boströms etik synes till stor del ha överensstämt med Kants uppfattning⁷⁸. Boström ansåg således att ingenting kunde, utan inskränkning, vara gott utom den goda viljan⁷⁹. Målet för människans sedliga strävanden ansåg Boström vara en frigörelse från det sinnliga och därmed ett närmande till Gud. Det onda var, enligt Boström, endast en brist som det var möjligt att övervinna genom att människan når en högre kunskapsnivå. Detta var inget nytt. Redan Augustinus uppfattade ondskan som en brist, som avsaknad av det goda. Rationalisten Boström ansåg emellertid att vägen till det goda låg i att nå en högre nivå av kunskap. Denna starkt positiva värdering av kunskap måste ses mot bakgrund av Boströms Gudsbegrepp där Gud sågs som det absolutas idé som inom sig inslöt alla lägre idéer. Vägen till Gud kunde därför uppfattas som liktydigt med att kunna omfatta allt flera idéer. Viljefrihet bestod, enligt Boström, i frihet att välja de motiv som människan låter sina handlingar bestämmas av. Därvid var de sinnliga motiven att se som lägre än de rationella, vilka gjorde det möjligt att nå den kunskap som, enligt Boström, erfordrades för att nå en sedlig förkovran. Man kan konstatera att den Boströmska synen på gudsbegreppet svårligen kunde anses som förenlig med en traditionell kristen uppfattning⁸⁰. De teologiska aspekterna på Boströms system skall inte behandlas närmare. Man måste dock konstatera att delar av Boströms åsikter om straffet ytterst emanerar från hans gudsbild. Denna ser han som oförenlig med helvetesstraff, och härigenom kommer även synen på de mänskliga straffen, i viss utsträckning, att mildras.

⁷⁴Denna uppfattning förefaller vara snarlik den uppfattning som Spinoza gav uttryck för i sin Etik. "Idéerna om de enskilda tingen eller om de modi, som icke existera, måste inrymmas i Guds oändliga idé, på samma sätt som de enskilda tingen eller modis formella väsen innehållas i Guds attribut." Spinoza s. 69. Parallellerna mellan Spinoza och Boström inskränker sig inte enbart till den rationalistiska Gudsuppfattningen, även i fråga om innerlighet förefaller de vara likartade.

⁷⁵Nordin 1981 s. 23.

⁷⁶Nordin 1981 s. 24.

⁷⁷Wedberg s. 121.

⁷⁸Åberg s. 78.

⁷⁹Åberg s. 76.

⁸⁰Skall man relatera Boströms uppfattning till en kristen tradition så syns det föreligga likheter med en sabellisk uppfattning, detta påpekades redan av Claëson.

Den idealism som Boström företrädde har en lång tradition inom filosofin. Därför finns det flera filosofer som kan ha inspirerat Boström. Dels kan man, som Borelius gjorde, anse att Boströms filosofi utgjorde en syntes av Platons idélära och Leibnitz monadlära. Självklart är det att den tyska transendentalfilosofin utövade en stark påverkan på honom. Inte minst tycks Schelling ha utövat en stark påverkan under hans ungdom. Det var även en uppfattning som överensstämde med Boströms närmaste företrädare Biberg och Grubbe. Man kan även finna åsikter hos Boström som förefaller snarlika med de uppfattningar som Berkeley gav uttryck för. Boströms centrala tes ”att vara är att förnimmas” kan man se som ett exempel på detta. Även om man således kan finna flera inspirationskällor till Boströms åsikter så är det fel att kalla honom för eklektiker. Boström skapade ett system som med hänsyn till sina förutsättningar framstod som en logisk uppfattning som framstod som en självständig skapelse.

När man nu skall värdera en sådan uppfattning som den som Boström framförde är det onekligen svårt att inte direkt avfärda denna som nonsens. Den Boströmska föreställningsvärlden avviker förvisso starkt från den man nu vanligen finner. Men att avvisa den utan att göra en seriös bedömning av Boströms ståndpunkt ger närmast uttryck för en anakronistisk inställning. Innan man gör sig skyldig till detta kan man måhända ägna en tanke åt vilka av samtidens sanningar som förtjänar samma epitet om ett sekel. Det system som Boström byggde upp var genomfört med en inre logisk konsekvens som gör att det framstår som en solid lärobyggnad⁸¹. Inte heller finns det anledning att betvivla uppriktigheten i de åsikter som Boström framförde. De som hade haft personlig bekantskap med honom talade ofta om hans naivitet. Det var med en uppriktig trovisshet som Boström förde fram sina uppfattningar.

14. Boströms rättsfilosofi

Rätten sågs av Boström mot bakgrund av hans filosofiska grundåskådning, således uppfattade han den juridiska rätten som statens eviga väsende verksamt i vår värld⁸². Han avvisade tanken på att ett samhällsfördrag ytterst skulle ligga till grund för rättsordningen. Som argument mot denna ståndpunkt anförde han att för att ett samhällsfördrag skall kunna ingås krävs det att principen pacta sunt servanda gäller redan innan fördraget ingicks⁸³. Men detta skulle vara omöjligt eftersom denna grundsats förutsätter ett samhälle som kan upprätthålla den och ett sådant samhälle skulle i sin tur kräva en rättsordning.

⁸¹ Detta har påpekats av Wedberg s. 3ff.

⁸² Boström 1882 s. 19.

⁸³ Åberg s. 95.

Eftersom Boström uppfattade lagen som en del av hans rationalistiska system så fanns det för honom ingen fundamental skillnad mellan naturlagar och sådana lagar som berörde mänsklig rätt. Rätten inbegrep således även naturlagarna vilket föreföll som en extrem om än konsekvent följd av Boströms rationalism. De mänskliga lagarna kunde, enligt Boström, vara sedelagar som är privata och rättslagar som är publika. I kunskapsteoretisk mening ansåg Boström att en rättslag antingen kan vara rationell eller positiv. Den rationella lagen var ett uttryck för statens eviga väsende eller med andra ord dess idé. Medan den positiva lagen däremot endast var ett uttryck för monarkens offentliga vilja⁸⁴. Det förtjänar att särskilt påpekas att naturrätten av Boström avfärdades som en omöjlighet⁸⁵. Enligt Boström var det som historiskt sätt kallats naturrätt endast några "torftiga abstraktioner" huvudsakligen från romersk rätt som Boström ansåg saknade praktiskt värde⁸⁶. Betraktar man människan utan staten så är den enda normen sedelagen, men denna kan inte, enligt Boström, anses som en rättslag⁸⁷. Det kan erinras att även Biberg upprätthöll distinktionen mellan moral och rätt. Rättvisa i staten är, enligt Boström, inget annat än samstämmighet med det förnuftigt fattade statsändamålet⁸⁸. Den rationella statsnyttan som grund för rätten är en uppfattning som ofta tillskrivs en senare Uppsalaskola med Lundstedt som dess, i detta fall, främste förespråkare. Det kan tyckas som om Boström är den som har berett marken för denna åsikt. Sin rationalistiska uppfattning sammanfattade Boström i tesen: "Det rätta är det förnuftiga, och det förnuftiga är det rätta"⁸⁹. Statens monark förutsattes ge uttryck detta förnuft i sin lagstiftning genom att han i sin person förkroppsligade statens väsen. Därmed var statens påbud, närmast definitionsmässigt, rättvisa. Detta är en radikal form av rättspositivism och det förefaller som Boström härigenom förde in en ny syn på rätten i Sverige⁹⁰. Det var givetvis inget nytt att rättfärdiga den positiva rätten, men Boström gav en rationalistisk motivering för rättspositivismen. Detta var något helt annat än att hävda att en viss makthavare var rättfärdig. Den positiva lagen är, enligt Boström, ingenting annat än ett uttryck för den regerande monarkens offentliga vilja, som inte behöver motiveras med moraliska argument⁹¹. Synsättet skiljer sig från Grubbes, där rätten hade kvar sin karaktär av helighet.

Boström utvecklade sin teori om rätten som en del av hans allmänna idealistiska systembygge och enligt denna så förutsatte begreppet lag ett väsende som har möjlighet att lyda lagen⁹². Väsenden som har en historia, en början och ett slut är de som Boström betecknar som ändliga. Endast ändliga väsenden uppfattade Boström som krafter och endast sådana väsenden har lagar⁹³. Ett sinnligt, förnuftigt väsende har, enligt Boström, sin

⁸⁴Boström 1882 s. 18.

⁸⁵Boström 1882 s. 17.

⁸⁶Boström 1871 s. 60.

⁸⁷Boström 1871 s. 59.

⁸⁸Boström 1871 s. 61.

⁸⁹Boström 1882 s. 19. Det förefaller som detta var en parafraas på Hegels tes "Det som är förnuftigt är verkligt och det som är verkligt är förnuftigt" som han framförde i sin 'rättsfilosofi'.

⁹⁰Givetvis är det inget nytt att legitimera makthavare, men Boström ansåg sig inte behöva motivera detta med hänvändelser till Guds vilja, naturrätt eller några andra "högre" värden, den rationella makten framstår som sig själv nog och i detta förefaller det som om Boströms uppfattning innebär en nyhet.

⁹¹Boström 1882 s. 8.

⁹²Boström 1871 s. 4.

⁹³Boström 1871 s. 8.

högsta lag i förnuftet och inte i sinnligheten⁹⁴. I ett ändligt och föränderligt väsende finns det, enligt Boströms förhållningssätt, något som reglerar väsendet själv och detta är väsendets lag⁹⁵. Att ett väsende lyder lagen innebar, enligt Boström, att det verkar i enlighet med lagen⁹⁶. Inget väsende kan, enligt Boström, lyda någon annan lag än dess egen⁹⁷. Ett sinnligt, förnuftigt väsende måste följaktligen själv, enligt Boström, stifta den lag som binder det⁹⁸. Även staten är, enligt Boströms synsätt, ett ändligt förnuftigt väsende som utgör en självständig personlighet⁹⁹. Staten kan därför, enligt Boströms uppfattning, inte stifta lagar för den som inte tänker följa dem, det vill säga för brottslingar¹⁰⁰. Det är endast regenten som stiftar lagar i staten och han stiftar dem endast för sig själv och för sina organ, det vill säga för sina ämbetsmän vilka har åtagit sig att utföra hans befallningar och följaktligen stiftar hans lag för sig själva¹⁰¹. Enligt Boström är kriminallagarna stiftade endast för staten själv och för "hans" organ, det vill säga för åklagare, domare och de som har att verkställa besluten¹⁰². Uppfattningen att lagar endast stiftades för dem som avsåg att följa dem kritiserades redan av Borelius¹⁰³. Enligt Boströms resonemang blir således adressaten för lagstiftningen ämbetsmännen. Detta kan man kanske se som ett föregripande av den analys av handlingsreglers adressater som senare kom att utföras av Strömberg och Ross¹⁰⁴. Boströms rationalistiska uppfattning av juridiken innebar ett avståndstagande från den empiriska rättens historiska grunder till förmån för abstrakt spekulering.

Det är mot denna bakgrund av personlighetsfilosofi som man skall förstå den kritik som riktades av Hägerström mot begrepp som lagstiftarvilja. Detta begrepp synes förutsätta någon som gav uttryck för denna vilja och om denna person utgjordes av staten, tolkat enligt den Boströmska uppfattningen, så kunde det te sig naturligt att Hägerström fann skäl att kritisera denna uppfattning. Man måste komma ihåg att boströmianismen utgjorde en levande realitet under den tid som Hägerström var verksam. Det statsbegrepp som Boström företrädde föreföll onekligen som en antropomorfiering av verkligheten och det var så som Hägerström tycks ha uppfattat det. Klarheten torde inte ha ökats om personlighetsfilosofin kombinerades med begreppsjurisprudensens i Puchtas efterföljd¹⁰⁵. Här måste det dock understrykas att dessa uppfattningar på ett nästan omärkligt sätt kunde förenas med varandra. Det gör det inte lätt för en sentida läsare att se varifrån inspirationen hämtades.

⁹⁴Boström 1871 s. 22.

⁹⁵Boström 1871 s. 12.

⁹⁶Boström 1871 s. 5.

⁹⁷Boström 1871 s. 17.

⁹⁸Boström 1871 s. 25.

⁹⁹Boström 1871 s. 27.

¹⁰⁰Boström 1871 s. 29.

¹⁰¹Boström 1871 s. 32.

¹⁰²Boström 1871 s. 29.

¹⁰³Borelius 1859 s. 60ff.

¹⁰⁴Strömberg s. 72ff.

¹⁰⁵Det är dock anakronistiskt att, som ofta sker, avfärda begreppsjurisprudensen, eller som den ofta benämndes i Norden, den konstruktiva metoden, som en urartning av juridiken. Denna metod kunde bidra till att finna sammanhang mellan de tyska småstaternas rättsordningar vilka hade den romerska rätten som gemensam källa. På detta sätt kan begreppsjurisprudensen ha bidragit till de rättsliga enhetssträvanden som var av så stor betydelse för Tyskland. Sundberg 1990 s. 175. Se även Wilhelm s. 56ff.

Det kunde mycket väl vara så att en författare gav uttryck för en Boströmsk filosofisk åskådning behandlad med en begreppsjuridisk metod

En konsekvens av Boströms statsbegrepp var att endast en person kunde, helt och fullt, förkroppsliga staten och denne person var Konungen¹⁰⁶. Staten kan, enligt Boström, bara ha en vilja och denna måste vara odelbar. Detta kan man uppfatta som en variant av temat enhet i mångfald. Folket och dess representanter är, med detta synsätt, ingen statsmakt och de kan inte heller tillerkännas någon positiv andel i lagstiftningen¹⁰⁷. Parlamentariskt arbete är inte, enligt Boström, ett egentligt lagstiftningsarbete. När regenten ställer en proportion så är detta att uppfatta som en förfrågan till folket om det anser att sina rättigheter har blivit förnärmade. När folket framlägger ett lagförslag så är detta att se som en förfrågan till regenten om denne är beredd att godta lagförslaget¹⁰⁸. Synen på Boström som den som accepterade en oinskränkt despoti måste dock delvis nyanseras. Han ansåg således att både regenten och folket har ett absolut veto mot varandra¹⁰⁹. Man kan därför fråga sig om Boströms uppfattning att endast Konungen, och han ensam, stiftar lag närmast svarade mot den formella delen av lagstiftningen eller mot promulgationen. Boström erkände till och med rätten till uppror i stater där regeringssättet var oinskränkt¹¹⁰. Detta föreföll dock primärt avse nationer som låg på behörigt avstånd till Sverige som till exempel Kina. Regenten har dock även här en presumtion av rätt på sin sida¹¹¹. För svenska förhållanden ansåg Boström att Konungen skulle kunna, inte bara i formell mening, utan även reellt, begagna sitt veto mot folket¹¹². Här kunde Boström varna för risken av ett, i hans tycke, menligt inflytande från den norska delen av unionen. Den auktoritära syn som Boström ådagalade visade sig även i förhållande till hur lagstiftningen skulle bekantgöras för menigheten. Således ansåg Boström att lagarna skulle uttryckas på ett klart och entydigt sätt, däremot fann han det inte nödvändigt att monarken redovisade några skäl för de lagar som han stiftade¹¹³. Indelningen av rätten i en offentligrättslig och en privaträttslig del avvisades av Boström då denne ansåg att all lagstiftning i eller för staten var publik¹¹⁴. Boström kunde använda sig av en romerskrättslig terminologi, men han var inte beredd att okritiskt använda sig av historiska begrepp. Ansåg han att ett begrepp endast hade historisk relevans så avfärdade han dem som obehövliga¹¹⁵.

Här kan man notera en klar skillnad mellan Boström och Grubbe. Grubbe framstod som en representant för den historiska skolan. Boström däremot tycktes inte fästa närmare avseende vid det historiska arvet. Det som var av betydelse för honom var lagstiftningens överensstämmelse med det rationella statsintresset. Därigenom bröt Boström med sina föregångare i detta avseende. I sin 'filosofiska civilrätt' använde Boström sig av en

¹⁰⁶Boström 1871 s. 33.

¹⁰⁷Boström 1871 s. 38.

¹⁰⁸Boström 1871 s. 44.

¹⁰⁹Boström 1871 s. 45.

¹¹⁰Boström 1871 s. 46.

¹¹¹Boström 1871 s. 49.

¹¹²Boström 1871 s. 49.

¹¹³Boström 1903:1 s. 8.

¹¹⁴Boström 1903:1 s. 5.

¹¹⁵Boström 1903:1 s. 15.

romerskrättslig begreppsapparat, boken är till största delen en redogörelse av olika begrepp, men han fogade inte in dem i ett historiskt sammanhang. Inte heller tog han upp ett svenskt rättshistorisk synsätt. Detta kan till största delen förklaras med att skriften syftade till att ge en elementär inledning till ämnet och dessutom endast hade ett tämligen begränsat omfång. Men det gör att begreppen endast får användning som tekniska termer. Jämför man Boströms framställning med Grubbes 'Filosofisk rätts- och samhällslära' så var förhållningssättet här ett helt annat. För Grubbe framstod inte de latinska termerna enbart som tekniska begrepp utan han integrerade framställningen av den positiva, svenska rätten med romerska rättsregler. Grubbe förde även filosofiska resonemang, men dessa föreföll vara mindre frisvävande från den "empiriska" världen och mera inriktad på sedlighet i det faktiska handlandet.

Boströms uppfattning av straffens grund måste ses mot bakgrund av hans syn på gudsbegreppet. Denna kom i sin tur leda honom till ett avståndstagande från helvetesläran. För ett fullkomligt väsende fyllde det eviga straffet, enligt Boström, inget förnuftigt ändamål varför dessa helt enkelt utmönstrades som obehövliga¹¹⁶. För ofullkomliga ändliga väsenden som manifesterade sig i fenomenvärlden gällde det dock att straffen inte kunde avvaras. Boströms abstrakta syn på rättsordningen fullföljdes sålunda inom den teori som han utvecklade för straffrätten. Brott innebar, enligt Boström, varje handling, negativ eller positiv, som utgjorde ett hinder för eller en fara för det genom lagen uttryckta statsändamålet¹¹⁷. Detta måste sägas vara en mycket vid syn på vad som är att anse som brottsligt. Men det var följdriktigt mot bakgrund av den rationalistiska uppfattning som Boström hävdade. Staten förutsattes ge uttryck för det rationella förnuftet och att stå i vägen för denna förnuftiga ordning såg Boström som brottsligt. Den brottsliga handlingen bottnade i, enligt Boström, en vilja som inte är förnuftig utan sinnlig och att bryta denna vilja är syftet med ett straffet¹¹⁸. Boström omfattade då han skrev sin 'Philosophiska criminalrätt' uppfattningen att den primära grunden för att staten skulle utdöma straff var att staten därmed skyddade sig själv, men han kom senare att ompröva denna uppfattning¹¹⁹. Hans definitiva åsikt kan sägas gå ut på att straffet utgör ett förverkligande "af den formella rätten i den straffbare medborgarens rättsstridiga och farliga vilja och det kan således ej mera än all hans öfriga verksamhet rätteligen anses för att blott vara ett medel"¹²⁰. Rätten, som ett självständigt väsende eller person, förverkligades i denna vår värld genom straffet. Straffet kunde inte sägas utgöra ett medel, lika lite som någon annan person kan sägas endast utgöra ett

¹¹⁶Ställningstagandet i helvetesfrågan tycks för många samtida ha varit den av Boströms åsikter som väckte störst uppmärksamhet. Det var knappast opportunt i konservativa kretsar att hysa en sådan åsikt vid denna tid. Kritiken sträckte sig även utanför dessa kretsar. Strindberg kom att hävda att denna åsikt var den som han främst vände sig emot då det gällde Boström. Boström författade en skrift riktad mot helvetesläran. Han lär ha författat den mot bakgrund av en tragisk händelse. En mor skulle ha agat sitt barn till döds därför att hon hade farhågor för att hennes vanartiga barn skulle drabbas av helvetesstraff om det inte återfördes till den rätta vägen med hjälp av stryk. Förmodligen var det denna, av Boströms skrifter, som var den mest bekanta bland allmänheten.

¹¹⁷Boström 1903:2 s. 63.

¹¹⁸Boström 1903:2 s. 66.

¹¹⁹Boström 1903:2 s. 67.

¹²⁰Boström 1903:2 s. 104.

medel¹²¹. Som en följd av hans strikt rationalistiska uppfattning ansåg Boström att straffet borde följa närmast som en kausal följd av den straffbara gärningen¹²².

Boström avvisade både de absoluta straffteorierna, där Kant och Fichte anfördes som företrädare, liksom de relativa teorierna, där Feuerbach nämndes bland anhängarna. De absoluta straffteorierna avvisades på grund av de inte, enligt Boström, erbjöd en rationell förklaring till varför straffet skulle utdömas. De relativa straffrättsteorierna kan, enligt Boströms synsätt, avvisas emedan dessa låter straffet bli ett medel för statens funktion, straffet får inget självständigt värde. Brottens relativa straffbarhet relaterade Boström till dels efter vilket värde i statsändamålet som hade blivit krängt, dels efter arten av den straffbara viljan. Straffets funktion kan i extrema fall vara att utplåna brottslingen i förhållande till samhället, detta var fallet med dödsstraffet och livstidsstraffet. Men dessa typer av straff anser Boström endast skall komma till användning i undantagsfall¹²³. I andra fall, och detta är de normala, syftar straffen till att bryta brottslingens straffbara vilja och för detta ändamål kan staten använda fängelse och kroppsstraff¹²⁴. Fängelser borde, enligt Boström, vara ordnade på ett sådant sätt de inte verkar onödigt demoraliserande. Kroppsstraffen borde inte, enligt Boström, exekveras på ett sådant sätt att delinkventen drabbades av bestående men. Det var inte, åtminstone som det förefaller, humanitära aspekter som huvudsakligen låg bakom detta ställningstagande. Straffen skulle ha en rationell effekt och sådana konsekvenser som inte var rationella fyllde ingen funktion. Deras syfte skulle vara att åstadkomma en förändring av viljan, inte att hämnas eller att bryta ned individen. På samma grund avvisades tanken på straff som innebar en total form av ärelöshet. Denna typ av straff svarar inte heller mot ett förnuftigt ändamål enligt Boström¹²⁵. Det som skall vara bestämmande för vilket straff som skall utmätas är moraliska överväganden men det är statens moral och inte en individuell moral som är det avgörande. Denna typ av moralisk avgörande är inte, enligt Boström, principiellt skild ifrån juridik eller politik. Detta förhållningssätt kontrasterar givetvis mot den som Hägerström senare kom att inta. När det gäller medlen att bekämpa brottsligheten så anförde Boström dock vissa klara gränser för statens nit, han avvisade användandet av vad han kallade spioneri som moraliskt förkastligt. Dock såg han inte några problem med analogisk tillämpning av straffrättsliga regler¹²⁶. Detta var konsekvent med hänsyn till Boströms uppfattning att det brottsliga var något som utgjorde ett hinder för det rationella statsändamålet. Kunde detta ändamål endast uppfattas genom en analog rättstillämpning så utgjorde detta inget hinder för att staten skulle söka bryta viljan i detta avseende hos den individ som ställde sig i vägen för förverkligande av det rationella statsändamålet. När det gäller bevisningen så förefaller det som om Boström inte

¹²¹Häthén s. 151 anger att Boström skulle ha hävdad att straffets uppgift skulle vara att skydda rättsordningen. Detta överensstämmer med Boströms uppfattning, sådan den framgår av första upplagan av 'Philosophiska criminalrätten'. Boström kom dock att ompröva sin ståndpunkt emedan han ansåg att något väsende, i detta fall en individ, inte kunde utgöra ett ändamål för ett annat väsende, i detta fall staten och dennes intressen. Detta framgår av det tillägg som infördes i andra upplagan av 'Philosophiska criminalrätten'. Boström 1903:2 s. 103ff. Häthéns framställning ger därför inte rättvisa åt Boströms definitiva ståndpunkt.

¹²²Boström 1903:2 s. 68.

¹²³Boström 1903:2 s. 90.

¹²⁴Boström 1903:2 s. 92.

¹²⁵Boström 1903:2 s. 93.

¹²⁶Boström 1903:2 s. 95.

fäste något avseende vid den legala bevisteorin utan han förordade, som det synes, att saken skulle avgöras efter de faktiska omständigheter som kunde styrkas i målet¹²⁷. Detta förefaller också konsekvent från ett rationalistiskt perspektiv.

15. Boströms statsfilosofi

Det fanns ett klart samband mellan Boströms rättsfilosofiska uppfattningar och hans allmänna statsfilosofiska övertygelser. Han ansåg således att statens ändamål var att förverkliga rättsordningen¹²⁸. Boströms syn på sin egen statsfilosofi var starkt elitistisk och han ansåg att den inte var avsedd för "den stora mängden" eller för "liberalisten"¹²⁹. Denna hållning var följdriktig med tanke på de åsikter som han visade, i bland annat i frågan om representationsreformen. Det kan även ses som en konsekvens av de rationalistiska principer som han hyllade. Uppfattade man att sanningen om statens väsen endast var tillgänglig för den som hade tillägnat sig tillräckligt stora kunskaper inom filosofin så var det naturligt att bortse från den obildade hopen. Men denna åsikt försvårar även en rättvis bedömning av Boström¹³⁰. Eftersom han ansåg att det var överflödigt att vända sig allmänheten menade han att det inte var särskilt betydelsefullt att publicera sig. Boström såg sin roll som lärare som sin viktigaste mission. Det var i denna roll som han ansåg sig kunna påverka sinnen hos den blivande eliten i samhället. För Boström var det tydligt att rollen som lärare var betydelsefullare än forskarrollen.

Boström såg sin uppfattning av statsfilosofin som ett specialfall av sin allmänna idealistiska verklighetsuppfattning. Enligt Boström var staten följaktligen både ett väsende och ett fenomen¹³¹. Staten som fenomen utgjorde den empiriskt iakttagbara statsfunktionen, staten i vanlig mening. Dess karaktär av väsende innebar, enligt Boström, att staten var en person. Staten framstod för honom således som ett levande organiskt väsende med en förnuftig vilja¹³². Statens grunder angav han som ändamål, lag, rätt och makt¹³³. Staten var emellertid, enligt Boström, ytterst ett uttryck för gudomligheten och var att se som dess

¹²⁷Boström 1903:2 s. 103.

¹²⁸Åberg s. 95.

¹²⁹Boström 1871 s. 2.

¹³⁰Det innebar även en svårighet för Boströms samtida kritiker. Då stora delar av Boströms system under lång tid var opublicerade och således endast tillgängliga genom muntlig undervisning kunde Boström bemöta polemik som riktades mot honom med att kritikerna helt enkelt inte hade förstått honom. Borelius torde av dessa skäl ha väntat med att publicera kritik mot Boström tills 'Inledning till filosofiska statsläran' gavs ut.

¹³¹Boström 1882 s. 7.

¹³²Boström 1882 s. 8.

¹³³Boström 1882 s. 8.

organ¹³⁴. Således kunde man inte söka grunden till staten i människornas empiriska vilja och därmed avvisades till exempel tanken på ett statsfördrag av Boström¹³⁵. Statsmakt innebar, enligt Boström, att staten framträdde som moraliskt berättigad, och att den utgjorde en myndighet, besatte potestas, samt att den var fysiskt förmögen, hade en förmåga att agera, vilket han även kallade för statsmaktens potentia¹³⁶. Det som moraliskt berättigade staten var således att statsmakten framträdde närmast som en slags bonus pater familias vilken stod i ett potestas förhållande till folket som med samma terminologi sågs som dess filius familias. Statsmaktens formella attribut var, enligt Boström, självständighet, i inre och yttre bemärkelse, det vill säga både i förhållande till andra stater som i förhållande till enheter inom staten. Till detta hänförde Boström även det som han avsåg med begreppet enhet i mångfald. Begreppet enhet i mångfald avsåg, i detta sammanhang, att de olika funktionerna i samhället, Konung, ständer och så vidare utgjorde en enhet eller ett väsende. Begreppet enhet i mångfald utgjorde dock något vidare än enbart detta och var en del av Boströms uppfattning om hur olika väsenden kunde ingå i varandra för att bilda en yttre enhet. Här kan man påminna om läran om talserier, som man i detta sammanhang kan tolkas som att individerna ingick i stånd, vilka ingick i staten, vilken utgjorde en av Guds tankar. Staten, som väsende, var således, enligt Boström, överordnat individen som väsende. Statens väsende, ansåg Boström, måste med nödvändighet representeras av en individ, därvid argumenterade han för att endast en person kunde identifiera sig fullständigt med staten och, liksom Lois XIV, säga "l'etat, c'est moi".

Med begreppet den yttre självständigheten hos en statsmakt avsåg Boström självständighet i förhållande till andra stater. Detta är det man vanligen avser med begreppet självständighet. Den inre självständigheten utgjorde statsmaktens självständighet i förhållande till sina egna medlemmar. Boström kallade detta även för dess suveränitet¹³⁷. Det förefaller som om man med Boströms suveränitetsbegrepp närmast täcker det som man med en annan terminologi skulle kunna kalla för statens avsaknad av demokrati. Underordnade 'väsenden', det vill säga individer, kunde inte, enligt Boström, tillåtas att bestämma över ett överordnat 'väsende' som staten. Suveräniteten innebar, med detta sätt att se, för det första självständighet i beslutandet, vilket Boström även kallade för dess autenticitet. Med detta begrepp avsåg han att ingen skall kunna utöva inflytande över det sätt på vilket besluten fattades, så att inget underordnat väsende kan bestämma statsmaktens beslut. Vidare krävdes inappellabilitet och med detta begrepp avsåg Boström att ingen skall kunna ifrågasätta ett fattat beslut för att få det ändrat¹³⁸. Dessutom fordrades, enligt Boström, för att statsmakten skall kunna anses som suverän i den nu använda, speciella meningen, var självständighet vid verkställandet av fattade beslut. Detta kallades av Boström för dess oemotståndlighet. Boströms sätt att uppfatta statsmakten på kan inte ses som något annat än ett uttryck för en totalitär syn. Detta då inte enbart mätt med dagens mått. Att göra det vore givetvis anakronistiskt. Det var trots allt fråga om en tid då liberala ideal fick inflytande i samhällsdebatten¹³⁹. Boström uppfattade statsmakten som en och odelbar, tankar på en

¹³⁴Boström 1882 s. 9.

¹³⁵Boström 1882 s. 10.

¹³⁶Boström 1882 s. 23.

¹³⁷Boström 1882 s. 24.

¹³⁸Boström 1882 s. 24.

¹³⁹För en framställning av den svenska liberalismens historia se Norberg.

maktodelningslära avvisades med eftertryck av honom¹⁴⁰. Folket och monarken är de väsentliga makterna i staten. Eftersom statsmakten är odelbar måste denna innehavs och utövas av en vilja eller personlighet¹⁴¹. Monarken var, enligt Boström, den enda legitime förvaltaren av rättsstaten¹⁴². Boström ansåg att ministrar inte borde kallas för statsråd eller för statsminister¹⁴³. Detta lika lite som en husbondes tjänstefolk borde kallas för dennes rådgivare. Dessa var endast monarkens tjänare, monarken själv var den som förkroppsligade statens förnuftiga väsende. Konungen var således den som, i personlig mening, var den som inkarnerade staten, ministrar och ämbetsmän var endast, enligt Boström, att se som Konungens organ. Monarken och hans organ hade emellertid, enligt Boström, ömsesidiga skyldigheter mot varandra¹⁴⁴. Här kan det förefalla som Boström hade närmast ett feodalt synsätt i tankarna. Monarken kunde fordra att ämbetsmännen besatte klassiska byråkratiska dygder som lydnad, trohet, flit, oegennyttia och redlighet. Det har också ofta påpekats att boströmianismen var just en ämbetsmannafilosofi. Boström själv ansåg att han utövade sitt största inflytande genom att som lärare påverka sinnena hos de blivande ämbetsmännen. Konungen hade även rätt att kräva inskränkningar i deras privata fri och rättigheter och han hade rätt att kräva att ämbetsmännen uppträdde sedligt och med värdighet. Ämbetsmännen kunde i motsvarande mån, enligt Boström, kräva ekonomiskt underhåll, befordran, skydd, pension, titel, rang och värdighet, samt ha rätt att avgå på egen begäran¹⁴⁵.

På samma sätt som ämbetsmännen var ordnade i en hierarkisk byråkrati så framträdde folket inte som fria, enskilda individer utan som delar av en statsorganism. Det var således en utpräglad form av kollektivism som Boström förespråkade. Folket var, enligt Boström, något annat än summan av individerna, de uppträdde som korporationer eller stånd¹⁴⁶. Det framstod därför som inte helt klart om de rättigheter som Boström tillerkände folket skall ses som individuella rättigheter, eller som rättigheter som tillkom folket som stånd eller som korporation. Folket hade emellertid, enligt Boström, vissa ovillkorliga rättigheter som tanke och samvetsfrihet, personlig frihet, frihet i fråga om val av levnadsväg, samt yttrandefrihet¹⁴⁷. Dessa rättigheter var sådana fundamentala rättigheter som närmast sammanhänge med folkets förmåga att kunna framträda som ett självständigt väsende. Rättigheter som var av mindre dignitet än dessa var de som sammanhänge med folkets roll i staten, men som ändå likväl framstod som skyddsvärda. Enligt Boström så hade folket rätt till allmänna medborgerliga rättigheter och dessa inbegrep rätt till skydd för förvärvade rättigheter som inte stred mot statens ändamål. Här kan man dels se ett skydd för den privata egendomen, men man kan också se denna som underordnat statsintresset. Detta förhållande kan särskilt noteras då bristande skydd av äganderätten är något som har ansetts emanera ur detta århundrades rättsfilosofi. Där Uppsalaskolan särskilt har framhållits. Boström ansåg att äganderätten var skyddsvärd men att detta intresse var underordnat

¹⁴⁰Boström 1882 s. 25.

¹⁴¹Boström 1882 s. 25.

¹⁴²Boström 1882 s. 29.

¹⁴³Boström 1882 s. 36.

¹⁴⁴Boström 1882 s. 38.

¹⁴⁵Boström 1882 s. 38.

¹⁴⁶Boström 1882 s. 48.

¹⁴⁷Boström 1882 s. 47.

statsintresset. Det fanns dock begränsningar för det direkta statsintresset, folket hade således rätt att kräva likhet inför lagen, rätt till laga fora, frihet från lagar in casu, samt rätt att ta arv¹⁴⁸. De här beskrivna rättigheterna var att se som de grundläggande rättigheterna i ett samhälle. Lagar var, enligt Boström, inte att se som oföränderliga och detta gällde även för en stats författning. Enligt Boström kan även en konstitution ändras, eftersom staten är ett ändligt väsende, men det bör ske med försiktighet¹⁴⁹. Detta överensstämmer också med den klassiska konservativa uppfattningen. Redan Burke formulerade principen förändra för att bevara. Det öppnade också möjlighet för en pragmatisk anpassning av idealen då de gamla positionerna framstod som ohållbara. De flesta boströmianer kunde således, efter 1866, i tvåkammarrepresentationen se folket representerat på ett sätt som var förenligt med Boströms ideal. Den monarkistiska rättsstaten var, enligt Boström, den högsta formen av statsstyre¹⁵⁰. Härefter kan man se en legitimering av den faktiskt rådande maktstrukturen och denna syn var till viss del att se som en anpassning i 'liberal' riktning. Enligt det Boströmska systemet drivet till sin logiska konsekvens skulle den oinskränkta monarkien i princip vara statens ideala form, men i den empiriska världen leder detta ofta till despoti, varför Boström inte är beredd att oförbehållsamt förorda detta system¹⁵¹. Tanken på en oinskränkt ledare för staten var emellertid inte främmande för senare boströmianer, man kan här erinra om att Liljeqvist såg nationalsocialismen som en arvtogare till de ideal som Boström hade verkat för¹⁵².

Den hierarkiska synen på hur samhällets väsenden var ordnade hade sin motsvarighet även på det personliga planet. Det lägsta manliga väsendet var, enligt Boström, överordnat det högsta kvinnliga väsendet och detta präglade hans familjesyn. Boström ansåg att i en familj är mannen familjens representant¹⁵³. Familjen är en korporation och denna måste representeras av ett förnuftigt väsende och detta väsende personifieras av mannen. Mannen är däremot, enligt Boström, inte en representant för kvinnan, även hon är ett väsende och som sådan kan hon endast representeras av sig själv, det är endast för familjen som korporation som mannen utgör en representant. Familjen kan ses som ett samhälle i miniatyr och mönstret för hur familjen som korporation är ordnad kan, enligt Boström, ses som ett mönster för hur samhället skall organiseras.

Enkammarssystemet betecknade Boström som ett oting, bland annat därför att han ansåg att denna representationsform med nödvändighet skulle leda till införandet av valcensus¹⁵⁴. Detta måste naturligtvis ses mot bakgrund av de representationsförslag som framfördes vid den tid Boström var verksam. Sådana spärar framstod som nödvändiga för att adeln skulle förmås att godta en reform. Reglerna som infördes 1866 gav rösträtt åt endast 5,5 % av befolkningen¹⁵⁵. Boström varnade för andra konsekvenser av en

¹⁴⁸Boström 1882 s. 48.

¹⁴⁹Boström 1882 s. 60.

¹⁵⁰Boström 1882 s. 67.

¹⁵¹Boström 1882 s. 75.

¹⁵²Efraim Liljeqvist (1865-1941) var Boströmian och professor i filosofi i Lund 1907-30 samt ordförande för Riksföreningen Sverige - Tyskland, Nordin 1981 s. 187.

¹⁵³Boström 1882 s. 91.

¹⁵⁴Boström 1882 s. 93.

¹⁵⁵Lewin 1992 s. 76.

enkammarrepresentation och menade därvid att ett sådant system kunde leda till för stor hastighet med att fatta beslut, som därigenom riskerade att bli ogenomtänkta. Boström ansåg även att detta system kunde leda till korruption. Han ansåg inte heller att ett tvåkamarsystem var mycket bättre, det har, enligt Boström, fungerat tillfredsställande i England, men det satte klasser före stånd¹⁵⁶. Detta kan man uppfatta som ett utslag av en förindustriell samhällsuppfattning där 'bruksidkare' ännu sågs som uppkomlingar. Men man kan här finna utslag av en ståndpunkt som innebar att man inte fullständigt bortsåg från mindre bemedlade personers intressen. Ståndsrepresentationen sågs nämligen av Boström som den främsta representationsformen då medborgarna här representeras som korporationer. Samtliga personer blir då, enligt Boström, representerade¹⁵⁷. Boström ansåg att även om endast en mindre del av folket direkt kunde utöva inflytande så utgjorde det korporativa draget en tillräcklig garanti för att samtliga människors intressen skulle tas till vara på ett förnuftigt sätt. Han argumenterade för att ständernas ledamöter inte skulle ha behörighet att avskaffa själva ständerrepresentationen då de olika stånden utgjorde de väsenden som dess ledamöter hade att tjäna¹⁵⁸. Ständernas representanter kunde inte utplåna stånden emedan stånden utgjorde självständiga väsenden. Denna sin uppfattning gav han tillkänna i skriften 'Äro rikets ständer berättigade att för svenska folket besluta och fastställa det nu hvilande så kallade representationsförslaget', en skrift som han blev uppmanad att författa som en del i kampen mot reformen¹⁵⁹. Faran med representativa demokratier var, som Boström uppfattade det, att i dessa kan besluten påverkas av tidningar och att staten på detta sätt kunde bli utsatt för massans egenvilja¹⁶⁰.

Då man skall bedöma en historisk samhällsuppfattning som denna har man, som sentida iakttagare, att förhålla sig kritisk även till sina egna värderingar, det är naivt att applicera det sena nittonhundratalets uppfattningar på den Boströmska epoken utan förbehåll¹⁶¹. Beaktar man emellertid den funktion som den Boströmska ideologin kom att ha

¹⁵⁶Boström 1882 s. 96.

¹⁵⁷Boström 1882 s. 106.

¹⁵⁸Boström 1865.

¹⁵⁹ Ekman s. 95. beskriver detta. Boström själv var, enligt Ekman, mer intresserad av polemiken mot helvetesläran och författade skriften mot reformen på direkt anmaning. Ekmans avhandling behandlar den politiska striden kring representationsreformens genomförande.

¹⁶⁰Boström 1882 s. 122.

¹⁶¹Ett exempel på hur uppfattningar kan ändras med tiden får man om man går till samtida kritiker av Boström. Borelius, professor i teoretisk filosofi i Lund 1866-98, kunde anklaga Boström för att hans läror innebar ett anammande av socialism, kommunism och anarki. "Af hvad här blifvit anfördt torde vara tydligt, att prof. Boströms system med afseende på sina *verkliga* konsekvenser står i fullkomlig öferensstämmelse med den nyare tidens kommunistiska och socialistiska läror (äfven Proudhon antager anarkien såsom den fullkomligaste stats-formen)", kursivering i original, Borelius 1859 s. 54. Se även Borelius 1859 s.42 och, i synnerhet, Borelius 1860 s. 47ff. Borelius farhågor framstår i dag som något överdrivna, få torde numera se Boström som en förelöpare till kommunismen. Hans uttalande kan ändå anföras i syfte att illustrera möjliga felkällor då man ser på värderingar i förfluten tid. En uppfattning som med dagens mått framstår som "korrekt" skulle kanske avfärdas som irrelevant av gångna tiders aktörer. I ett vidare perspektiv kanske man till och med uppfatta Borelius kritik som fullt relevant, Boström förespråkade en form av statsabsolutism med monarkistisk inriktning. Liljeqvist såg nationalsocialismen som en form av förverkligande av de Boströmska idealen. Varför skulle man då inte uppfatta en stalinistisk stat på samma sätt. Partiet kunde tolkas som ett "väsende" och dess generalsekreterare som en statens monark. Att "rättvisa" uppfattats som överensstämmelse med det rationellt fattade statsintresset behöver man inte gå till en så extrem stat för att finna exempel på.

för det samtida samhället kan man konstatera att den både tjänade som en legitimering av den bestående ordningen och som en uttolkare av tidens diskurs¹⁶². Problemställningar, som representationsfrågan, kunde diskuteras, inte enbart efter deras reella innebörd, utan i termer av esoteriska väsendens naturer. Även om boströmianerna med tiden reviderade sina ståndpunkter så kom ett sådant förhållningssätt till samhällsproblem att med tiden framstå som allt mera kuriöst¹⁶³. I och med det demokratiska genombrottet i början av nittonhundratalet så föreföll ett sådant förhållningssätt till samhället som helt omöjligt att försvara, utom för en mindre skara som fylkades i boströmssällskapet. De sista resterna av boströmianismen kom också att glida samman med nationalsocialismen. Ändå vore det orättvist att direkt jämföra boströmianismen med nittonhundratalets despoter. Boströms lära har sagts vara den ideala filosofin för byråkrater. Det var för Boström inte fråga om en blind lydighet inför en självhärskare, utan fråga om en lojal pliktuppfyllelse hos statens ämbetsmän¹⁶⁴. Hos Boström kunde detta ta sig uttryck i uppfattningen av rätten som ett uttryck för monarkens offentligt uttrycka vilja, eller som en manifestering av statens väsende. Men detta var ändå inte detsamma som, till exempel, Hitlers maktspråk som, enligt nationalsocialistisk 'rättskällelära', hade en direkt bindande kraft. Monarken hos Boström må ha förkroppsligat statens väsende, men denne monark uttryckte sig i lagens form. Boström var förvisso ingen demokrat, men det var en civiliserad form av diktatur som han eftersträvade. Hos Boström var rättsstaten en självklar realitet, sådan pietet besvärades, som bekant, inte senare tiders despoter av. Man kan tvärtom konstatera att Boström ofta argumenterade från rättsliga principer. Låt vara att dessa kan förefalla märkliga. När han till exempel skulle försvara ständsriksdagen så var hans främsta argument att företrädare för stånden saknade behörighet utplåna dessa¹⁶⁵. Man kan därför, trots allt, inte frångå Boströms filosofi betydelse för att befästa rättsstatens värderingar i Sverige. Lika klart är det att hans läror var möjliga att tolka på ett sätt som skulle kunna legitimera en diktatur.

16. Claësons bakgrund och allmänna ståndpunkter

Boströms system fördes vidare av dennes lärjungar och Kristian Claëson var den som Boström tycks ha hyst de största förhoppningarna till. Denne avled dock vid unga år varför han inte kan sägas ha fått möjlighet att spela någon självständig roll. Däremot kom

¹⁶²Kilander s. 44. har tolkat Boströms inflytande på detta sätt.

¹⁶³Som exempel på "revisionism" kan anföras att Sahlin 1869 argumenterade för att kommunen skulle vara det högsta privata samhället, detta till stöd för det då införda tvåkammerssystemet, Kilander s. 47.

¹⁶⁴Det kan därför vara intressant att göra en jämförelse mellan hans lära och de principer som senare kom att torgföras av Max Weber. Konsekvenserna av Webers uppfattning och den Boströmska förefaller att vara relativt lika, även om förutsättningarna för deras uppfattningar givetvis var helt olika.

¹⁶⁵Boström 1865.

han att föra fram Boströms uppfattningar i rättsfilosofiska frågor på ett sätt som innebar en fördjupning av den Boströmska filosofin i detta avseende.

Kristian Claësons samlade skrifter gavs ut efter hans död¹⁶⁶. Den uppfattning som brodern framförde i förordet till de samlade skrifterna är bilden av en person från en miljö med begränsade ekonomiska möjligheter som på ett närmast autodidaktiskt sätt strävade efter kunskap och bildning för dess egen skull. Hans politiska uppfattning skall ha ändrats från en liberal, snarast radikal, ståndpunkt till en konservativ världsbild som lät sig förenas med den Boströmska statsläran. Claëson var den av Boströms lärjungar som satte hans lära i relation till den övriga rättsfilosofiska traditionen. Denne följde sin mästare med stor följsamhet, även om tonen i hans skrifter delvis måste sägas vara mindre spekulativ än den man kan finna i Boströms skrifter. I broderns minnestekning framgår att Kristian Claëson kom att uttrycka tvivel på Boströms läror. Vilken riktning detta tvivel kunde ha utvecklat sig till är omöjligt att spekulera om, i de texter som Claëson publicerade kan man inte anse att han gav uttryck för något tvivel. Det var även Claëson som var behjälplig med att utforma några av Boströms viktigaste skrifter, bland annat hans framställning av statsläran. Man kan inte utesluta att Claëson härigenom i realiteten kom att utöva ett stort inflytande av dessa uppfattningars utformning. Detta inte minst mot bakgrund av att Boström var sjuklig och dessutom själv ansåg att den muntliga undervisningen var viktigare än att publicera skrifter. Claëson försvarade även Boströms uppfattningar offentligt i samband med att denne utsattes för kritik i Aftonbladet. Dock måste man konstatera att Claëson tonade ned de mera extrema dragen i Boströms statslära. Om detta berodde på den polemiska situationen eller om det faktiskt förelåg skilda uppfattningar dem emellan torde man inte kunna avgöra på grundval av befintligt källmaterial. Någon brytning mellan Claëson och Boström kom uppenbarligen aldrig tillstånd utan det framstår som om Claëson var den av Boströms lärjungar som denne fäste störst förhoppningar vid. Det har därför ansetts att det var ett hårt slag för Boström då Claëson avled redan vid 32 års ålder¹⁶⁷. Hur Claëson hade utvecklats om han hade fått ett längre liv kan man naturligtvis endast bara spekulera om. Man kan dock hos Claëson finna en öppenhet mot både litteratur och språk som man knappast möter bland andra Boströmianer. Kanske hade Boströms uppfattningar till slut blivit för trånga för Claëson.

17. Claësons rättsfilosofi

Claëson skrev sin gradualavhandling i filosofi för Boström och avhandlingen sökte besvara frågan om det var möjligt att formulera en filosofisk rättslära¹⁶⁸. Kriteriet härför var

¹⁶⁶Claëson 1860.

¹⁶⁷Nordin 1981 s. 95.

¹⁶⁸Claësons avhandling blev postumt omtryckt då dennes samlade verk utgavs.

den Boströmska filosofin, främst sådan den presenterades i 'Satsen om lag och lagstiftning'. Således hävdade Claëson, i Boströms efterföljd, att den filosofiska rättslärans föremål måste vara ett självständigt väsende och en personlighet¹⁶⁹. Rättighetsbegreppet underkastades samma filosofiska analys och han fann därvid att begreppet rättighet förutsätter en person som kan utöva rättigheten och en tillåtelse av ett väsende som medger utövandet av rättigheten. Det finns, enligt Claësson, en makt som skyddar rätten och denna makt är staten¹⁷⁰. Claëson tar upp frågan om hur man har motiverat rättens skyddande i olika tidsepoker. Huvudparten av avhandlingen behandlar olika filosofers ställningstaganden till frågan vad som utgör rättens egentliga natur. Denna framställning ter sig dock, i jämförelse med Boströms stil, som något mera modern. Den var således mer inriktad på att beskriva de olika rättsfilosofernas uppfattningar än på att ge uttryck för fria spekulationer. Claëson behandlar bland annat teorier som bygger på teologisk naturrätt. Vidare ägnade han sig åt att analysera några inflytelserika rättsfilosofers författarskap. Bland dessa märks Grothius, Hobbes, Wolff, Bentham, Kant, Fichte, Hegel, Krause, von Savigny och Stahl. Genom att Claësons avhandling således är uppbyggd av en analys av olika rättsteorier som har framförts genom historien så undgår den därigenom att i allt för stor utsträckning få karaktären av fri spekulation.

Claëson utvecklade dock en ståndpunkt som kan uppfattas som hans egen teori. Det är denna som han sedan lägger till grund för den analys som han gör av de filosofer som han sedan bedömer. Claësons egna slutsatser kan därvid sammanfattas på följande sätt¹⁷¹. Rätten är, på samma sätt som Boström har lärt, ett evigt, självständigt väsende, en personlighet. Begreppet rätt har, enligt Claëson, två betydelser, *rectum* och *ius*. Med begreppet *rectum* avser Claëson överensstämmelse med en norm. Begreppet *ius* förstår Claëson som en tillåtelse av en plikt. Denna motsvaras av en av samhället skyddad handling. Detta begrepp är således knytet till ett handlande subjekt. Claëson söker visa att endast om rättslagen identifieras med det skyddande samhället kan inte blott plikten och skyddet förklaras utan även tillåtelsen. Således söker han bringa begreppen *ius* och *rectum* att överensstämma med varandra. Detta kan, enligt Claëson, innebära att det handlande subjektet bringas i överensstämmelse med en generell norm. Med utgångspunkt i en rätt i subjektiv mening anser sig Claëson således ha kommit fram till en rätt i objektiv mening. Denna rätt, anser Claëson, utgör ett självständigt väsende. I enlighet med sin metafysiska världsuppfattning anser han följdriktigt att rätten i sig är statens idé eller en statens väsentliga bestämdhet. Rättslärans föremål är staten och denna är, som Boström har lärt, ett ändligt väsende. Rättighet är varje fri handling vars förhindrande skulle strida mot statens mål såsom självständigt och organiskt väsende. En rättighet kan således, enligt Claëson, utövas då den inte strider mot statsintresset. Här kan man således finna samma tendens till statsabsolutism hos Claëson som Boström även gav uttryck för.

Claëson söker ställa de egna uppfattningarna i relation till den rättsfilosofiska traditionen. Han går således igenom ett antal rättsuppfattningar och analyserar därvid i vilken utsträckning som de strider mot, eller kan ses som förenliga med den Boströmska

¹⁶⁹Claëson 1857 s. 6.

¹⁷⁰Claëson 1857 s. 10.

¹⁷¹Claëson 1857 s. 106ff.

uppfattningen. Enligt den teologiska naturrättsuppfattningen, sådan som Claëson uppfattade den, var rätten skapad och fritt given i den uppenbarade läran sådan den framgår av bibeln¹⁷². I det Boströmska systemet sågs visserligen rätten ytterst som en av Guds idéer, vilken manifesterade sig i fenomenvärlden. Men rätten utgjorde hos Boström en självständig personlighet och denna uppfattning har inte sin motsvarighet i den teologiska naturrätten. Därför avvisade Claëson denna uppfattning som en grund för en filosofisk rättslära. Inte heller en sekulariserad naturrätt ansåg Claëson motsvara kraven för att utgöra en grund för rättsfilosofin. Hos Grotius, Puffendorf, Thomasius och Wolff framstår nämligen rätten, enligt Claëson, som en sinnlig, timlig bestämning hos människan. Särskilt kan det förtjänas att påpeka att Claëson ansåg att Grotius fann ursprunget till rätten i människans väsende¹⁷³. Detta påpekas mot bakgrund av att senare författare som tillhörde den Boströmska skolan kom att hävda att naturrättens sekularisering med större rätt skulle tillskrivas Thomasius och Wolff, samt i viss mån även Puffendorf, snarare än Grotius¹⁷⁴. Genom att, som Claëson såg det, dessa klassiska naturrättslärdar fann grunden för sin åskådning hos människan så var inte deras ståndpunkter förenliga med uppfattningen av rätten som ett självständigt väsende. Än mera betänkliga uppfattningar fann han hos Hobbs, Bentham och Rousseau som, enligt Claëson, förnekade rätten all egentlig verklighet. Kritiken mot Bentham var inriktad mot att denne endast fäste avseende vid sinnlig tillfredsställelse. Den kritik som han riktade mot utilitarismen överensstämde kanske således trots allt mera med den som man kan finna hos moderna författare.

Även om boströmianismen kan sägas ha sitt ursprung i den tyska idealismen så var det inte främmande för Claëson att delvis ta avstånd från sina andliga fäder. Detta inbegrep även Kant därför att denne, enligt Claëson, hävdade att rätten endast var ett av de yttre förhållandena beroende villkor för sedlighet. Kants uppfattning måste därför, enligt Claëson, således avvisas då rätten endast var ett medel och inte ett mål i sig. Vidare fann Claëson att Kant inte ansåg att rätten utgjorde ett väsende, vilket utgjorde ytterligare ett skäl för Claëson att ta avstånd ifrån den. Samma kritik kunde även riktas mot Fichte då rätten hos denne, enligt Claëson, framstod som ett förhållande mellan individer. Detta uppfattade Claëson som ett villkor för individualiteten vilket inte kunde uppfylla de Boströmska kraven på en rättsfilosofi. Denna kan i flera avseende uppfattas som kollektivistisk snarare än individualistisk. Hos Krause, och för övrigt även hos den yngre Fichte, sågs rätten, enligt Claëson, som ett villkor för sedlighet, det vill säga som ett medel och inte ett mål i sig. Denna uppfattning var inte heller acceptabel för Claëson. Kritiken måste ses mot bakgrund av att Boström omfattade uppfattningen att rätten så att säga utgjorde sitt eget ändamål. Detta förefaller emellertid inte ha varit Boströms ursprungliga uppfattning. Claëson ansåg att hos Schelling och Hegel var staten frigjord från sitt beroende från människan men likväl inte ett självständigt väsende. Staten sågs av dessa, enligt Claësons uppfattning, som ett moment i det absoluta självuppenbarelseprocess. Hos Hegel var rätten, enligt Claëson, antingen en överklig abstraktion, en form av absolut rätt eller en av statens lägre former. Därmed finner Claëson att inte heller denna uppfattning kan användas som grund för en filosofisk

¹⁷²Claëson 1857 s. 17.

¹⁷³Claëson 1857 s. 21.

¹⁷⁴Wikner, som ursprungligen var Boströmian, men som senare kom att vara en "avfälling" eller i varje fall en "revisionist" menade att Grotius kan förstås på så sätt denne ansåg att Gud har inlagt en samhällsdrift i människan och att Gud följaktligen indirekt verkar genom naturrätten, Wikner s. 264.

rättslära. Kritiken mot hegelianismen är följdriktig, det var denna lära som under lång tid utgjorde boströmianismens främsta motståndare¹⁷⁵. Den historiska skolan med von Savigny som främsta företrädare uppfattade, enligt Claëson, rätten som ett uttryck för naturväsendets omedvetna och ofria liv. Inte heller denna ståndpunkt lät sig förenas med uppfattningen av rätten som en personlighet i den mening som Boström gav uttryck för. Här kan man även finna en udd riktad mot den historiska skolans företrädare i Sverige vilka utövade ett betydande inflytande under 1800- talets första hälft. Detta utgör enligt mitt förmenande en mycket viktig grund för en vidare förståelse för den rättsfilosofi som Boström kom att stå för. Medan den historiska skolan betonade kontinuitet och historiskt arv som legitimitetsgrund och såg med skepsis mot upplysningstidens rationalitet så kom den Boströmska rättsfilosofin att bejaka rationaliteten. Därmed kom stora delar av den svenska konservatismen att, åtminstone på ett principiellt plan, att vara mindre tillbakablickande och mera öppen för argument som byggde på förmenta förnuftsskäl.

Skall man värdera Claësons betydelse så är det inte självständighet i förhållande till handledaren som är det mest utmärkande för avhandlingen¹⁷⁶. Tvärt om, Claëson ger i denna dissertation uttryck för att vara den välartade lärjungen. De kriterier som Claëson använder då han skall bedöma andra filosofers insatser är i vad mån dessa är förenliga med Boströms uppfattning. Hans insatser måste snarare ses som den som vidareutvecklade och fördjupade Boströms filosofi genom att han satte in denna uppfattning i en kontext som utgjordes av den tidigare rättsfilosofiska traditionen. Det är därför knappast orättvist att betrakta denna avhandling mera som ett examensprov där författaren visade att han hade läst in sig på olika rättsfilosofer. Renlärigheten visade han genom att bedöma dessa uppfattningar med utgångspunkt från Boströms åsikt, snarare än att göra en självständig bedömning av dessa. Därvid betonade han boströmianismens självständighet i förhållande till de övriga rättsfilosofiska skolorna grundat på den rationella idealismens, förment, teoretiska överlägsenhet.

¹⁷⁵Nordin 1981 s. 47ff.

¹⁷⁶Nordin 1981 s. 97 uppfattar Claëson på ett sätt som tyder på att han finner honom mera självständig än vad denna uppsats ger uttryck för. Här måste dock anmärkas att Nordin inte primärt behandlar Claësons rättsfilosofiska insatser. Även författaren till denna uppsats har noterat Claësons självständiga bildningsväg och intresse för språkteoretiska frågor vilka inte förefaller ha någon motsvarighet hos Boström. Således framstår det som orättvist att generellt anse Claëson som osjälvständig i förhållande till Boström. Denna uppsats behandlar dock endast hans rättsteoretiska författarskap och i detta avseende förefaller det som att Claëson troget följde Boströms intentioner. Man kan inte minst framhålla att Claëson som essäist gav uttryck för ett litterärt intresse. Han kunde i dessa sammanhang behandla för Faust- motivet på ett intresseväckande sätt. Det förefaller som hans intresse i detta avseende var mera levande än det som Boström har givet uttryck för. Estetiken var ett område som boströmianerna visade ett tämligen ringa intresse för. Se Claëson 1860.

18. Nyblæus rättsfilosofi

Boströms uppfattningar om straffrätten kom att vidareutvecklas av Nyblæus¹⁷⁷. Häthén anger att Nyblæus skulle vara påverkad av Biberg¹⁷⁸. Denna ståndpunkt kan inte avfärdas men Nyblæus var framför allt den som skulle sprida Boströms åsikter i dessa frågor till Lund¹⁷⁹. Nyblæus framstår således som en trogen anhängare av den Boströmska observansen. Han delade Boströms uppfattning att staten var att uppfatta som en självständig, moralisk personlighet¹⁸⁰. Även när det gällde straffrätten så överensstämde Nyblæus uppfattning med Boströms syn på saken. Det viktigaste ändamålet som straffet syftade till var, enligt Nyblæus, att bryta ned den sinnliga viljan hos brottslingen. Det var denna brottsliga vilja som Nyblæus ansåg hade förorsakat att brottet kom till stånd¹⁸¹. I själva begreppet brott ansåg Nyblæus att man skulle se ett brytande av den organiska enheten mellan staten och individen¹⁸². Detta kan ses som en fundamental form av kollektivism. Den som inte ingick som en kollektiv del av den organiska enheten som staten utgjorde var djupast sett att anse som brottslig. Enligt Nyblæus uppfattning så utgjorde brottslingens grad av bildning en omständighet som borde beaktas vid utmätandet av påföljden¹⁸³. En obildad individ skulle, enligt denna uppfattning, förtjäna ett hårdare straff än vad som skulle ådömas en bildad person som utfört likvärdiga brott. Detta kan man naturligtvis uppfatta som ett exempel på en ren klassjustis. Men man kan även se det som en konsekvens av den Boströmska ståndpunkten att den brottsliga viljan sammanhänger med oförnuftighet hos brottslingen. Även Nyblæus anslöt sig till uppfattningen av rättvisa som det förnuftigt fattade statsändamålet. Då fordrade den obildade, enligt Nyblæus, en kraftigare korrektion för att komma till insikt om sitt oförnuft. På samma sätt som Boström tidigare hade gjort hävdade Nyblæus att staten hade rätt att i grava fall eliminera en brottsling. Detta skulle, enligt Nyblæus, i normala fall ske med livstidsstraff, men han vill inte heller utesluta användning av dödsstraff. Det är snarare så att Nyblæus skärper Boströms uppfattning i detta avseende till att närmast ålägga staten en plikt att i extrema fall utdöma dödsstraff. En stor del av hans straffrättsteoretiska verk 'Om statens straffrätt' ägnas åt en deskriptiv framställning av andra delvis konkurrerande teorier som utsätts för vederbörlig kritik. Skall man bedöma Nyblæus verk i detta avseende så är det rättrogenheten i förhållande till Boströms lära som är det mest frapperande. Man kan notera att Nyblæus var verksam i Lund samtidigt som Thyréns bedrev sina studier i filosofi. Det förefaller som det föreligger påtagliga likheter mellan Thyréns och de av Nyblæus anförda syftena med ett utdömt straff. En påverkan från Nyblæus kan inte uteslutas. Att Thyréns intog en negativ hållning inför dödsstraffet förtar inte detta helhetsintryck. Man måste avslutningsvis framhålla att Nyblæus

¹⁷⁷Nyblæus 1865.

¹⁷⁸Häthén s. 150.

¹⁷⁹Nordin 1981 s. 59ff, Axel Nyblæus (1821-1899) professor i praktisk filosofi i Lund 1855. Han efterträddes av Leander, även han Boströmian. Leander "förärades" ett porträtt i verket 'Akademiska undantagsgubbar'.

¹⁸⁰Nyblæus 1865 s. 3.

¹⁸¹Nyblæus 1865 s. 5.

¹⁸²Nyblæus 1865 s. 6.

¹⁸³Nyblæus 1865 s. 35.

skrev en synnerligen omfattande framställning om den filosofiska forskningen i Sverige. Detta filosofihistoriska verk framstår ännu som i flera avseenden som oöverträffat. Det bör även framhållas att titeln delvis är missvisande. Nyblæus behandlar inte enbart den svenska filosofihistorien utan han belyser även sådana utländska filosofer som han ansåg ha påverkat den svenska utvecklingen.

19. Den senare boströmianismen

Boströms filosofi var till sitt ursprung en rent akademisk filosofi. Boström själv ville inte vara en filosof för massan utan han vände sig enbart till den akademiska ungdomen. Då glansdagarna för boströmianismen inom den akademiska världen led mot sitt slut så fick dess anhängare således se basen för sin position hotad. Detta tvingade dem att skapa andra institutioner där de kunde verka för sina uppfattningar. Utanför den akademiska världen levde de Boströmska idealen vidare inom Boströmsförbundet. Ett uttryck för förbundets ideal får man om man ser till en programförklaring som, på ett tidstypiskt sätt, framfördes i Boströmsförbundets skriftserie. "Hvad den Lingska gymnastiken är för en sund utveckling af Svenska nationens fysiska kraft, det är den Boströmska världsåskådningen för utvecklingen af nationens moraliska styrka."¹⁸⁴ En av Boströmsförbundets grundare och ledande företrädare var Karl Pira¹⁸⁵. Han framstod som en ortodox anhängare av Boströms filosofi¹⁸⁶. Pira förordade 1908 en återgång till ständsriksdagen. Han förefaller inte främmande för att detta helst skulle ske i dess form före 1850, det vill säga innan det att 'bruksidkarna' vunnit tillträde till borgarståndet¹⁸⁷. Dessa ideal kunde även influera till dagspolitiska ställningstaganden. I samband med storstrejken 1909 försvarade Pira i en skrift strejkbryteri som ett värn mot arbetarrörelse och liberalism¹⁸⁸. Boströmianismen verkade även som en inspiration för andra vetenskaper än filosofin. Som exempel på detta torde man kunna nämna professorn i statskunskap Rudolf Kjellén som utvecklade en geopolitisk teori baserad på en organisk statsuppfattning¹⁸⁹. Denna fick under första

¹⁸⁴ Keijser och Pira i en programförklaring införd i försättsbladet till Sahlin 1909.

¹⁸⁵Förutom Pira var Keijser Boströmsförbundets grundare och främsta företrädare.

¹⁸⁶Det är lätt att uppfatta Pira som en ren kuriositet, det kan därför påpekas att Piras uppfattningar ansågs som tillräckligt seriösa för att motivera att han skulle kompetensförklaras då han sökte en professur. Då skall man ha i åtanke att han även i sin vetenskapliga produktion gav uttryck för ett dogmatiskt hävdande av Boströms oförfalskade läror.

¹⁸⁷Nordin 1981 s. 193.

¹⁸⁸Pira.

¹⁸⁹Man kan anföra Kjelléns 'Staten som livsform', som han i förordet betecknar som sitt huvudarbete, har en tendens som väl överensstämmer med Boströms anda. Följande kan nämnas "Vi endast konstatera det *faktum*, att staterna, sådana vi i historien följa dem och i verkligheten ha att röra oss inom dem, äro sinligt-förnuftiga väsen - som människorna." Kjellén s 27. Kursivering i original. Längre ned på sidan refererar han även till Boström och dennes publika statssamhälle. Givetvis kan man säga att en organisk statsuppfattning vid denna tid var att anse som en form av allmångods med rötter från

världskriget stor spridning i Tyskland och det har ansetts att dessa idéer fick betydelse för uppkomsten av föreställningen om nödvändigheten av ett Tyskt livsrum¹⁹⁰. På sikt kom detta förhållningssätt att te sig som en återvändsväg då den svenska konservatismen i huvudsak kom att ta avstånd till nationalsocialismen¹⁹¹. Det förtjänar att påpekas att boströmianismen bibehöll sin hegemoni inom den akademiska filosofin i Sverige ända fram till tiden efter sekelskiftet. Dess siste företrädare som professor, Efraim Liljeqvist, innehade sin tjänst ända fram till 1930¹⁹². Han kom senare att ta ställning för nationalsocialismen, som han uppfattade som en arvtagare till Boströms idéer¹⁹³. Liljeqvist var ordförande för Riksföreningen Sverige - Tyskland. Man kan således konstatera att Boströms ideal levde vidare under hela den tid som Hägerström var verksam, Liljeqvist kom till och med att överleva Hägerström. När man analyserar Hägerström kan man inte bortse från detta. Boströms idéer måste ha framstått som en levande realitet för Hägerström.

De sista anhängarna av den Boströmska filosofin tycks ha attraherats av den nationalsocialistiska ideologin, som kanske framstod som mera livskraftig. Det är naturligtvis endast fråga om spekulativ uttala sig om hur utvecklingen kunde ha tenn sig om utgången av andra världskriget hade varit en annan än vad som var fallet. Kontrafaktisk historieskrivning är knappast vedertagen. Det kan emellertid inte uteslutas att den Boströmska filosofin då hade kunnat föras fram som en nationell, svensk variant av nationalsocialismen¹⁹⁴. Det går inte att avfärda Liljeqvist då denne i Boström såg en förelöpare till nationalsocialismen. Man kan här erinra om att redan Borelius kritiserade Boström för att dennes uppfattning innebar en acceptans av en totalitär statsuppfattning¹⁹⁵. Dessa omständigheter kan kanske delvis förklara den intensitet som Hägerström och Lundstedt kom att föra kampen mot metafysiken. Den kunde fortfarande utöva ett inflytande som framstod som hotande.

Fichte och Hegel. Detta görs av Holdar s. 310 som inte heller refererar till Boström. Detta förhållande kan måhända förklaras med den ringa uppmärksamhet som Boströms filosofi numera åtnjuter.

¹⁹⁰I sammanhanget kan nämnas att Elvander 1956 s. 23. har hävdatt att Kjellén, som i vissa avseenden syns påverkad av Boström, genom Karl Haushofers och Rudolf Hess förmedling kom att påverka Hitlers idéer om betydelsen av ett tyskt livsrum.

¹⁹¹Elvander 1961 s. 488 sammanfattar Kjelléns inflytande för framtiden som: "Det var den antidemokratiska, nationalistiska, pronazistiska minoritetsriktningen inom den svenska konservatismen som kunde åberopa Kjellén som föregångare och inspiratör."

¹⁹²Liljeqvist kom ända fram till sin pensionering att fasthålla vid att nästan enbart Boströms kurslitteratur skulle användas vid undervisningen i praktisk filosofi. Hans personliga uppfattning kom således även att präglade undervisningen i ämnet långt efter det att den Boströmska filosofin mist sin aktualitet. Nordin 1981 s. 151.

¹⁹³Nordin 1981 s. 187.

¹⁹⁴En högst spekulativ möjlighet är att Boströms filosofi skulle ha kunnat vara en av grunderna för nationalsocialismen. Helt kan man måhända inte avfärda denna tanke, Boströms skrifter utkom i tysk översättning 1923.

¹⁹⁵Borelius var professor i teoretisk filosofi i Lund mellan 1866-1898 och var, som Hegelian, boströmianismens främste inomfilosofiska vedersakare under dess glansdagar. En framställning av Borelius åskådning har givits av Heidegren.

20. Samband mellan Boström och Hägerström

Hägerström har av många framstått som den ensamman nydanaren, den som ur intet byggde upp en helt ny syn på tillvaron. Denna uppfattning odlades inte minst av Hägerströms lärjungar. Det förtjänar dock att påpekas att en av Hägerströms mest hängivna lärjungar, Martin Fries, på intet sätt bestred att Hägerström utgick från den Boströmska traditionen och även ursprungligen ingick i denna. Fries anmärkte i sin framställning av Hägerströms kunskapsteori att det skulle vara fruktbart att undersöka den Boströmska filosofins inflytande på Hägerström i detta avseende¹⁹⁶. Det stannade dock vid enstaka anmärkningar. Hägerström själv tycks ha uppfattat sig själv som upphovet till all filosofi av betydelse¹⁹⁷. Han skulle med andra ord inte behöva stå i beroende till sina föregångare, och då allra minst till Boström. Denna bild av Hägerström framstår som orealistisk. Hägerström levde och verkade i en bestämd miljö och tog intryck av denna. Det har påpekats av Wedberg i dennes monografi över Boströms filosofi att Hägerström i sina första verk gav uttryck för uppfattningar som var i linje med den Boströmska andan¹⁹⁸. Wedbergs utsaga förefaller rimlig, den akademiska filosofin i Uppsala var helt dominerad av Boströms filosofi och Hägerström torde inte vid denna tid ha uppfattats som en dissident. Hägerströms uppfattningar byggde inte enbart på filosofin. Den kristna tron kom att utgöra en självklar utgångspunkt för honom. Han kom visserligen att ta avstånd från stora delar av denna tro, men den bildade likväl en grundförutsättning för hans liv. Det är en gammal erfarenhet att en ateist kan vara väl så beroende av religionen som en troende. Detta därför han på ett negativt sätt definierade sin egen uppfattning i förhållande till religionen. Det framstår som fruktbart att dra analogier mellan Hägerströms förhållande till religionen med hans förhållande till Boströms filosofi. När Hägerström inledde sina filosofiska studier så utgjorde den Boströmska uppfattningen den dominerade uppfattningen inom den akademiska världen. Det var i förhållande till Boström som Hägerström således måste definiera sig. I stora delar tog detta sig uttryck i ett avståndstagande. Denna tolkning av Uppsalaskolan, som ett uppror mot boströmianismen, har gjorts av Oxenstierna¹⁹⁹. Det bör framhållas att Oxenstierna ingick bland uppsalakretsen men att han inte tillhörde Hägerströms beundrare. I de bitvis ganska bittra motsättningarna inom denna krets så tillhörde Oxenstierna dem som lärer sig med professorn i teoretisk filosofi, Adolf Phalén. Oxenstierna satte också Phalén

¹⁹⁶Fries s. XXV-XXVI.

¹⁹⁷Bjarup 1982 har tolkat Hägerströms syn på sig själv och sin egen filosofi på liknande sätt.

¹⁹⁸Wedberg s. 17. Wedberg fördjupar tyvärr inte sitt påpekande utan detta framstår som en isolerad utsaga.

¹⁹⁹Oxenstiernas skrift är delvis att se som ett inlägg i debatten om vilken som var upphov till Uppsalaskolan, Hägerström eller Phalén. Denna diskussion kan numera förefalla överspelad. Men det tycks som om Phalén var den som tidigast i tryck gav uttryck för en antisubjektivistisk uppfattning. Visserligen hävdade Hägerström senare att han redan i 'Prinzip der Wissenschaft I' hade omfattat en antisubjektivistisk ståndpunkt, men att han hade dolt detta i ett subjektivistiskt språkbruk. Denna tolkning väckte förvåning redan hos flertalet av övriga filosofer i Uppsala. Däremot kan man naturligtvis inte utesluta att Hägerström muntligt kan ha givet uttryck för en sådan uppfattning. Källmaterialet är inte sådant att man med säkerhet kan uttala sig i frågan.

som Uppsalaskolans egentlige grundare, dock kan man inte avfärda detta som ett utslag av interna lärostrider, utan det förefaller som denna ståndpunkt hade fog för sig.

Även om man således inte utan reservation kan godta uppfattningen att Hägerström var den som grundlade kritiken av subjektivismen så var det han som kom att utveckla konsekvenserna av denna kritik inom rättsfilosofin. Man kan, till exempel, förstå den kritik som Hägerström riktade mot rätten som ett uttryck för vilja endast om man ser denna mot bakgrund av den statsviljeteori som Boström hade utvecklat. Det är missvisande att tolka Hägerströms kritik i detta avseende som enbart riktad den tyska begreppsjurisprudensen. Det fanns förvisso stora likheter mellan boströmianismen och de uppfattningar som låg till grund för begreppsjurisprudensen. Men Hägerström var trots allt inte jurist, det var från filosofiska utgångspunkter som han riktade sin kritik. Det var mot den Boströmska rättsfilosofin som han kom att inrikta sin kritik och detta måste ha varit naturligt med tanke på det stora inflytande som denna uppfattning faktiskt utövade inom en stor del av de då ledande juristerna. Men det var inte endast fråga om ett negativt beroende. Det fanns även gemensamma rötter som Boström och Hägerström delade. Dessa utgjordes av den tyska idealismen. Boström såg sig själv som slutpunkten i en utveckling som gick från Kant via Fichte och Schelling mot Hegel. Hägerström kom att ta bestående intryck av Kant som han ägnade ett ingående studium av. Boström och Hägerström kom att inta likartade ståndpunkter i ett viktigt avseende och det var den statiska synen på tillvaron som kom till uttryck i att de båda uppfattade motsägelsefrihet som ett fundamentalt sanningsbegrepp. Detta kontrasterade mot Hegel och Marx för vilka dialektiken var den fundamentala drivkraften för samhällsförändringar. Bjarup har karakteriserat Hägerström med orden "To sum up, the motto of Hägerström's philosophy may be said to be: 'Everything is at rest, and nothing is in flux.'" Detta omdöme hade med lika stor rätt hade kunnat fällas om Boström²⁰⁰. Denna statiska syn på sanningens natur kunde även leda till konsekvenser för samhällsuppfattningen. De tycks båda ha haft svårt att uppfatta motstående uppfattningar som något positivt. Denna strävan efter konfliktfrihet kan kanske förklaras med att både Boström och Hägerström var rationalister. Grunderna för kunskapen fanns inte att finna i den empiriska världen utan i måste sökas i principer som kunde hållas för sanna genom att de utgjord ett motsägelsefritt meningssammanhang. Denna uppfattning kom att få konsekvenser för deras samhällsuppfattning. De menade att det fanns en riktig lösning på samhällsproblem som skulle vara tillgänglig för den upplyste. Den uppenbara lidelse för den egna läran som man kan finna hos Hägerström har måhända delvis sin förklaring i detta förhållande. Har man denna tro blir strävandet efter kunskap ytterst en fråga om hela mänsklighetens öde och det förefaller som om Hägerström uppfattade sin verksamhet på detta sätt²⁰¹. En alltför extrem rationalistisk uppfattning synes även leda till svårigheter att förena denna med demokratiska ideal. Uppfattar man samhällsproblem som kunskapsfrågor som är lösbara för en upplyst elit som utgår från rationalistiska principer så ter det sig svårt att acceptera motstridiga åsikter. Denna ståndpunkt kan leda till att man kan komma att inta en statspaternalistisk ståndpunkt där man anser att beslut som berör enskilda människor bör överlämnas till de särskilt upplysta och inte anförtros åt mindre vetande individer. Boström ansåg att regenten var den som personifierade staten och att det förnuftiga var det rätta och att det rätta var det

²⁰⁰Bjarup 1982 s. 142.

²⁰¹Bjarup har med rätta tolkat Hägerström på detta sätt.

förnuftiga. Hägerström, och dennes lärjungar, kom att förknippas med samhällelig ingenjörskonst där ett rationellt nyttoperspektiv utgjorde ledstjärnan för statsmakten. På detta sätt förefaller det som om Boströms och Hägerströms ståndpunkter kom att leda till konsekvenser som i flera avseenden överensstämde med varandra på ett sätt som man kanske vanligtvis inte är medveten om.

21. Hägerströms bakgrund

Hägerström kom från en prästfamilj och avsåg ursprungligen att själv välja den teologiska banan. Axel Hägerströms far, Karl Hägerström, förefaller att ha varit en person som utövade ett stark inflytande på Axel. Det torde närmast ha varit självklart för fadern att sonen skulle fullfölja familjetraditionen. När Hägerström skrev in sig vid Uppsala Universitet var det också i syfte att bedriva teologiska studier²⁰². Det var emellertid inte endast plikt känslan som gjorde att Hägerström avsåg att bli präst. Han hyste vid denna tid uppenbarligen en uppriktig personlig religiös övertygelse. Emellertid var det vid den tiden nödvändigt att först avlägga en preliminärexamen innan de egentliga teologiska studierna kunde påbörjas och det var därför som Hägerström kom att börja studera filosofi. Det var under sina studier i Uppsala som Hägerströms intresse för filosofi väcktes, dessförinnan tycks han inte ha hyst någon håg för detta ämne. Filosofiintresse kom emellertid att ta överhand över planerna på att bli präst och Hägerström kom i stället att fortsätta med de filosofiska studierna. Bjarup har tolkat Hägerströms beslut att inte gå vidare på den teologiska banan som ett frigörelseförsök från den dominerande fadern²⁰³. Hägerströms beslut i denna fråga kom också att leda till en svår konflikt med fadern där hans mor tycks ha spelat en medlande roll. Huvudsakligen torde orsakerna till denna konflikt botten i att fadern ansåg att sonen svek släkttraditionen på ett sätt som närmast kunde liknas vid ett avfall från den rena kristna tron, men det är sannolikt att även hänsyn till ekonomiska förhållanden spelade in. Filosofens försörjningsmöjligheter framstod som betydligt mera

²⁰²Med tanke på Hägerströms insatser inom värdeteorin kan man framhålla en riktning inom teologin som företräddes av Albrecht Ritschl (1822-1889) och som under senare delen av 1800-talet hade stor betydelse. Radler s. 356 betecknar Ritschl som den, näst efter Schleiermacher, mest betydande teologen under 1800-talet. Enligt Rader s. 357 så skulle Ritschl i anslutning till Lotze ha infört begreppet värdeomdöme med följande betydelse: All religion och religiös kunskap sker i form av värdeomdömen, och den vetenskapliga kunskapen i form av existensomdömen. Religionen skiljer sig från den teoretiska kunskapen däri att den bygger på värdeomdömen. Rader s. 358. Hur kontroversiell denna uppfattning var framgår av att det räckte med en rad där det hävdades att religiösa omdömen var värdeomdömen för att Torgny Segerstedts avhandling 'Till frågan om polyteismens uppkomst' skulle bli underkänd med hänvisning till "författarens grundåskådning". Detta skedde med antydningar om att Segerstedt skulle vara 'ritschlian'. Olsson s. 69ff.

²⁰³Bjarup 1982 s. 10ff. Bjarup 1982 s. 83 finner även likheter mellan Hägerström och Feuerbach. Båda kom från ett prästhem och avsåg att påbörja teologiska studier men kom i stället att studera filosofi. Feuerbach framstod som prototypen för en materialistisk vänsterhegelianism.

osäkra än den relativt trygga prästbanan. Axel Hägerström tycks också länge ha sett sin framtid som gymnasielärare snarare än som forskare vid universitetet. Uppsalatiden präglades av umbäranden och studier. Hägerström levde uppenbart under mycket knappa förhållanden, som närmast förefaller ha gränsat till något som kan beskrivas som ren misär²⁰⁴. Han tycktes vid denna tid ha varit helt inriktad på sina studier och han ägnade sig knappast åt några intressen vid sidan av dessa. Attityden av asketisk lidelse inför studiet av sitt ämne tycks han ha bibehållit även efter det att erhållit bättre ekonomiska förutsättningar.

Den filosofiska miljön i Uppsala var fortfarande präglad av den Boströmska idealismen, låt vara att den version som närmast övade inflytande på Hägerström, den Burmanska, måste anses som mindre dogmatisk än vad som präglade åtskilligt annat av boströmianismen. Det kan inte heller sägas att Hägerström i början av sin bana avvek från denna nyboströmska inriktning. Det var också Burman som kom att väcka Hägerströms intresse för Kant. Inte heller detta kunde ses som ett brott med den Boströmska traditionen. Boström själv såg utvecklingslinjen från Kant, Fichte, Schelling och Hegel och han ansåg sig själv ha fullkomnat denna utveckling. Man bör även notera det nykantianska uppsvinget som kom att äga rum i Tyskland. Det torde emellertid inte ha förekommit någon direkt påverkan mellan Hägerström och det tyska återuppväckandet av den Kantska traditionen²⁰⁵. Det var kanske snarast så att det låg i tiden att förhålla sig något mera skeptisk till den idealism som i Tyskland kanske främst representerades av de olika hegelianska riktningarna och i Sverige av boströminismen²⁰⁶. Men det är förmodligen, när det gäller Hägerströms tidigare utveckling, snarast riktigt att uppfatta detta som en gradskillnad snarare än som ett radikalt brott med den tidigare traditionen. Men det var också en tid med djupgående samhällsförändringar och åttiotalets radikalism kom även att färga av sig på Hägerström. Det faktum att Hägerström kom att avlägsna sig från prästkallet och i stället närma sig en materialistisk uppfattning kan tas som ett tecken på detta. Hägerström skrev sin doktorsavhandling om Aristoteles etik och denna resulterade i att han antogs som docent på Sahlins inrådan. Detta kan vara värt att notera då Sahlin ansågs som en mera ortodox företrädare för boströmianismen än Burman. Beaktar man de lärostrider som hade förts bland Uppsalas filosofer så förefaller det knappast troligt att Hägerström vid denna tid kunde sägas vara någon omstörtare²⁰⁷. En sådan hade helt enkelt kunnat avfärdas. Tolerans mot avvikande uppfattningar förefaller inte ha varit det mest utmärkande för denna miljö.

På det personliga planet innebar de akademiska framgångarna en försoning med fadern²⁰⁸. Denne kunde till slut acceptera att sonen hade valt en annan bana än den

²⁰⁴En beskrivning av dessa förhållanden finns i Waller. Hon var dotter till Hägerström och hennes biografi över fadern ger en värdefull bild av dennes personliga levnadsförhållanden.

²⁰⁵Till följd av det nationalsocialistiska maktövertagandet i Tyskland kom en av de främsta filosoferna med bakgrund ur Marburgskolan, Cassirer, att vara verksam i Sverige. Han kom därvid att ägna Hägerströms filosofi sin uppmärksamhet och kunde konstatera kunskapsteoretiska överensstämmelser mellan sig och Hägerström. Däremot kunde han inte acceptera Hägerströms värdeleära. Nordin 1983 s.116.

²⁰⁶Man kan enbart spekulera över den betydelse som det första världskriget fick för den filosofiska utvecklingen. Vissa lovande filosofer kom att stupa i kriget. Hur kriget påverkade den allmänna tidsandan är svårt att säga, men det förefaller troligt att den var betydande. Kanske var det, för att spetsa till det, så att idealismen dog i en skyttegrav i Flandern.

²⁰⁷Nordins böcker beskriver på ett utförligt sätt dessa akademiska strider.

²⁰⁸Bjarup 1982 s.

teologiska. Promoveringen, som för övrigt kom att äga rum på Hägerströms 25-års dag, utgjorde det tillfälle då far och son för första gången på flera år kom att återförenas. Docenturen medförde också att Hägerström ansåg sin ställning vara så pass tryggad att han hade ekonomiska möjligheter att gifta sig. Den blivande hustrun, Esther Nylander, kom från ett prästhem inte långt från den ort där Hägerström växte upp²⁰⁹. Det är möjligt att parets gemensamma erfarenhet av att växa upp i en prästfamilj bidrog till att stärka banden emellan dem. Hemmet kom för Axel att innebära en fast punkt av trygghet och äktenskapet förefaller att ha varit lyckligt²¹⁰. Hägerström var, för att använda sig av en formulering av en teologisk kollega som förfasade sig över värdenihilismen, trots allt, snäll mot hustru och barn²¹¹. Esther tycks även ha utgjort ett starkt stöd för Hägerström då denne drabbades av depressiva tillstånd, kanske kan man häri finna en orsak till att han så sällan lämnade Uppsala. Han uppfattade det kanske som hotfullt att lämna den trygga miljön och då särskilt hustrun.

Efter det att Hägerström var färdig med sin avhandling så fortsatte han sitt arbete med att meritera sig för en professur. Den första som han sökte förefaller han inte ha räknat med att erhålla, hans främsta motiv torde ha varit att erhålla ett gott omdöme från de sakkunniga. Professuren söktes och erhöles av Burman, vilken närmast ansågs som självskrivnen för denna tjänst. Burman hade varit Hägerströms lärare och Hägerström kände uppenbarligen en stark tillgivenhet till denne. Hägerström erhöles emellertid ingen kompetensförklaring av de sakkunniga. Detta uppfattade han närmast som en personlig oförrätt och han ansåg sig ha blivit utsatt för något som kunde liknas vid ett rättsövergrepp. Grunderna för detta var förmodligen obefintliga men det ledde närmast till en personlig kris för Hägerström. Han fortsatte dock sitt arbete med bland annat ett omfattande verk om Kants etik samt med 'Stat och rätt' som var en rättsfilosofisk framställning. Hägerström sökte senare en professur i Lund, vilken han inte heller erhöles, men denna gång blev han förklarad som kompetent för tjänsten. När Burman, till följd av sjukdom, avgick så kallades Hägerström till den lediga professuren. Sitt närmast asketiska förhållande till sitt ämne tycks han ha bibehållit även efter det att han hade erhållit sin professur. Det slår den som tar del av skildringar om Hägerströms sätt att verka vilken egenartad miljö som han byggde upp omkring sig. Stämningen tycks ibland ha närmat sig den som man kan återfinna inom en sekt. Hägerström förefaller att ha haft en närmast religiös övertygelse om betydelsen av sin egen filosofi. Denna gav inte endast mening åt Hägerströms eget liv, han förefaller ha varit övertygad om att denna skulle kunna få en genomgripande betydelse för hela mänskligheten. Bjarup har tolkat detta som ett uttryck för den starkt religiösa miljö som Hägerström växte upp i och som han inte kunde frigöra sig ifrån på en grundläggande, känslomässig nivå. Oavsett vilka bevekelsegrunder som Hägerström, medvetet eller omedvetet, hade så förefaller det som om att arbeta närmast var identiskt med att leva för honom²¹². Till det

²⁰⁹Waller s. 84ff.

²¹⁰Här är det i och för sig plats för en källkritisk anmärkning såtillvida att Hägerströms främste levnadstecknare, Margot Waller, var dotter till Hägerström. Möjligheten att ofördelaktiga uppgifter om hemmet av denna anledning uteslutits kan naturligtvis inte avfärdas. Det finns dock inga tecken på motsatsen i det källmaterial som varit tillgängligt varför den redovisade uppfattning framstår som mest sannolik.

²¹¹Waller s. 190.

²¹²Waller s. 193ff.

yttre levde han också ett stillsamt liv och han lämnade sällan Uppsala. Det är symptomatiskt att han var fullt verksam ända fram till sin död och att han, när han fördes bort i ambulans, oroades över hur det skulle gå med hans arbete²¹³. In i det sista föreföll Hägerström ha vidhållit tron på den egna filosofins betydelse för mänskligheten.

22. Hägerströms verklighetsuppfattning

Hägerströms betydelse har huvudsakligen kommit att ligga inom den praktiska filosofin²¹⁴. Det betyder dock inte att det skulle vara oväsentligt att beakta hans ståndpunkter inom den teoretiska filosofin. Detta inte minst mot bakgrund av att han själv förefaller ha uppfattat sin värdeteori närmast som en konsekvens av hans verklighetsuppfattning. Detta motiverar att en översiktlig framställning av Hägerströms kunskapsteori ges innan hans värdeteori presenteras.

Bakgrunden för Hägerströms kunskapsteori torde ha utgjorts dels av den senboströmska idealismen, som var den samtida intellektuella miljö där Hägerström befann sig i början av sin verksamhet, dels i det intresse för Kant som Burman tycks ha väckt hos Hägerström²¹⁵. I sina tidiga skrifter deklarerade Hägerström klart sitt beroende av Kant²¹⁶. Hägerström godtog i sin definitiva filosofi inte tesen att vara skulle vara liktydigt med att förnimmas, följaktligen inte heller det Boströmska väsende-begreppet. Det verklighetsbegrepp som Hägerström utgick ifrån tycks emellertid till stor del ha varit hämtat från den Boströmska uppfattningen. Verklighet betydde för Hägerström detsamma som att något var bestämt eller utgjorde en självidentitet. Denna uppfattning tycks Hägerström ha delat med Boström. Petersson skriver följande om denna sak ”Tanken att ”verklighet” betyder ”bestämd” har förfäktats bl.a. av Christopher Jacob Boström². Boströms arbeten och den boströmianism, i vilken Hägerström skolats under sina studieår, har givetvis också lämnat material till hans teorier.”²¹⁷ Enligt Wedberg innebar Boströms åsikt i detta fall att ”Boström i väsendets verklighet inlägger den egendomliga betydelsen, att väsendet är något bestämt, och att väsendet är identiskt med sig själv”²¹⁸. I likhet med Boström vidhöll således

²¹³Waller s. 213.

²¹⁴Påståendet skulle knappast godtas av Hägerströms närmaste anhängare. Frågan om vem som först kom att distansera sig ifrån subjektivismen, Phalén eller Hägerström, var något som gav upphov till interna strider inom Uppsalafilosofernas krets.

²¹⁵Fries har påpekat värdet av att undersöka betydelsen av den Boströmska filosofin har haft för Hägerströms kunskapsteori, själv genomförde han dock inte någon sådan undersökning utan fäste främst uppmärksamhet vid Kants inflytande. Se Fries s. XXV-XXVI.

²¹⁶Detta kan man finna i förordet till Hägerström 1904.

²¹⁷Petersson s. 26. Petersson avstår emellertid från att göra några vidare undersökningar om påverkan dem emellan. Notan ”2” hänvisar till den sida där följande citat från Wedberg är hämtat.

²¹⁸Wedberg s. 121.

Hägerström uppfattningen av verklighet som något bestämt eller utgörande en självidentitet²¹⁹. Denna verklighet ingick i rummet och tiden. En närmare diskussion om Hägerströms rums och tidsbegrepp kommer att ges längre fram. Hägerström ansåg att även något som inte existerar i vanlig mening kunde vara verkligt i den mening som han lade in i begreppet om det utgjorde något bestämt. En drake var därför verklig därför att den var något bestämt. Draken syftade på någon drake. Även en tanke, till exempel tanken på en drake är, enligt Hägerström verklig eftersom tanken avser något bestämt och tanken utgör en process i en människa som är inplacerad i rummet och tiden. Däremot var inte, till exempel, en fyrkantig cirkel verklig då detta begrepp inte var bestämt, det var i sig självmotsägande. Verkligheten är, enligt Hägerström, ingen egenskap hos det verkliga. Hägerström ansåg att varje uppfattning som identifierade verkligheten som det verkliga var metafysisk. Hägerström skilde mellan subjektiv verklighet och objektiv verklighet. Med subjektiv verklighet avsåg han någon som endast ägde psykologisk verklighet, medan han med objektiv verklighet menade något som inte endast var psykologiskt verkligt. Han menade att varje uppfattning som identifierade verkligheten som det verkliga var metafysisk. Hägerström skilde även mellan direkt tillhörighet till verkligheten och indirekt tillhörighet. Tänker man till exempel på en röd boll så är bollen placerad i rummet och tiden. Därför tillhör bollen direkt verkligheten. Bollens rödhet är en bestämning till något som tillhör verkligheten. Det röda tillhör därför indirekt verkligheten. Enligt Hägerström bildade alla i vidsträckt mening verkliga objekt ett verklighetssammanhang. Man kan tänka på Karl XII med egenskap att leva på 1700- talet och Karl XII med egenskap att leva på 1900- talet. Båda dessa kan, enligt Hägerström, vara subjektivt verkliga. Men dessa två tankar kan inte samtidigt vara objektivt verkliga. Verkligheten, enligt Hägerström, utgjordes av motsägelsefria verkliga objekt som ingick i rummet och tiden. Detta kan kanske förstås på det sättet att Hägerström här använde sig av kriteriet av motsägelsefrihet som ett sanningskriterium. Verkligheten utgjordes i någon mening av universums samtliga utsagor och dessa antogs konfirmera varandra på ett sådant sätt att ett slutet system bildades.

Hägerström använde sig även av betydelsen av att verkligheten skulle utgöra "absolut vetande". Det måste anses oklart vad Hägerström egentligen avsåg med detta begrepp. Det är emellertid svårt att inte tolka detta som ett metafysiskt begrepp. Ett citat kan illustrera detta. "Men ljuset finns blott för ett seende öga. Flamman lyser i natten blott för en åskådare. Så lyser människoflamman blott för en åskådare. Hvem är denne? Det absoluta vetandet. Men hvarje bild haltar, så ock denna. Använd blott för att om möjligt leda känslan i riktning mot saken"²²⁰. Det förefaller rimligt att jämföra Hägerströms begrepp "det absoluta vetandet" med Boströms gudsbegrepp som framstod som det absolutas idé. Begreppet "absolut vetande" var något som Hägerström behandlade i sina tidiga skrifter. Det kan tyckas sannolikt att Hägerström senare kom att avlägsna sig från denna åsikt. Mot detta kan man emellertid anföra Fries framställning som behandlade Hägerströms definitiva filosofi. Fries menade tydligen att detta begrepp skulle äga relevans även då²²¹. Enligt Fries mening så skulle det absoluta vetandet tolkas som att "vetandet ligger i själva begreppet om realiteten. Begreppet som sådant implicerar omedelbart sin egen giltighet. Därmed är det

²¹⁹En diskussion om verklighet som bestämdhet finns hos Marc-Wogau s. 89ff.

²²⁰Petersson s. 28. Han citerar här från Hägerströms manuskript "Vetenskapens princip" s. 88.

²²¹Fries 1944 s. 329.

omedelbart vetande”. Vidare menade Fries att Hägerström skulle ha åsyftat att ”det absoluta vetandet är realiteten själv såsom vetande sig”. Längre fram följer en diskussion av i vilken utsträckning som man kan anta att Hägerström förändrade dessa uppfattningar. Begreppet ”absolut vetande” torde emellertid vara oförenligt med en icke- subjektivistisk uppfattning.

Hägerström hämtade stora delar av sin uppfattning i kunskapsteoretiska frågor från Kant²²². En av Kants huvudpunkter var att han hävdade att det existerade syntetiska utsagor som var aprioriskt givna. Ett exempel på ett sådant förhållande ansåg Kant finna i kausalitetslagen och här tycks Hägerström ha delat Kants uppfattning. Kausaliteten uppfattad som ett empiriskt faktum avfärdade Hägerström med argument som att erfarenhet förutsätter ett sammanhang i vilket dessa kan infogas i, genom en kausalitetskedja och att dessa kategorier inte existerar i erfarenheten utan är dess förutsättning²²³. Hägerström ansåg således att verklighetsbegreppets aprioriska giltighet inte kunde verifieras empiriskt. Inte heller kunde Hägerström godta en uppfattning enligt vilken kausalitet sågs som en ren implikation. Detta, menade Hägerström, tog inte nödvändig hänsyn till tidsrelationen²²⁴. Även tiden utgjorde, enligt Hägerström, ett aprioriskt givet begrepp. Kriteriet för att något skulle kunna anses som verkligt ansåg han det vara att det på ett motsägelsefritt sätt skulle kunna placeras in i rummet och tiden. Detta är en form av koherensteori enligt vilken en utsaga, för att vara sann, måste kunna infogas motsägelsefritt tillsammans med övriga utsagor i ett system för att därmed utgöra en logisk enhet²²⁵. Denna syn torde han ha övertagit från Boström som också betonade motsägelsefriheten som det fundamentala sanningskriteriet. Omdömen om tillvaron som var självmotsägande uppfattade Hägerström som meningslösa, i detta fanns en udd riktad mot Hegels dialektiska metod som utlovade att man skulle kunna komma fram till ny kunskap genom att utnyttja motsägande begrepp²²⁶. Rums- och tidsbegreppen uppfattade Hägerström som fasta storheter. Hägerström ansåg således att det existerade en absolut tid och han menade att rummets kategori var fixt givet och utgjordes av ett Euklidiskt bestämt rum. Detta kom att få långtgående konsekvenser för Hägerströms uppfattning av den fysiska världen. En något extrem slutsats blev att han kom att avfärda den moderna fysiken, och då särskilt relativitetsteorin, som metafysisk²²⁷. Man kanske således kan se det så att Hägerström, för att använda hans egen terminologi, uppfattade världen som ett enda sammanhang av logiska bestämdheter i vilka han även inbegrep rums- och tidsbegreppen. Med detta uttryck skall man förstå Hägerström på så sätt att han krävde att något, för att vara verkligt, måste kunna på ett motsägelsefritt sätt infogas i ett enda sammanhang. Rummets och tidens kategorier såg han som aprioriskt givna och dessa begrepp måste således även själva tillhöra detta meningssammanhang. Därför kom han också i motsättning till relativitetsteorin enligt vilken rummet och tiden, i viss mening, kommer att vara resultatet av en kropps hastighet och massa. Utryckt i Hägerströms terminologi

²²²Fries 1944 s. 147ff har behandlat detta utförligt.

²²³Hägerström 1957 s. 15ff.

²²⁴Fries 1944 s. 13.

²²⁵Bjarup 1982 s. 271.

²²⁶Bjarup 1982 s. 229.

²²⁷Man kan i och för sig konstatera att Einstein knappast hade något starkare empiriskt stöd för sin teori då denna först publicerades. Vid den tiden kan det inte varit anmärkningsvärt att ställa sig kritisk till relativitetsteorin. Men Hägerström tyck ha vidhållit sin uppfattning ända fram till sin död 1939 vilket framstår som anmärkningsvärt. Uppfattningen framgår av Hägerström 1957 s. 183ff.

skulle, enligt den relativistiska teorin, rummets och tidens kategorier därmed inte vara aprioriskt givna utan snarast subjektivistiska i den mening att dessa därmed i någon mening var relaterade till ett objekt²²⁸. Denna uppfattning var därmed inte förenlig med Hägerströms kunskapsteoretiska postulat. Hans något paradoxala slutsats blev därför att relativitetsteorin var metafysisk²²⁹. Detta kan numera förefalla märkligt och det är lätt att avfärda en sådan ståndpunkt som orimlig. Ett sådant resonemang löper dock risken att bli anakronistiskt, dagens acceptans av relativitetsteorin var inte så självklar då den först presenterades. Hägerström uppfattade kritiken av relativitetsteorin som väsentlig. Han avsåg att genomföra en utförlig kritik av den efter det att han hade fullbordat sitt verk om den romerska rätten²³⁰. Hägerström kom dock aldrig att genomföra sina föresatser, men detta berodde på att döden kom emellan, inte därför att han kom att ändra sin uppfattning. Det är därför nödvändigt, om man tar Hägerström på allvar, att föra en diskussion om de delar av Einsteins relativitetsteori som är av betydelse för förståelsen av Hägerströms uppfattning i kunskapsteoretiska frågor.

När Einstein skapade sin relativitetsteori så kan man se detta som ett syntesarbete. Utgångspunkten var den diskrepans som förelåg mellan den klassiska mekaniken och den klassiska elektrodynamiken²³¹. Medan mekaniken var invariant under Galileotransformationer så var elektrodynamiken invariant under Lorentztransformationer²³². Det förefaller fysikaliskt orimligt att anta att en partikel som rör sig i rummet skulle bete sig annorlunda om man betraktar den ur mekanisk synpunkt än om man skulle betrakta den från ett elektrodynamiskt perspektiv. Om det förhöll sig på det sättet så skulle den fysikaliska värden på något sätt bete sig annorlunda beroende i vilket koordinatsystem som man valde att betrakta tillvaron ifrån. Detta skulle uppenbarligen vara en mycket märklig uppfattning av tillvaron. Den klassiska fysiken byggde på att det enbart existerade en enda verklighet och att denna var oberoende av en eventuell iakttagare, den var med andra ord inte subjektivistisk²³³. Det Einstein gjorde var att konstruera en mekanik som var konsistent med elektrodynamiken²³⁴. Denna teori utgjorde den speciella relativitetsteorin²³⁵. Då kan det vara naturligt att ställa sig frågan varför inte i stället konstruera en elektromagnetisk teori som var konsistent med den klassiska mekaniken. När Einstein skapade sin teori så var inte

²²⁸Detta närmast i den mening att fyrarummet kan ses som givet av dess geodetiska linjer.

²²⁹Hägerström s. 232ff.

²³⁰Fries anger detta i förordet s. 12 till Hägerström 1957.

²³¹Goldstein s. 275ff.

²³²Jackson s. 515ff.

²³³Det var först i och med att kvantmekaniken utvecklades som man bland fysiker kom att acceptera att en iakttagare på ett fundamentalt sätt och med nödvändighet kommer att påverka den verklighet som man iakttar. I detta sammanhang kan man notera att Einstein själv intog en synnerligen skeptisk attityd till kvantmekaniken. Hans sista år kom till stor del att ägnas åt ansträngningar att konstruera en deterministisk teori som kunde förklara de fenomen som man vanligen tolkar i kvantmekaniska termer. Det framstår i ljuset av detta som en ironi att Einstein själv var en av grundarna av kvantmekaniken genom upptäckten av den fotoelektriska effekten, som han för övrigt belönades med Nobelpriset för. Hans grundläggning av relativitetsteorin kom aldrig belönas på detta sätt, förmodligen därför att Nobelkommittén fann den allt för spekulativ.

²³⁴Det rumsbegrepp som Hägerström vände sig emot var det som beskrevs genom Lorentztransformationen. Men detta var det rum som elektrodynamiken utgick ifrån. Av detta torde följa att Hägerströms kunskapsteoretiska uppfattning inte var förenlig med elektricitetsläran.

²³⁵Den allmänna relativitetsteorin kan ses som en generalisering av den speciella relativitetsteorin i det att denna även beskrev acceleration genom att tung och trög massa uppfattades som ekvivalenta.

svaret självklart, det fanns då ännu inte ett empiriskt underlag för att göra ett sådant val. Det enda principiella skäl som man kan finna är den formella skönhet som representerades av Maxwells ekvationer²³⁶. Det hade inte varit tilltalande att behöva avstå från dessa. Även om det hade varit logiskt möjligt att konstruera en annan teori som förenade mekaniken med elektrodynamiken så förefaller det empiriska underlaget för att godta Einsteins teori numera betryggande²³⁷. Detta sagt med den reservationen att om man, som Hägerström, intar en avvisande attityd till empiriska resultat som grund för vetenskapen så faller argumentet. Hägerström var i grunden en rationalist som avvisade empirismen som den fundamentala kunskapskällan. Hägerström anförde till exempel att man inte kunde verifiera kausalitetslagen empiriskt²³⁸. Även dessa invändningar finns det skäl att ställa sig tveksam till, inte minst efter det att Borns tolkning av Heisebergs osäkerhetsrelation har legitimerat en probabilistisk syn på kausaliteten²³⁹.

Det kan givetvis vara så att även den moderna fysiken är beroende av vissa obevisbara grundförutsättningar men Hägerström tycks ha dragit så långtgående slutsatser av sin rationalistiska uppfattning att han gick över gränsen för det rimliga och fastnade i dogmatism. Frågan huruvida beskrivningen av tillvaron till sin yttersta natur måste beskrivas enligt det rationalistiska paradigmet eller efter det empiristiska ligger förvisso utanför ramen för denna framställning. Man kan emellertid finna vissa ambitioner av rationalistisk natur hos ledande fysiker verksamma under nittonhundratalet²⁴⁰. Exempel på sådana tendenser kan vara den strävan som har präglat fysiken att förena delteorier till en mera generell teori. Denna ambition syns bygga på en underliggande föreställning om att världen kan beskrivas på ett 'enkelt' sätt²⁴¹. Detta kan dock, principiellt sett, på sin höjd vara en arbetshypotes. Det är inte självklart att tillvaron är 'enkel'. Flertalet samtida fysiker skulle förmodligen vara beredda att ompröva sin uppfattning av fysiken om de ställdes inför nya experimentella fakta. I denna mening skulle man således kunna säga att den empiriska synen är överordnad

²³⁶Detta visar på Einsteins kreativa intuition. Teorin var givetvis empiriskt verifierbar och således inte beroende av "estetiska" argument när den väl var skapad.

²³⁷Misner et al kan anföras som en grundlig referens till relativitetsteorin, i denna finns rikliga hänvisningar till originalreferenser.

²³⁸Hägerström s. 30.

²³⁹Föreliggande framställning har inte beaktat Hägerströms inställning till kvantmekaniken. Det finns dock ett antal manuskript som behandlar modern fysik deponerade i Uppsala Universitetsbibliotek. Där återfinns även en korrespondens med Oskar Klein, en mycket framstående teoretisk fysiker som gjort bestående insatser inom den relativistiska kvantmekaniken. Han förknippas kanske i första hand med Klein-Gordon modellen som beskriver bosoner på ett relativistiskt sätt. Se Berestetskii et. al. s. 35. Att Hägerström korresponderade med Klein om fysik gör att man på goda grunder kan förutsätta att Hägerström var medveten om kvantmekaniken och dess betydelse. En förteckning över Hägerströms bevarade manuskript finns i Mautner.

²⁴⁰Att man kan påvisa vissa ambitioner hos framstående fysiker är givetvis i sig inget argument för dess riktighet. Även ledande fysiker kan företräda märkliga uppfattningar. Schrödingers, nobelpristagare och en av den moderna teoretiska kvantmekanikens skapare, hävdade exempelvis i boken 'What is life' 1946 s. 88ff att det inte existerade några andra varelser än han själv och att alla materiella föremål enbart utgjorde uppfattningar i hans hjärna. Idealismen är seglivad.

²⁴¹Detta har dock varit en fruktbar hypotes. Man kan nämna Maxwells förenig av elektriciteten och magnetismen till en enhetlig teori om elektromagnetism som ett klassiskt exempel. Denna teori kunde sammanfattas i fyra kompakta ekvationer som ofta beskrivs som "vackra". Det kan dock inte, utan "metafysiska" antaganden, anses självklart att tillvaron, med nödvändighet, skall kunna sammanfattas i en estetiskt tilltalande form.

den rationalistiska²⁴². Hägerström begränsade sig dock inte till att postulera godtagandet av vissa grundläggande begrepp som en förutsättning för fysiken. Han intog en mycket mer dogmatisk attityd och baserade sin verklighetsuppfattning på en rationalism som inte lät sig underordnas av någon empirisk störning. De grundförutsättningar som Hägerström krävde var dem som gällde för den Newtonska mekaniken. För Hägerström gällde således den Euklidiska geometrin och en absolut tid som fundamentala kategorier. Med hänsyn tagen till den rigiditet som Hägerström visade är det svårt att anse att den kunskapsteoretiska grund som Hägerström byggde sin värdeleära på kunde vara förenlig med den moderna fysikens resultat.

När man har att ta ställning till Hägerströms kunskapsteori så bör man kanske fråga sig vilken kunskapsteori som man egentligen avser. Den uppfattning som han gav uttryck för i 'Prinzip der Wissenschaft I' 1908 syns i stor utsträckning avvika från hans senare uppfattning. Hans tidiga uppfattning förefaller att vara präglad av den idealistiska miljö i vilken han verkade. Det ansågs allmänt att de uppfattningar som han då förde fram var förenliga med idealismen. Saken är naturligtvis inte i sig anmärkningsvärt, Hägerström var verksam under en lång tid och det måste anses som något naturligt att han kom att ompröva sina tidigare ståndpunkter. Hägerström hävdade dock själv att han inte hade ändrat uppfattning i dessa frågor utan att han i 'Prinzip der Wissenschaft I' enbart hade använt sig av en metafysisk terminologi för att göra sig förstådd i en metafysiskt inriktad miljö. Hållbarheten i detta resonemang har med fog ifrågasatts²⁴³. Det förefaller som om man måste anta två fall, antingen att Hägerström aldrig ändrade sin ursprungliga uppfattning, eller att han verkligen omprövade den. Antar man att hans uppfattning var oförändrad genom tiden så kan man, som Hägerström själv gjorde, anta att hans ursprungliga uppfattning var 'antimetafysisk'. Detta även om den uttrycktes på ett 'metafysiskt' språk. Godtar man inte uppfattningen att en antimetafysisk ståndpunkt framställdes på ett metafysiskt språk, utan man antar att orden betydde vad de syntes betyda, måste man anta att även hans definitiva ståndpunkt vilade på denna 'metafysiska' grund. Det är inte svårt att tolka Hägerströms uppfattning om att han i 'Prinzip der Wissenschaft I' skulle ha givet uttryck för en 'antimetafysisk' åsikt som en efterrationalisering. Han ansågs knappast vid den tiden som en person som bröt med den samtida traditionen. Det förefaller heller knappast rimligt att uttrycka sig på ett så försiktigt sätt att inte knappast någon kan uppmärksamma att man avser kritisera det som man skenbart ger uttryck för. Mot denna tolkning talar även den samtida reaktionen på frågan. När Hägerström i 'Selbstdarstellung' hävdade att han inte hade omprövat sina ståndpunkter så väckte detta också förvåning bland flertalet övriga filosofer med anknytning till Uppsalakretsen. Möjligheten att Hägerström alltså i sin definitiva filosofi skulle ge uttryck för, i grunden, samma uppfattningar kan dock inte heller avfärdas utan vidare. Hägerström hade möjlighet att ta avstånd från sina tidigare uppfattningar men gjorde inte detta. Detta är inget som man direkt kan avfärda som en efterrationalisering. Hägerström kom även i sin definitiva filosofi att ge uttryck för den

²⁴²Kuhn har visat hur svårt det i praktiken kan vara att åstadkomma ett paradigmskifte även om det kan finnas starka skäl för detta.

²⁴³En diskussion om förhållandet Hägerströms uppfattning sådan den framgick i 'Prinzip der Wissenschaft I' å ena sidan och i 'Selbstdarstellung' å andra sidan finns i Marc-Wogau s. 53ff. Han finner därvid att det måste anses som orimligt att hans definitiva ståndpunkt skulle vara identisk med hans tidiga uppfattning.

Kantska traditionen vilken även Boström byggde på. Enligt Fries så planerade Hägerström att skriva en bok där han skulle kritisera Einsteins relativitetsteori med utgångspunkt från sin verklighetsuppfattning. Planerna kom aldrig att förverkligas, men detta berodde på att Hägerström avled, inte på att han kom att ompröva sina ståndpunkter. Denna verklighetsuppfattning baserade sig på det Kantska arvet. Därför kan man inte avfärda Hägerströms påstående om sin egen filosofi som i allt väsentligt oförändrad.

23. Hägerströms värdelära

Innan Hägerströms värdelära behandlas finns det anledning att ge en kortfattad framställning av några punkter i hans syn på den mänskliga psykologin. Denna utgör nämligen en bakgrund till värdeteorin. Hägerströms psykologiska teori var hämtad från Brentanos och Meinongs aktpsychologi²⁴⁴. Enligt Hägerström var varje psykologisk upplevelse eller känsla var ett medvetande om något. Ett sådant medvetande kallar Hägerström för en akt och det som medvetandet berör utgör aktens innehåll. Om innehållet i en akt inte är bestämt föreligger, enligt Hägerström, två eller flera akter som är associerade med varandra. Dessa utgjorde, enligt Hägerström, en simultan association²⁴⁵. Det som Hägerström kallar för den antisubjektivistiska tesen innebär att en akts innehåll alltid är något annat än akten själv²⁴⁶. Endast det absoluta vetandet är, enligt Hägerström, identiskt med sitt eget innehåll. Hägerström ansåg att det fanns tre klasser av akter. Dessa var föreställningar, omdömen och känslor. En föreställning var en akt vars innehåll kan vara något verkligt²⁴⁷. Ett omdöme är en föreställning om att något är objektivt verkligt²⁴⁸. När det gäller omdömen tycks Hägerström ha omfattat en form av korrespondensteori i det att han menade att för att ett omdöme skulle anses som sann så skulle detta omdöme korrespondera mot verkligheten. Detta skall särskilt framhållas då Hägerström använde sig av ett koherenskriterium då det gällde verklighetsbegreppet²⁴⁹. För att något skulle anses verkligt fodrade Hägerström att det på ett motsägelsefritt sätt kunde infogas i rummets och tidens kategorier. Hägerström skilde mellan känslor i inskränkt mening, dessa var till exempel hat, glädje, sorg och så vidare²⁵⁰. Detta var sådant som man vanligen kallar för känslor. Känslor i vidsträckt mening utgjordes, förutom av känslor i inskränkt mening även av smärta, hunger, trötthet och andra sensationer som närmast var av fysisk karaktär. En känsla i vidsträckt mening är en akt vars innehåll inte är eller kan vara något objektivt

²⁴⁴Petersson s. 30.

²⁴⁵Petersson s. 54ff.

²⁴⁶Petersson s. 31.

²⁴⁷Petersson s. 37.

²⁴⁸Petersson s. 45ff.

²⁴⁹Koherenskriterier förknippas ofta med Bradley. Någon direkt påverkan från Bradley har emellertid inte, såvitt bekant är, kunnat påvisas hos Hägerström.

²⁵⁰Petersson s. 32ff.

verkligt. Hägerströms psykologiska teori förefaller vara frisvävande från den vanliga empiriska psykologin. Det torde därför vara tveksamt om man kan rättfärdiga denna med andra argument än hänvisningar till Hägerströms egen introspektion.

Hägerströms värdelära måste ses mot bakgrund av hans verklighetsuppfattning och enligt denna så kan man enbart fälla omdömen om något som är verkligt. Det är enligt denna uppfattning inte meningsfullt att fälla omdömen om något icke rumsligt, som till exempel ett evigt, andligt, begrepp. Hägerström såg sin värdelära som en konsekvens av sin verklighetsuppfattning enligt vilket något, för att existera, måste kunna passas in i kategorierna rum och tid²⁵¹. En etisk egenskap, till exempel godhet, utgjorde ingen bestämning till ett verkligt objekt. Moraliska värden var inte, enligt Hägerström, möjliga att placera in i rummet och tiden och de saknade därför egentlig betydelse, de 'fanns' inte. Värdeutsagor saknade därmed semantisk referens. Rummet och tiden såg han inte som något empiriskt bestämbar utan som helt teoretiska begrepp givna a priori. Denna uppfattning måste ses mot bakgrund av det inflytande som Kant kom att, genom Burmans förmedling, ha på Hägerström. Kant hävdade att rummets och tidens kategorier var aprioriskt givna. De utgjorde således de grundförutsättningar som fysiken sedan kunde bygga vidare på. Men förutsättningarna i sig var inte empiriskt underbyggda. De var sig själva nog. Hägerström godtog Kants uppfattning i denna fråga och det ledde till stora konsekvenser då han sökte tillämpa denna princip inom etiken. Att förutsätta vissa grundbegrepp för en analys av verkligheten må i och för sig kanske vara nödvändigt. Hägerström kom emellertid att uppfatta dessa grundbegrepp på ett synnerligt dogmatiskt sätt och det var denna rigida syn på verkligheten som ledde honom till att omfatta värdenihilismen. Då etiska begrepp, till exempel godhet, inte, enligt Hägerström, kan infogas i ett motsägelsefritt meningssammanhang i rummet och tiden är det inte meningsfullt att tilldela utsagor om dessa begrepp ett sanningsvärde. Således kan inte värdeutsagor, enligt Hägerström, vara sanna eller falska. Sådana utsagor är följaktligen, enligt Hägerström, ateoretiska. Det är denna uppfattning som har benämnts värdenihilism. Enligt denna uppfattning är det således inte möjligt att föra vetenskapliga resonemang som refererar till etiska argument. Etiken som vetenskap kan endast vara en lära om moral, inte i moral, som Hägerström uttryckte det i en ofta citerad formulering från hans installationsföreläsning²⁵². Det är denna tämligen kategoriska formulering som är den som är den som allmänt har uppfattats som den Hägerströmska synen på värdeutsagor.

Emellertid måste man kanske nyansera synen på värdeläran något, vilket har visats av Bo Petersson i hans avhandling om Hägerströms värdelära. Petersson har gått igenom Hägerströms opublicerade manuskript vilket naturligtvis utgör en betydande förtjänst. Dock blir det förenat med avsevärda svårigheter att på ett korrekt sätt bedöma hans insatser då källmaterialet inte är allmänt tillgängligt. Petersson indelar Hägerströms uppfattningar i två huvudperioder. En som omfattar tiden mellan 1907 till 1912 och en som följer därefter. I denna senare period finner han sedan tre delvis skilda uppfattningar. Petersson anser att Hägerström skulle ha hyst en uppfattning mellan 1912 till 1913, samt givet uttryck för en delvis annorlunda uppfattning 1917, vilken sedan omformulerades 1929. Det är den första

²⁵¹Marc-Wogau s. 89ff.

²⁵²En textkritisk utgåva av Hägerströms installationsföreläsning finns i Hägerström 1987 s. 50.

teorin, den mellan 1907 till 1912, som är den rent värdenihilistiska. Här skulle Hägerström således ha menat att man inte skulle kunna tillskriva ett värdeomdöme något sanningsvärde. Enligt den tolkning som Petersson har gjort så kan Hägerströms värdeteori efter 1912 inte sägas vara entydigt värdenihilistiskt. Det var den endast för vad han kallade primära värderingar, det vill säga sådana värderingar som fölls i samband med ett val mellan olika handlingsalternativ²⁵³. Härmed avsåg han tydligen frågor om beslut som innebär ett känslomässigt ställningstagande till det som värderas²⁵⁴. Värdeomdömen som fölls i en sådan situation saknar, enligt denna uppfattning, sanningsvärde. Det är således för denna situation som Hägerström skulle ha bibehållit en rent värdenihilistisk uppfattning. För sekundära värderingar, det vill säga sådana som inte är primära, gällde att dessa kunde tilldelas ett sanningsvärde, men att detta alltid var falsk. Petersson kallar detta för en värdefalsistisk ståndpunkt²⁵⁵. Här kan man finna klara likheter mellan Hägerström och den 'error theory' som kom att företräddas av John L. Mackie. Sekundära värderingar är, enligt Peterssons tolkning av Hägerströms begrepp, teoretiska omdömen. De påstår att det faktiskt förhåller sig på ett visst sätt. Påståendet att sekundära satsen alltid är falska bygger då på följande resonemang. En sekundär värdering antar att den primära värderingen utsäger att ett objekt har en värdeegenskap. Men enligt vad som tidigare sagts så antogs det att primära värderingar saknade sanningsvärde. Av detta drog då Hägerström slutsatsen att sekundära värderingar alltid är falska²⁵⁶. Hägerströms teori från 1917 kan sägas bestå av två fall²⁵⁷. En som avsåg omdömen om konkreta objekt och en som avsåg omdömen om abstrakta objekt. För värdeomdömen som avsåg konkreta objekt menade Hägerström att det kunde föreligga en simultan association mellan en känsla och en föreställning. Detta förhållande menade Hägerström vara fallet då en person befann sig i en val- eller beslutssituation. Det förelåg då enligt Hägerström en primär värdering och denna var varken sann eller falsk. För den som inte befann sig i en sådan val- eller besluts situation menade Hägerström att denne föllde ett verkligt omdöme. Satsen uttryckte då en sekundär värdering om verkligheten och denna menade Hägerström alltid var falsk. För abstrakta objekt, som till exempel barmhärtighet i satsen "Barmhärtighet är gott", förelåg en form av sekundär värdering och Hägerström menade att detta alltid gav uttryck för ett falskt omdöme. Den framställning av värdeteorin som Hägerström gav uttryck för 1929 är det endast sekundära värderingar av konkreta objekt som är falska, medan primära värderingar av abstrakta objekt, det vill säga moraliska regler eller normer varken är sanna eller falska²⁵⁸.

Även om Hägerström inte godtog uppfattningen om en objektiv moral så var han givetvis medveten om att det fanns värdeuppfattningar som delades av de flesta i samhället²⁵⁹. Dessa moralföreställningars uppkomst försökte han förklara med att hänvisa till

²⁵³Petersson s. 126ff.

²⁵⁴Petersson s. 128.

²⁵⁵Petersson s. 131.

²⁵⁶Petersson s. 129.

²⁵⁷Petersson s. 162.

²⁵⁸Petersson s. 165ff.

²⁵⁹Hägerströms värdelära har uppfattats som stående i kontrast till traditionell kristen etik. När det gäller den akademiska teologin var inte detta fallet. Anders Nygren var till exempel påverkad av Hägerström och uppfattade den teologiska etiken som deskriptiv. En handling var, enligt Nygren, inte rätt eller fel utan god eller ond och det var det handlande subjektets intention som utgjorde kriteriet härför. Nilsson s. 193ff.

att det alltid har funnits normer för hur människor skall uppföra sig och att dessa alltid har varit sanktionerade med en påföljd mot dem som bryter mot dessa²⁶⁰. Normerna för vad som är ett korrekt beteende i samhället är således straffsanktionerade, men det är inte endast fruktan för straff som upprätthåller ett korrekt beteende utan dessa normer uppfattas av dess medborgare som en plikt att uppfylla²⁶¹. Någon risk för att dessa moralföreställningar skulle försvinna ansåg han inte föreligga, eftersom dessa är en funktion av de faktiska samhällsförhållandena²⁶². Dessa hans uppfattningar synes vara snarlika marxistiska uppfattningar om produktionsförhållandena som bestämmande för statens ideologiska överbyggnad²⁶³. Denna tolkning, som betonar sambandet mellan Hägerström och Marx, har gjorts av Bjarup. Man kan emellertid ifrågasätta om dessa plikt känslor skulle bibehållas om den värdenihilistiska uppfattningen skulle bli den dominerade uppfattningen i samhället. Bjarup har menat att man kan uppfatta det så att Hägerström skulle ha omfattat två typer av rättsteorier²⁶⁴. En teori som han betecknade som en formell teori och enligt denna skulle rätten utgöra ett normativt system som bestod av objektiva regler som beskrev rättigheter och skyldigheter²⁶⁵. Dessutom utgjorde rätten för Hägerström, enligt den tolkning som Bjarup har givit, även uttryck för en psykologisk föreställning²⁶⁶. Bjarup kallar detta för Hägerströms psykologiska teori och det var denna som gav uttryck för uppfattningen att den gällande rätten dolde intressekonflikter i samhället bakom en dimridå som utgjordes av tal om rättigheter och skyldigheter.

Hägerström ägnade ett ingående studium av den romerska rätten och han ansåg sig kunna konstatera att föreställningarna om plikternas 'kraft', hos romarna, hade ett magiskt, religiöst ursprung²⁶⁷. Denna uppfattning återfann han även i senare tider, således ansåg han sig kunna finna en 'mystisk' naturrättslig inställning bakom viljeteorin i avtalsläran, sådan den representerades av Nehrman-Ehrenstråle²⁶⁸. När det gäller den samtida rätten så ansåg han sig även här återfinna irrationella föreställningar. Han ansåg att det bakom tal om "lagstiftarens vilja" inte dolde sig något annat än metafysik, det fanns inte någon som gav uttryck för denna vilja²⁶⁹. Säkerligen måste man i denna ståndpunkt återfinna ett avståndstagande mot boströmianismens personlighetsfilosofi. Enligt vilken staten sågs som ett självständigt väsende med Konungen som dess främsta representant. Orsaken till att begrepp som "statens vilja" användes på detta sätt fann han i en tendens i att antropomorfiera tillvaron²⁷⁰. Tolkar man Hägerström kritik av begrepp som "lagstiftarvilja" som ett uttryck för polemik riktat mot en Boströmsk åsikt så framstår denna kritik som fullt relevant.

²⁶⁰Källström s. 7.

²⁶¹Hägerström 1966 s. 58, ursprungligen i Presens 1934.

²⁶²Källström s. 15.

²⁶³Jämför dock Weber, denne har framfört en ståndpunkt som bygger på att man kan se det omvända förhållandet, nämligen att ett samhälles ideologi blir bestämmande för dess produktionsförhållanden. Protestantismen skapar kapitalismen och inte tvärt om.

²⁶⁴Det kan påminnas om att även Boström ansåg att rätten kunde uppfatta på två sätt. Dels som positiv rätt och dels rätten som idé.

²⁶⁵Bjarup 1982 s. 370.

²⁶⁶Bjarup 1982 s. 371.

²⁶⁷Hägerström 1934 s. 586.

²⁶⁸Hägerström 1934 s. 621.

²⁶⁹Källström s. 22-28.

²⁷⁰Källström s. 26.

Emellertid kan man konstatera att Hägerström framförde sina uppfattningar på ett närmast dogmatiskt sätt. Detta gällde även i sådana fall då den som talade om lagstiftarvilja uppenbarligen inte åsyftade att frammana något Boströmskt väsende utan endast använde termen som ett funktionellt redskap i en normal juridisk argumentation. Denna dogmatiska hållning finns det all anledning att ta avstånd ifrån.

Det kunde vara naturligt att sätta Hägerströms primära och sekundära värderingar i relation till begreppen äkta och oäkta rättssatser. Hedenius införde, i postum polemik mot Hägerström, distinktionen mellan äkta och oäkta rättsstater, detta var något som Hägerström inte, i skrift, hade uppmärksammat. Lundstedt, som också var föremål för kritik, besvarade detta angrepp kraftfullt, dock inte på ett sådant sätt att Hedenius kritik kan sägas ha rubbats. Det är en allmän uppfattning att Hedenius kritik var berättigad och bidrog till att korrigera Hägerströms uppfattning i detta avseende på ett konstruktivt sätt²⁷¹. Det är dock inte självklart att Hägerström var omedveten om denna distinktion. Petersson har uppmärksammat ett opublicerat manuskript som han tolkar som att Hägerström var medveten om betydelsen av distinktionen mellan äkta och oäkta värdesatser. Citatet är följande ”Omdömet: detta har värde [har] två betydelser, dels den som [det har i] nationalekonomi: detta värderas av Pål och Per. Men också: det har verkligt värde. *Det senare det, som här är fråga om*”²⁷². Det förefaller väl långtgående att av detta citat sluta sig till att Hägerström skulle vara medveten om skillnaden mellan äkta och oäkta värdesatser. Man måste konstatera att detta inte var något som Hägerström publicerade utan det finns endast dokumenterat i form av ett föreläsningsmanuskript. Vidare måste man beklaga att manuskriptet inte finns tillgängligt i tryck så att det kan studeras i sitt sammanhang. Dock kan man inte utan vidare frånhända Hägerström insikten om distinktionen mellan äkta och oäkta rättssatser, att han inte förmedlade den till trycket kan måhända tyda på att han inte såg betydelsen av den. När Hedenius skrev om det Hägerströmska-Lundstedtska misstaget så hade Hägerström redan avlidit, det är därför omöjligt att uttala sig om hur han skulle ha ställt sig till kritiken. Det skall emellertid inte bortses från möjligheten att Hägerströms uppfattning av primära och sekundära värderingar skulle kunna vara förenliga med Hedenius distinktion mellan äkta och oäkta rättssatser. Att Lundstedt reagerade med emfas behöver inte med nödvändighet säga något om hur Hägerström skulle ha sett på kritiken.

När man skall ta ställning till Hägerströms uppfattning i värdefrågor så har man inledningsvis att bedöma hans ståndpunkt i psykologiska och kunskapsteoretiska frågor. Det var dessa som utgjorde grunden för hans värdeteori. Hägerströms psykologiska teori förefaller ha ett svagt empiriskt stöd. Det blir därför närmast en fråga om tro huruvida man är beredd att godta denna åsikt. Hägerströms verklighetsuppfattning har tidigare behandlats, därvid har det framkommit vägande skäl som talar mot denna ståndpunkt. Det måste helt enkelt anses rimligt att en filosofisk åsikt skall vara förenlig med en modern naturvetenskaplig uppfattning. Hägerströms kunskapsteori förefaller inte vara detta, varför de skäl som anfördes till stöd för hans värdeteoretiska uppfattning inte kan anses hållbara. Detta betyder

²⁷¹Bjarup har till mig ifrågasatt huruvida man verkligen kan säga att Hedenius bidrog med någon verklig ny insikt.

²⁷²Petersson s. 75, kursiveringen av Petersson, han hänvisar till Hägerströms föreläsning Värdeomedvetandet sid. 10.

givetvis inte att det inte skulle finnas andra argument som skulle kunna rättfärdiga en emotiv värdeteori.

24. Lundstedts rättsuppfattning

Lundstedt började sina juridiska studier vid Lunds Universitet där han valde att avlägga den då mindre vanliga juris utr kandidatexamen²⁷³. När han blev färdig med sin grundexamen var han för ung för att kunna anträda domarbanan varför han, som det förefaller, i brist på bättre alternativ kom att påbörja forskarstudier. I samband härmed studerade han även under en kortare tid vid Berlins Universitet. Dessa forskningsmödor resulterade i en avhandling som var starkt påverkad av den tyska metoden²⁷⁴. Ända fram till det att Lundstedt mötte Hägerström förefaller han ha varit helt präglad av ett ortodox förhållningssätt till sitt ämne. Snarast var det så att Lundstedt utmärkte sig för att företräda en mera 'metafysisk' inriktning än vad som var vanligt bland hans kollegor, till och med i sådan utsträckning att det väckte kritik bland samtida jurister²⁷⁵. När det gäller hans tidigare författarskap så kan man konstatera att Lundstedt skrev sin doktorsavhandling helt i den tradition som han senare kom att beteckna som "skolastisk jurisprundens". Avhandlingen var till största delen baserad på tysk doktrin som endast delvis omformulerades efter svenska förhållanden. Efter det att han hade skrivit sin avhandling publicerade han ett flertal andra skrifter för att meritera sig till en professur. Det bör dock framhållas att det bland dessa tidiga skrifter fanns de som avvek från avhandlingen i så måtto att de framstod som mindre beroende av den tyska traditionen. Hans akademiska karriär blev framgångsrik. Lundstedt erhöll en professur i civilrätt och romersk rätt vid Uppsala Universitet. Under en lång tid var han dessutom riksdagsman för socialdemokraterna. Som samhällsdebattör kom han att på ett kraftfullt sätt gå tillrätta med vad han uppfattade som missförhållanden och rättsröta²⁷⁶. Det rättspatos som han därvid gav uttryck för förtjänar att uppmärksammas. Som teoretiker kunde han måhända hävda att det inte fanns några rättigheter, men som debattör intog han en helt annan position. Denna, som det förefaller, bristande överensstämmelse mellan hans principiella uppfattning och hans praktiska verksamhet tycks inte ha framstått som ett problem för honom. Men den förtjänar att uppmärksammas eftersom Lundstedt är den som i första hand har kommit att personifiera Hägerströms inflytande bland juristerna. Det förefaller som att inte ens en övertygad värdenihilist kunde avstå från att föra en normativ argumentation.

²⁷³Jur utr kand 1904. Enligt då gällande bestämmelser räckte det med den mindre omfattande hovrättsexamen för att kunna få tjänst som domare varför de flesta av dåtidens studenter valde att inte avlägga jur kand examen.

²⁷⁴Jan-Olof Sundell har visat detta i en analys av Lundstedts avhandling, Lundstedt 1908.

²⁷⁵Jan-Olof Sundell s. 254ff.

²⁷⁶I bland förefaller Lundstedt ha haft ett temperament som kanske liknade en Vilhelm Moberg.

Det var först sedan Lundstedt tillträtt sin professur i Uppsala och kommit i personlig kontakt med Hägerström som han kom att förändra sin uppfattning om rättens natur. Resultatet av Lundstedts kontakt med Hägerström förefaller närmast ha gripit honom med kraften av en religiös omvändelse. Han kom efter detta att på ett genomgripande sätt ompröva hela sitt tidigare förhållningssätt till juridiken. Sundberg har bedömt detta som att den kritik som Lundstedt därefter kom att utöva utgjorde en form av vendetta med hans eget förflutna²⁷⁷. Oavsett vilka motiv som har varit bestämmande för Lundstedt kan man konstatera att han på ett kraftfullt sätt kom att verka för att befria den juridiska terminologin från vad han uppfattade som metafysiska begrepp²⁷⁸. Som exempel på denna typ kritik kan man nämna att, enligt Lundstedt, försök att förklara rättsregler med utgångspunkt från uppfattningar om rättsmedvetandet endast bottnade i ett vidskepligt förhållningssätt²⁷⁹. Detta eftersom "rättsmedvetandet" därmed i sig skulle kunna utgöra en grund för en person att framföra ett rättsanspråk på, oberoende av de faktiskt gällande rättsreglerna. Men ett sådant anspråk förutsätter, enligt Lundstedt, en makt eller ett väsende som kan utöva denna makt och en sådan makt finns inte i den verkliga världen, varför sådana anspråk, enligt Lundstedt, är metafysiska. Det förefaller onekligen som Lundstedt här polemiserade mot en Boströmsk uppfattning som innebar att rätten uppfattades som självständigt väsende. Det är dock inte självklart att begrepp som "rättsmedvetande" förutsatte en idealistisk föreställningsvärld. Dessa begrepp kan fylla en legitim funktion i en praktisk juridisk argumentation. Här kan man emellertid konstatera att Lundstedt genom att avvisa dessa begrepp som metafysiska även kunde avfärda argument som har använts till stöd för till exempel äganderätten. Det förefaller som att Lundstedt i detta avseende har fått gehör för sin uppfattning. Äganderätten har av flera ansetts åtnjuta ett bristfälligt skydd i Sverige²⁸⁰. Lundstedts argumentering kan bemötas med motargumentet att den som använde sig av begreppet "rättsmedvetandet" inte med nödvändighet gjorde detta i avsikt att frammana ett andeväsende samt att avstå från denna typ av begrepp endast skulle utarma den juridiska argumentationen²⁸¹. Därför finns det vägande skäl att avvisa de grunder som Lundstedt anförde mot användning av begreppet rättsmedvetande i den juridiska argumentationen. Det var emellertid inte endast vissa begrepp som Lundstedt fann vidskepliga. Att överhuvudtaget hävda en normativ ståndpunkt var för Lundstedt liktydigt med att glida ut i metafysikens värld eftersom han var övertygad om att Hägerström hade visat att man inte kunde förläna ett värdeomdöme något sanningsvärde. Härigenom kom Lundstedt att underkänna den moraliska argumenteringen som varande irrelevant för rättsvetenskapen. Detta har flera jurister haft svårt att acceptera då man ansett att i vart fall stora delar av den praktiska juridiken är beroende av moraliska värderingar. När inte rättsmedvetandet eller moraliska värderingar längre kunde läggas till grund för rättstillämpningen var frågan vad som man kunde sätta i dess ställe. Det som fick

²⁷⁷Sundberg 1990 s. 192.

²⁷⁸Det kan kanske vara på sin plats att göra en anmärkning om terminologin. Den äldre metoden som Lundstedt var anhängare av brukar ofta benämnas begreppsjurisprudens. Uppsalafilosofin har ofta beskrivits som begreppsanalys, se till exempel Oxenstierna. Båda dessa skolor strävade således att i någon mening dra slutsatser med utgångspunkt från analys av begrepp även om sättet som det genomfördes på givetvis i stor utsträckning skilde sig åt.

²⁷⁹Lundstedt 1926 s. 26.

²⁸⁰Man kan här hänvisa till Nergelius avhandling 'Konstitutionellt rättsskydd'.

²⁸¹Man kan, som ett kuriöst exempel på åtgärder för att undgå den Lundstedtska typen av kritik, nämna att Malmström i 'Till frågan om villkor vid fastighetsköp II' satte termen äganderätt inom citationstecken för att markera att han inte var ett offer för vidskepelse.

denna uppgift var, enligt Lundstedt, samhällsnyttobegreppet. Lundstedt menade att samhällsnyttan i verkligheten till stor del låg till grund för rättstillämpningen, i denna mening var hans teori således i princip deskriptiv, men han ansåg att man dolde detta faktum bakom en moralisk retorik²⁸². Det har hävdats att det Lundstedtska samhällsnyttobegreppet knappast var mindre metafysiskt än upplysningstidens allmänvilja och att Lundstedt aldrig närmare preciserade hur han menade att detta begrepp praktiskt skulle bestämmas²⁸³. Likaså kan det vara svårt att se i vilka avseenden som Lundstedts åsikt avvek från Benthams ståndpunkter, det kan förefalla som att Lundstedts uppfattning var snarlika dem som utilitarismen gav uttryck för. Lundstedt syns dock inte ha accepterat att hans ståndpunkt skulle ses som en variant av utilitarismen. Han kunde således hävda att det fanns en dold, kvardröjande naturrätt hos Bentham, även om han kunde erkänna att dennes insatser innebar ett framsteg i förhållande till den äldre rättsfilosofin²⁸⁴.

Han stannade dock inte vid att enbart beskriva den gällande rätten. Lundstedt ville förändra den mot att fästa ännu större avseende vid samhällsnyttoperspektivet och han kom därvid att inta en starkt statspaternalistisk ståndpunkt. Man kan här notera de likheter i uppfattning som fanns mellan Lundstedt och Boström, låt vara på olika grunder. Boström uppfattade rättvisa som det rationellt fattade statsintresset, vilket i detta avseende förefaller snarlikt den uppfattning som Lundstedt gav uttryck för. Lundstedt har, såvitt bekant är, inte i sina tidigare skrifter gjort några direkta hänvisningar till Boström. Däremot uppvisar hans författarskap från denna tid en stil och anda som väl överensstämmer med det Boströmska förhållningssättet²⁸⁵. Man kan således finna hänvisningar till vad som utgör ett instituts väsen i hans skrifter²⁸⁶. Men det är inte eventuella överensstämmelser i enskilda termer som är det mest slående utan snarare det faktum att Lundstedts anda överensstämmer väl med den som man finner i de Boströmska skrifterna. Man måste då givetvis även ha i åtanke att en liknande stil även odlades inom den skola som Lundstedt senare kom att beteckna som skolastisk jurisprundens. Det torde också vara synnerligen svårt att särskilja dessa stilar åt och fråga är om det är meningsfullt att ens försöka. Både den tyska begreppsjurisprundensen och den svenska boströmianismen strävade efter att finna en djupare mening i den yttre tillvarons begrepp genom att nå fram till vad som utgjorde deras egentliga väsen. Det kan då vara relevant att ställa frågan om Lundstedt var medveten om Boströms uppfattning eller om han enbart gav uttryck för vad som vid denna tid var juridiskt allmängods. Mitt svar på denna fråga är att han åtminstone borde veta om det. Då Lundstedt inledde sina studier så gällde fortfarande den ordningen att för tillträde till juridisk fakultet fordrades att studenten först hade avlagt en juridisk preliminärexamen, den så kallade juridicofilen. För denna fordrades godkända studier i praktisk filosofi och dessa var

²⁸²Att hävda att rätten skall vara till tjänst för samhällsnyttan förefaller i sig vara en normativ ståndpunkt, i detta avseende kan man inte hävda att Lundstedt var konsekvent mot sina egna ideal. Se Källström s. 31.

²⁸³Sundberg 1990 s. 266.

²⁸⁴Lundstedt 1956 s. 142.

²⁸⁵De skrifter av Lundstedt som studerats i detta sammanhang är Lundstedt 1908, 1911:1, 1911:2, 1912:1, 1912:2, 1913 och 1915.

²⁸⁶Lundstedt 1912:2 s. 52.

vid denna tid präglade av boströmianismen²⁸⁷. Den som Lundstedt hade som lärare var den tidigare omnämnde Efraim Liljeqvist, ofta kallad ”den siste boströmianen”²⁸⁸. Det är ingen som har påstått att Lundstedt försummade sina studier, följaktligen måste man förutsätta att han var införstådd med grunderna i Boströms filosofi²⁸⁹. Lundstedt torde därför med största sannolikhet ha varit medveten om Boströms uppfattning av rättvisan som det rationellt fattade statsändamålet. Man skulle då måhända anse det som klädsamt om Lundstedt i skrift hade givet uttryck för sin erkänsla av Boström i detta avseende. Något sådant har emellertid inte kunnat återfinnas. Förklaringen torde vara uppenbar, det Lundstedt ansåg samhällsnyttigt sammanföll knappast med det som Boström ansåg vara det rationellt fattade statsintresset. Boströms och Lundstedts politiska uppfattningar var helt enkelt alltför olika.

Häri framträder också en svaghet som är förenat med användningen av dessa begrepp. De är svåra att operationalisera på ett sätt som inte enbart framstår som subjektivistiskt eller trivialt. Identifierar man samhällsintresset med något som i största allmänhet är ‘bra’ reduceras tesen till att det är önskvärt att rätten leder till ‘bra’ konsekvenser. Detta är något som i och för sig är svårt att bestrida men som knappast kan anses som en nydanande insikt. Lundstedts samhällsnyttobegrepp var inte kopplat till frågan om staten var demokratisk eller inte. Uppenbarligen var det endast den rationella funktionen som han fäste avseende på. Lundstedt ansåg att även makthavarna i en diktaturstat kommer att agera på ett sådant sätt att ‘samhällsintresset’ i åtminstone viss mån kommer att värnas, om inte annat därför att detta är en förutsättning för att diktaturen skall kunna bestå på sikt²⁹⁰. Det är värt att notera att denna uppfattning framfördes 1944, alltså vid en tid då det inte saknades exempel på näralliggande diktaturstaters uppfattning av vad de ansåg vara samhällsnyttigt. Konsekvensen av detta resonemang förefaller leda till att samhällsnyttoprincipen närmast utmynnar i en form av rättspositivism²⁹¹.

Principen att samhällsnyttan och inte moralen skulle vägleda rättstillämpningen framträdde med särskild skärpa då dessa uppfattningar tillämpades inom straffrätten. Lundstedt ansåg att det inte var ‘skulden’ som skulle ‘sonas’ och att man inte fick förväxla samhällets skyddsåtgärder mot farliga individer med straff²⁹². Det var inte individualpreventionen som var det väsentliga, utan att samhällsordningen kunde upprätthållas²⁹³. I en skrift förde han fram sina åsikter om straffrätten mot bakgrund av att man efter Versaillesfreden från segrarmakternas sida önskade straffa Wilhelm II för förmenta brott, men han formulerade här principer som han ansåg vara giltiga för straffrätten i

²⁸⁷Lundstedt studerade juridik i Lund men han kom att avlägga sin preliminärexamen vid Göteborgs högskola 1901, Molin s. 376.

²⁸⁸Liljeqvist var vid denna tid docent vid Högskolan i Göteborg och förordnad som examinator i ämnet. Under senare delen av 1901 var Vannérus tillförordnad i samband med Liljeqvists tjänstledighet. Professor i ämnet var Norström. Göteborg Högskolas matrikel 1891-1916.

²⁸⁹Nordin 1981 s. 151 anger att Liljeqvist, som professor i Lund, skulle ha baserat undervisningen i praktisk filosofi på Boströms uppfattning ända fram till sin avgång 1930. Det förefaller helt osannolikt att så inte skulle ha varit fallet vid de kurser som han höll kring sekelskiftet.

²⁹⁰Lundstedt 1944 s. 563.

²⁹¹Jämför Källström 1991 s. 11.

²⁹²Lundstedt 1920 s. 63ff.

²⁹³Källström s. 53.

allmänhet²⁹⁴. Lundstedts ställningstagande till förmån för Wilhelm II var konsekvent, men förtjänar likväl att uppmärksammas eftersom det inte kunde sägas ha varit opportunt i socialdemokratiska kretsar vid denna tid. Brottslingen skulle alltså inte straffas för att han hade någon skuld i moralisk mening, utan för att rättens moralbildande funktion skall kunna upprätthållas²⁹⁵. Denna ståndpunkt väckte motstånd hos Thyré, som även var direkt kritiserad i Lundstedts skrift²⁹⁶. Thyré menade att det skulle vara cyniskt att använda andra människor som medel för att hävda det som är nyttigt för samhället²⁹⁷. En annan människa fick aldrig, enligt Thyré, reduceras till att enbart bli ett medel för något, hur nyttigt detta ändamål än var. Thyré hade även tidigare starkt betonat lagens moralbildande karaktär, vilket han ansågs visas genom att lagen på ett bestämt sätt uttalar samhällsviljan²⁹⁸. Därmed öppnade han sig för Lundstedts kritik som grundade sig på Hägerströms uppfattning att talet om en lagstiftarvilja enbart skulle ses som ett uttryck för en antropomorfiering av rätten.

Även om moraliska argument på ett särskilt tydligt sätt framträder inom straffrätten så uppträder i princip samma grundproblematik även inom skadeståndsrätten. Detta ämne låg också inom Lundstedts område som civilrättsprofessor. Lundstedt ägnade ett betydande intresse åt skadeståndsrätten och han fullföljde här sitt resonemang i samma riktning, det vill säga mot ett 'metafysiskt' hävdande av skuldläror. Mycket av hans verksamhet kan sägas bestå i kritik av andra juristers begreppsbildning som han uppfattade som ovetenskapliga och färgade av metafysik. Som ett exempel på detta kan anföras den kritik som Lundstedt kom att rikta mot Sjögrens ståndpunkter inom skadeståndsrätten²⁹⁹. Det fanns även en stark tendens hos Lundstedt att driva sina teser om samhällsnyttan på ett sätt som kom att framstå som tvivelaktiga ur demokratisk synvinkel. Här kan man framhålla att Lundstedt ansåg att de inskränkningar i tryckfriheten i form av transportförbud av främst kommunistiska tidningar som gjordes under andra världskriget var helt korrekta. Detta motiverade han med att en lag som skyddar landet från undergång, enligt samhällsnyttoprincipen, aldrig kan befinnas vara grundlagsstridig. Samhällsnyttoprincipen skulle således, enligt Lundstedt, vara en princip som var överordnad grundlagen³⁰⁰. Han ansåg vidare att man borde inskränka organisationsfriheten och förbjuda partier och sammanslutningar som kunde anses som samhällsfarliga³⁰¹. Den uppfattning av samhällsnyttan som Lundstedt på detta sätt gav uttryck för förefaller kunna legitimera en statspaternalistisk uppfattning som egentligen inte behövde balanseras av några andra intressen än statens eget.

²⁹⁴ Lundstedt 1920.

²⁹⁵ Källström s. 41.

²⁹⁶ Man bör här påminna om att Thyré även var politiker med beteckningen "högerilde". Denne hade således en politisk uppfattning som starkt divergerade från Lundstedts egen. Man kan naturligtvis inte bortse från att denna omständighet kan ha utgjort en omständighet som motiverade Lundstedt att angripa Thyré.

²⁹⁷ Lundstedt 1921 s. 8, i detta avsnitt citerar Lundstedt Thyré.

²⁹⁸ Källström s. 37.

²⁹⁹ Lundstedt 1935 s. 134ff.

³⁰⁰ Det skulle således vara fråga om slags variant av en grundnorm där samhällsnyttoperspektivet skulle vara det bestämmande för rättstillämpningen. Därmed förefaller det som om den kritik som Hägerström riktade mot Kelsen, i detta avseende, även skulle kunna ha anförts mot Lundstedt.

³⁰¹ Molin.

Ett sammanfattande intryck blir att en mycket stor del av Lundstedts verksamhet var inriktad på kritik, snarare än på vidareutvecklingar av de egna teorierna. Det förtjänar dock att påpekas att en betydande del av hans verk inom skadeståndsrätten ägnades åt ett komparativt studium. Denna del av hans författarskap får sägas vara det mest konstruktiva inslaget i den senare delen av hans vetenskapliga produktion. Detta förtar dock inte helhetsintrycket av att Lundstedt i huvudsak främst var kritiker och detta omdöme gäller även hans rättsvetenskapliga skrifter. Kanske var detta en följd av att han även i sin vetenskapliga gärning kom att präglas av sin verksamhet som polemiker och debattör.

25. Olivecronas syn på rättsordningen

Olivecrona var elev till Lundstedt och kom på detta sätt i kontakt med Hägerströms filosofi³⁰². Han blev så starkt påverkad av Hägerström att denne kom att fungera som en inofficiell handledare för Olivecrona då han var doktorand³⁰³. Detta beroende förefaller ha präglat honom under hela hans liv och han framstod som en av Uppsalaskolans främsta företrädare. Olivecrona medverkade även till att ge ut Hägerströms efterlämnade skrifter efter dennes död. Här kan man kanske främst framhålla att Olivecrona kom att ombesörja utgivandet av andra bandet av Hägerströms framställning av den romerska rätten. Olivecrona tillhörde en yngre generation och kunde således bemöta den kritik som kom att riktas mot Uppsalaskolan³⁰⁴. Därvid kom han att nyansera Uppsalaskolans ursprungligen ofta starkt dogmatiska uppfattningar. Olivecrona har av flera ansetts som den kanske mest framstående rättsvetenskapsmannen som var anhängare till Uppsalaskolan. Han utvecklade denna lära på ett sätt som framstod som mera självständig och mindre auktoritetsbunden i jämförelse med Lundstedts ofta onyanserat framförda ståndpunkter. Härvidlag kom Olivecrona att anknyta till engelska filosofer som Austin och Hart. Han kom därvidlag att nyansera Hägerströms uppfattning. Begrepp behöver inte, enligt Olivecrona, enbart referera till ting utan de kan även ingå i ett språkspel³⁰⁵. Exempel på ett sådant språkspel återfann han i myntenheter som 'kronor' eller 'pund'. Dessa begrepp kan, enligt Olivecrona, tjäna som en form av kommunikationsmedel. Denna funktion kan de ha även om de bara representeras i form av kontosummor och inte 'finns' i verkligheten³⁰⁶. Man kan, enligt Olivecrona, uppfatta begrepp som 'rättigheter' eller 'plikter' som ingående i ett liknande språkspel där de har sin viktigaste funktion i performativ betydelse³⁰⁷. Denna uppfattning framstod som en vidareutveckling av Hägerströms ståndpunkt. Hägerströms åsikt att sådana

³⁰²Modéer s. 187.

³⁰³Nordin 1984 s. 123.

³⁰⁴Se särskilt Hedenius.

³⁰⁵Termen språkspel är lånad från Wittgenstein, som Olivecrona även refererar till.

³⁰⁶Olivecrona s. 215ff.

³⁰⁷Olivecrona s. 233ff.

begrepp uttryckte 'magiska' naturrettsuppfattningar var knappast ägnade att förklara varför dessa begrepp alltjämt användes.

Uppsalaskolans kritik mot 'metafysiska' begrepp kom att vidareutvecklas av Olivecrona och han polemiserade därvid inte minst mot uppfattningen att rätten skulle vara ett uttryck för vilja i någon form. Både naturreätten och den traditionellt uppfattade rättspositivismen utgick nämligen, enligt Olivecrona, från uppfattningen att rätten var ett uttryck för en vilja. Detta oavsett om viljan utgick från Gud, Konungen eller parlamentet. Olivecrona menade att man inte kunde hävda att lagstiftningen var ett uttryck för lagstiftarens vilja. I stället ansåg han att rättsreglerna skulle ses som "fristående imperativ", det vill säga som en form av befallningar utan att det finns någon som egentligen befäller³⁰⁸. Olivecrona uppfattade det som helt omöjligt att någon skulle kunna 'vilja' allt det som en komplex rättsordning verkligen omfattar. Rätten har en lång historia där flera generationer har lämnat sina bidrag. I en modern stat berör rättsregleringen så många områden att en enskild parlamentsledamot, enligt Olivecrona, inte har möjlighet att sätta sig in i annat än ett begränsat antal frågor. Det blir därför, enligt Olivecrona, enbart fråga om illusion att påstå att parlamentet eller dess ledamöter skulle i någon rimlig mening 'vilja' det som de formellt beslutar om.

Den mekanism som gör att medborgarna åttlyder rättsnormerna är, enligt Olivecrona, av socialpsykologisk natur. Det är helt enkelt fråga om uppfostran och vana som gör att dessa uppfattar vissa regler som gällande, endast undantagsvis använder staten sig av våld³⁰⁹. Den formella lagstiftningsakten, eller promulgationen, får därför, enligt Olivecrona, endast en signalfunktion som leder till att medborgarna, som på en betingad reflex, bringas att acceptera den nya regeln som gällande rätt³¹⁰.

I 'Rättsordningen' jämförde Olivecrona olika naturrettsläror med den positiva rätten. Han uppfattade naturreätten som voluntaristisk, det vill säga i någon mening beroende av viljan hos någon lagstiftare eller från ett gudomligt väsen³¹¹. Hans framställning är i detta avseende huvudsakligen beskrivande, men det är tydligt att han uppfattade naturrettsuppfattningarna som ovetenskapliga. Det som, enligt Olivecrona, upprätthåller respekten för rättsordningen är ytterst sett endast rent fysiskt våld och han beklagade det inte heller utan såg det som nödvändigt³¹². I detta kan man kanske se en tendens i riktning mot de rättsuppfattningar som kom till uttryck i Tyskland efter Hitlers maktövertagande. Under andra världskriget kom nämligen Olivecrona att ta ställning till förmån för Tyskland³¹³. Emellertid kan det vara alltför långtgående att beteckna honom som nationalsocialist. Man måste erinra om att Sverige sedan lång tid kulturellt sett var starkt

³⁰⁸Olivecrona s. 138.

³⁰⁹Olivecrona s. 267.

³¹⁰Olivecrona s. 155-156.

³¹¹Olivecrona s. 30. Denna ståndpunkt kan naturligtvis ifrågasättas. Det vore till exempel möjligt att någon hävdade att den yttersta grunden för rättsordningen fanns att finna i de mänskliga generna. En sådan uppfattning torde beskrivas som naturrettslig även om man inte hävdar att det finns någon som 'vill' detta.

³¹²Olivecrona s. 266.

³¹³Nordin 1984 s. 126.

orienterad mot Tyskland. Tyska sympatier fanns därför inom betydligt större grupper än de som sympatiserade med den nationalsocialistiska ideologin. Efter kriget kom Olivecrona, i likhet med flertalet av före detta tyskvänner, att betrakta det som "orimligt och stötande" att Hitlers befallningar skulle vara förpliktande i rättslig bemärkelse³¹⁴. Även om det således inte kan anses som fastslaget att Olivecrona skulle ha varit en anhängare av nationalsocialismen så förefaller det uppenbart att ett ställningstagande till förmån för Tyskland vid denna tid tolkades som ett ställningstagande till förmån för totalitära uppfattningar. Radikala uppfattningar, men i detta fall från vänster, framfördes även av Hägerström och Lundstedt. De första anhängarna av Uppsalaskolan förefaller således knappast ha haft en gemensam politisk uppfattning, däremot så syns de ha präglats av en viss form av radikalism oavsett vilken politisk uppfattning som de företrädde. Härefter kan man kanske finna ett accepterande av den förändringsideologi som Uppsalaskolan utgjorde³¹⁵. En annan tolkning skulle vara att Olivecronas acceptans av det tredje riket låg i linje med den förkärlek för det starka samhället som flera av Uppsalaskolans företrädare gav uttryck för. Ett starkare stat än denna är onekligen svårt att tänka sig.

Jämför man stilen i framställningen hos Lundstedt med Olivecrona så slås man av skillnaden. Lundstedt är polemikern medan Olivecrona är betydligt mera återhållsam och nyanserad. Detta kan säkert till största delen förklaras som personliga skillnader, men det kanske även sammanhänger med den situation som de verkade i. Skillnaden framstår kanske som naturlig om man uppfattar Lundstedt som vägröjaren och revolutionären, medan Olivecrona i detta avseende är lärjungen och efterföljaren.

26. Boström, Hägerström och Kelsen

Det kan finnas skäl att sätta den svenska rättsfilosofin i relation till en internationell tradition. Att göra detta skulle emellertid ligga utanför ramen för denna framställning. Dock kan det vara av intresse att göra en jämförelse mellan Boström, Hägerström och Kelsen. Lagerroth har i en artikel gjort en komparativ analys av Boström och Kelsen och han har därvid ansett sig ha funnit väsentliga överensstämmelser på fundamentala punkter dem emellan³¹⁶. På motsvarande sätt har Bjarup ansett att det föreligger klara likheter mellan Hägerström och Kelsen. Dessa två uppfattningar förtjänar att analyseras på ett seriöst sätt.

³¹⁴Olivecrona s. 70.

³¹⁵Man kan kanske tolka det i termer av ett paradigmskifte, när Hägerström höll sin installationsföreläsning och hävdade att man inte kunde vetenskapligt motivera en moral så sågs detta som något radikalt, senare blev denna ståndpunkt allmängods som även godtogs av konservativa personer.

³¹⁶Lagerroth grundar sin analys av Kelsens uppfattning på 'Hauptprobleme der Staatsrechtlehre' från 1911. Det bör erinras om att Lagerroth skrev sin artikel 1925 varför Kelsens senare uppfattningar givetvis inte kan ha beaktats av Lagerroth.

Visar det sig att Lagerroth och Bjarup båda har fog för sina ståndpunkter så skulle det kunna finnas skäl att ställa frågan om det inte även finns ett samband mellan Boström och Hägerström. Följaktligen presenteras kortfattat en framställning av Lagerroths och Bjarups uppfattningar i denna sak. Därefter analyseras huruvida man i dessa två framställningar kan finna gemensamma drag mellan Boström och Hägerström.

Enligt Lagerroth så finns det en överensstämmelse mellan Boström och Kelsen i det att båda i staten ser en över individen stående idé eller tankekonstruktion³¹⁷. När man talar om statsviljan är det följaktligen inte fråga om några enskilda individers uppfattning eller viljor. För Boström är rätten på en gång statens väsen och lag. Genom att förverkliga rätten förverkligar staten också sig själv. Enligt Lagerroth sammanfaller för Kelsen i staten Sollen och Wollen så att dess plikt är dess vilja. Både Boström och Kelsen anser att det föreligger en klar skillnad mellan rättslagar och sedelagar. Rättslagens adressat är staten medan sedeslagens adressater är individer. Lagerroth liknar Boströms och Kelsens uppfattning att straffen skall följa närmast som en kausal följd av en utförd gärning med priskuranter³¹⁸. Givetvis förelåg det betydande skillnader dem emellan. Boström var metafysiker medan Kelsen ville befria rätten från 'ovidkommande' etiska och sociala belastningar. Men det fanns hos båda en rationalistisk syn på rätten och i denna mening förefaller Lagerroth ha haft fog för sig då han såg likheter mellan deras uppfattningar.

Bjarup refererar till Lagerroths artikel om menar att de likheter som han anser föreligger mellan Hägerström och Kelsen kan bero på att Hägerström var påverkad av Boström³¹⁹. Både Kelsen och Hägerström strävade, enligt Bjarup, att skapa en generell juridisk teori. Bjarup menar att det föreligger likheter mellan Hägerström och Kelsen när det gäller deras kritik av rätten som uttryck för vilja i psykologisk mening³²⁰. Kelsen menade att rätten gav uttryck för vilja men att denna vilja inte var av psykologisk natur, man kanske skulle kunna likna det vid Olivecronas begrepp fristående imperativ. Hägerström ansåg att rätten utgör ett uttryck för intressen och han ville befria rättsvetenskapen från att befatta sig med sådana metafysiska begrepp. Det som då återstod var sådana regler som uttryckte de reella maktförhållandena i samhället. Detta betecknar Bjarup som Hägerströms formella teori om rätten. Dessa från metafysik befriade rättsregler kunde uppfattas som objektiva, värderingsfria regler. Man kan skilja den formella delen från uppfattningen av rätten som uttryck för vilja. Hägerströms uppfattning kan i dessa fall ses som en psykologisk teori. Kelsen behandlade rättsidéer som normer och dessa behandlades som oberoende intellektuella konstruktioner³²¹. Det är, enligt Bjarup, i fråga om Hägerströms formella teori som man kan finna likheter mellan Hägerström och Kelsen. Kelsens grundnorm kunde postuleras, inte med hänvisning till moraliska argument, utan därför att den var effektiv, den accepterades av samhället. Detta förefaller även vara väl förenligt med Hägerströms åsikt. Det kan påpekas att Lundstedt tog avstånd från Kelsens uppfattning. Hägerström själv tycks, efter vad som framgår av Bjarup, varit mera positivt inställd. Den som emellertid är

³¹⁷Lagerroth s. 30.

³¹⁸Lagerroth s. 32.

³¹⁹Bjarup 1982 s. 386.

³²⁰Bjarup 1982 s. 383.

³²¹Bjarup 1982 s. 387.

den som främst förknippades med både Kelsen och Hägerström är Alf Ross, detta tyder kanske på att dessa åsikter var förenliga med varandra.

Det som kan sägas utgöra den djupare likheten mellan Boström, Hägerström och Kelsen är det rationalistiska draget i dessa författare. Strömholm har anfört att Kelsens ståndpunkt ytterst kan hänföras till Kant³²². Detta förenar dessa författare med varandra. Här kan man finna en grundläggande likhet dem emellan.

27. Värdenihilismens konsekvenser

När man skall bedöma konsekvenserna av värdenihilismen så bör man beakta att dessa knappast kan ses som isolerade från övriga samhällsideologier³²³. Det är snarast så att en filosofisk skolas inflytande inte bör bedömas enbart efter vilken spridning enskilda lärosatser fick. Dessa anammas kanske enbart av en mindre krets av specialintresserade. Den kanske viktigaste formen av inflytande är det indirekta, det som man kanske något vagt skulle beteckna som tidsandan. Det är den som ytterst sätter agendan för samhällsdiskussionen. Uppfattat på detta sätt utgör värdenihilismen endast en del av ett vidare förlopp, men en viktig del, därför att den på ett genomtänkt sätt kunde legitimera förändringar i moral och rättighetsuppfattningar³²⁴. Uppenbarligen var det så som exempelvis Lundstedt använde sig av värdenihilismen. Det Hägerströmska arvet kom kanske främst att föras vidare inom rättsvetenskapen. Inflytandet föreföll att vara större inom juridiken än inom filosofin. Bland filosoferna kom en senare generation, med bland andra Hedenius och Wedberg, att i stor utsträckning ta avstånd från Uppsalaskolan. Här spelade dock inte endast svenska förhållanden in. Det som bröt det Hägerströmska inflytandet inom filosofin var den internationalisering som kom tillstånd efter andra världskriget. Då kom den analytiska empirismen att utöva ett starkt inflytande i Sverige. Därmed bröts den nationella slutenheten som man måste anse ha präglat svensk filosofi innan dess.

En av värdenihilismens mest betydelsefulla konsekvenser är att den enligt flera kritiker har medfört en utarmning av den juridiska argumentationen. Då normativ argumentering inom doktrinen sågs som något illegitimt rycktes grunden undan för en av dess traditionellt sett väsentligaste uppgifter, nämligen att stöd åt rättstillämpningen. Kvar återstod mera begränsade insatser att göra. Ahlander ansåg till exempel att semantiska analyser av

³²²Strömholm s. 112.

³²³Det kan vara på sin plats med en anmärkning om termen "värdenihilism". Ursprungligen lanserades denna term av John Landquist i polemik mot Hägerström. Numera förefaller denna term så väletablerad att det kan finnas skäl att använda den i en icke polemisk situation.

³²⁴En liknande tolkning av Uppsalaskolans betydelse har gjorts av Nergelius s. 611 ff. Samt även av Källström 1991 s. 1.

juridiska texter skulle vara ett lämpligt område för doktrinen³²⁵. Värdenihilismens inflytande var dock inte begränsade till den juridiska vetenskapen utan fick konsekvenser för samhället i stort. Genom att den etiska dimensionen avvisats som föremål för en rationell diskurs så öppnades fältet, enligt flera samhällsdebattörer, för politiker att utfärda mer eller mindre godtyckliga ukaser utan hänsyn till mänskliga rättigheter³²⁶. Dessa uppfattade det så att politiker inte behövde motivera sitt maktspråk med andra argument än att man lyckats erhålla majoritet i den beslutande församlingen. Vissa svenska rättsvetare, inte minst Sundberg, har identifierat denna tendens som ett utslag av en socialistisk, i huvudsak socialdemokratisk, hegemoni. Detta är säkert en del av förklaringen, men kan knappast vara hela sanningen³²⁷. Man kan peka på att den svenska liberalismen i allt väsentligt varit socialliberal och accepterat ett starkt statligt inflytande. Centerrörelsen har till stor del vuxit fram med protektionismen som ledstjärna, här går en obruten linje från tullstriderna på 1880-talet, inte heller här har det funnits något principiellt motstånd mot en stark statsmakt. Man kan knappast säga att den svenska högern bjöd ett principiellt motstånd mot den starka staten. De ville kanske inrikta statens verksamhet mot andra områden än dem som vänstern strävade efter, men det var knappast en svag stat de konservativa eftersträvade³²⁸. Det bör även erinras att ett flertal av de ledande konservativa aktörerna vid årtiondena kring sekelskiftet var påverkade av Boströms läror med dess, åtminstone i vissa tolkningar, närmast totalitära statsuppfattning³²⁹. Inte heller efter det att denna filosofi hade förlorat i intresse så bortföll de konservativas principiellt positiva inställning till den starka staten. Det fanns helt enkelt få motkrafter till den starka stat som kom att identifieras med socialdemokratin. Sundberg fann ett uttryck för denna starka stats hegemoni i den

³²⁵Ahlander s. 108 ff, förutom argumentering för den semantiska metoden så innehåller detta verk en idéhistorisk framställning av olika rättsfilosofiska uppfattningar. Man kan, om man så vill, uppfatta denna avhandling som en modern pendang till Claëssons dissertation.

³²⁶Kritik har framförts av flera författare av vilka många inte kan sägas ha någon anknytning till juridiken. Skall man anföra exempel på kritik från allmänna kulturdebattörer kan man nämna Maciej Zaremba s. 57ff.

³²⁷Värdeemotivismens spridning gick långt utanför så snäva politiska gränser. Att de anammades av kretsar inom socialdemokratin vilka uppfattade denna som ett stöd för sin politiska uppfattning är ställt utom allt tvivel, men den accepterades av andra grupper också. Högerledaren och professorn i statskunskap Gunnar Heckscher torde kunna anses som en av dess anhängare för att nämna ett exempel. Denne förespråkade tanken på demokratin som en överideologi, i motsats till ett innehållsbestämt demokratibegrepp. Aronson s. 266. Termen överideologi infördes ursprungligen av Tingsten för att beteckna förhållandet att det efter demokratins genombrott rådde konsensus mellan partierna om demokratin som en metod att lösa konflikter. Detta även om man kunde vara oense om beslutens materiella innehåll.

³²⁸Åke Sundells avhandling 'Den svenska högerns assimilering av ekonomisk liberalism' har visat detta. Enligt Åke Sundell så skedde det en omsvängning från konservativ statspaternalism till ekonomisk liberalism cirka 1910. Man kan notera att denna datering förefaller överensstämma med den tidpunkt då Boströms filosofi minskade i intresse.

³²⁹Konservativa statsministrar vid sekelskiftet som var influerade av den Boströmska filosofin var Ernst Trygger och Christopher Jacob Boströms brorson E. G. Boström. Att dessa hade den Boströmska filosofin som en utgångspunkt skall dock inte tolkas som att dessa framstod som rabiata ideologer. De ledande konservativa var snarast pragmatiker, detta kan delvis ses som ett uttryck för en konservativ misstro mot "teoretikers" inflytande i den praktiska politiken. Detta har hävdats av Elvander 1961 s. 480. Mot detta kan i och för sig invändas att Jan-Olof Sundell s. 189 har hävdats att Trygger var så starkt präglad av den Boströmska rättsfilosofin att han tillämpade dess begrepp på områden där de helt saknade teckning. Men Jan-Olof Sundells invändning gällde användning av juridisk teori och avsåg inte den praktiska politiken.

förskjutning från konstitutionalism mot folksuveränitet som han ansåg ha ägt rum under nittonhundralet. Detta har han tolkat som ett uttryck för ledande politikernas acceptans av uppfattningen att den starka staten inte behövde några inskränkningar av parlamentets kompetens³³⁰. Sundbergs uppfattning framstår dock i flera avseenden som alltför långtgående och onyanserad. Emellertid har en sådan vittgående kritik kommit att spela en inte obetydlig roll i den allmänna debatten. Det kan således finnas skäl att analysera dessa ståndpunkter eftersom dessa för flera har framstått som värdenihilismens kanske viktigaste konsekvenser.

Sundberg har tolkat 1974 års RF som en manifestation av Uppsalaskolans ideologi i det att man då godtog principen om riksdagsmajoritetens oinskränkta makt som inte behövde balanseras av några andra maktcentra. Därigenom kom den princip som ofta benämns folksuveränitet att förverkligas. Detta i motsats till 1809 års RF som dels byggde på maktindelning mellan KM och riksdagen, dels på en uppdelning av riksdagen i två kamrar där den första förutsattes spela en återhållande roll. Även om maktdelningsreglerna mellan KM och riksdagen efter det demokratiska genombrottet framstod som obsoleta så kvarstod betydelsen av uppdelningen i två kamrar, någon andrakammarparlamentarism kom aldrig att genomföras. Konsekvenserna av dessa förändringar av regeringsformen torde i stor utsträckning ha inneburit en destabilisering av det parlamentariska systemet³³¹. Det förefaller emellertid väl långtgående att tillskriva dessa förändringar värdenihilismens inflytande. Dock kan man finna en stark tilltro till möjligheten av ett rationellt beslutsfattande. Det kan givetvis inte uteslutas att Hägerström indirekt kan ha influerat till detta, men det är knappast fråga om ett direkt inflytande. Rationalismen hade, som framgick av denna uppsats, i Sverige en tradition som gick längre tillbaka i tiden än till Hägerström.

Kritik har även riktats mot domstolsväsendets förment bristande självständighet. Den dömande makten kom aldrig att underordnas den politiska makten³³². Däremot har det, i den allmänna debatten, anförts betänkligheter mot departementsarbete som en kungsväg mot högre domartjänster³³³. Detta kan man kanske emellertid tolka som en integreringsprocess snarare än som något hierarkiskt inordnande. Den som en gång under sin departementstid utarbetade lagstiftningsförslag kunde senare i sin karriär få ansvar för att tolka den som domare. Lämpligheten av detta står det givetvis fritt för var och en att

³³⁰Sundberg 1990 s. 198ff.

³³¹Statsvetaren och sedermera statsrådet Björn von Sydow har i en avhandling analyserat spelet bakom tillkomsten av 1974 års RF. Därvid kom han fram till att det utgjorde en väsentlig drivkraft för partiernas agerande att åstadkomma en författning som var så ogynnsam för motståndarna som möjligt. En slutsats kan vara att partierna har varit framgångsrika i denna sin strategi och som konsekvens av detta åstadkommit en författning som har medfört en relativt instabil politisk situation i förhållande till dem som rådde under 1809 års RF.

³³²Ett citat från Frändeberg s. 159 må emellertid återges: "I Sverige råder inget tvivel om att de rättsskipande organen är underställda de högsta politiska organen (riksdag och regering) och så betraktar sig även de högsta domstolarna (HD och RegR) ehuru dessa statsrättsligt sett är jämställda med de förstnämnda organen och därjämte numera har en klart angiven rättsskapande funktion." Citatet har av Sundberg 1990 s. 236 anförts som ett uttryck för vad han benämner enpartiväldets rättskällelära.

³³³Sådan kritik har även framförts av aktiva domare. Ett exempel på detta utgör Hovrättsrådet Sundberg-Weitman s. 124.

ifrågasätta, men det torde vara svårt att se att detta skulle kunna tillskrivas Hägerström. Sverige har aldrig haft en helt sluten domarkarriär.

Det har under nittonhundratalet skett en förskjutning i rättskällevärdet, således har förarbetena fått ökad dignitet som rättskälla. Denna tendens återfinns även i andra nordiska länder men utvecklingen i Sverige förefaller ha gått längre än i de övriga nordiska staterna³³⁴. Det kan inte uteslutas att värdenihilismen har bidragit till denna tendens. Givetvis kan andra skäl även framstå som rimliga. Ser man den juridiska doktrinen som att på ett värderingsfritt sätt förmedla en rent deskriptiv bild av rätten, snarare än att tjäna som en vägledning för rättstillämpningen, är det knappast förvånande att praktikern söker efter andra källor. Motiven kunde här tjäna som ett stöd i brist på bättre alternativ. Det kan även hävdas att bristande lyhörddhet mot förarbetena kan korrigeras genom ny lagstiftning och varför då inte direkt följa motiven så att detta undviks. Argumentets bärkraft förutsätter stabila politiska maktförhållanden så att det föreligger en kontinuitet i lagstiftarviljan. Socialdemokratins långa regeringsinnehav under nittonhundratalet förefaller ha givetvis förutsättningar för detta. Detta kan ha varit av större betydelse än Hägerströms eventuella inflytande. En hög kvalitet på förarbetena torde även ha inneburit att dessa accepterats som rättskälla. 'Lidbommeri-motiv' bör snarare vara ägnade att minska dess betydelse.

Inom den juridiska metodläran kom Ekelöfs teleologiska metod att framstå som ett uttryck för värdenihilismens åskådning³³⁵. Därför kan denna metod förtjäna att kortfattat beskrivas i detta sammanhang. Ekelöf använde inte motiven som rättskälla³³⁶. Detta kan kanske särskilt påpekas eftersom undfallandet i förhållande till motiven har tillskrivits Uppsalaskolan inflytande. Ekelöf ansåg att man skulle fästa avseende vid de konsekvenser som lagar fick. I korthet gick Ekelöfs metod ut på att i ordinära fall skall lagar tillämpas efter dess ordalydelse. Utgången av sådana fall utgjorde dess verkningar. Sådana verkningar som var åsyftade för dessa ordinära fall utgjorde lagens ändamål. Så långt var resonemanget okontroversiellt, även om man givetvis inte alltid så lätt kan avgöra om man verkligen står inför ett ordinärt fall eller inte. Ekelöf menade emellertid att rättstillämpningen även i säregna fall skulle syfta till att förverkliga detta ändamål. Det förefaller inte alltid enkelt att avgöra vad som egentligen utgör lagens ändamål i denna mening³³⁷. Även om man bortser från dessa problem så bygger metoden på en förutsättning som förtjänar att uppmärksammas. Denna metod är i någon mening att se som en variant av en konsekvensmoral. Lagen har vissa konsekvenser och dessa konsekvenser ses som eftersträvansvärda. Följaktligen skall rättstillämpningen även i icke uppenbara fall eftersträva att uppnå dessa konsekvenser. Det är givetvis inte självklart att man skall acceptera en konsekvensmoral³³⁸. Däremot kanske denna syn kan sägas stå i överensstämmelse med ett krav på att samhällsnyttan skall utgöra

³³⁴Sundberg 1990 s. 232.

³³⁵Sundberg 1990 s. 268 betecknar Ekelöfs teleologiska metod som hägerströmianismens mest praktiska resultat.

³³⁶Ekelöfs uppfattning framfördes först i föreläsningsform. Senare publicerades 'Är den juridiska doktrinen en teknik eller vetenskap'. Den slutliga utformningen av hans uppfattning är framställd i 'Rättegång I' s. 69ff.

³³⁷En diskussion av sådana svårigheter finns i Peczenik 1990 s. 204.

³³⁸Detta torde inte minst gälla för dem som anser sig som värdenihilist. Men det kan även gälla för flera som intar en värdeobjektivistisk ståndpunkt. I pejorativ mening har formeln "Ändamålet helgar medlet" används som ett uttryck för en urartad konsekvensmoral.

en ledstjärna för rättstillämpningen. Även Lundstedts uppfattning att samhällsnyttan skall vägleda rättstillämpningen förefaller att ge uttryck för en konsekvensmoral.

Den kritik som riktats mot Uppsalaskolan förefaller att i flera avseenden ha varit alltför långtgående. Man kan knappast hålla den ansvarig för samtliga tendenser inom det svenska rättsväsendet som man ansett tveksamma. Däremot förefaller det som om det finns fog för den kritik som riktades mot Uppsalaskolan när det gäller dess dogmatiska inställning till juridiska begrepp. Kritik av begrepp som statsvilja framstod som omotiverad eller överdriven i en tid då ingen längre uppfattade staten som ett väsende i Boströms mening. De vedertagna begreppen fyllde en legitim funktion i den praktiska juridiska argumentationen. Detta inte minst med hänsyn till att allmänheten i stor utsträckning torde ha vidhållit uppfattningen de både hade rättigheter och skyldigheter även om Uppsalaskolan påstod att några sådana begrepp inte existerade. Att sätta citationstecken kring termer som 'äganderätt' som markör för att visa att man anammat Lundstedts kritik av vedertagna juridiska begrepp visade snarast hur svårt det är att avstå från dessa begrepp³³⁹.

Uppsalaskolan begränsade sig som bekant inte till att kritisera vedertagna begrepp utan man bestred överhuvudtaget möjligheten att föra en normativ argumentation på vetenskaplig grund. Därmed frånhände man rättstillämpningen möjlighet att söka stöd i doktrinen, en uppgift som traditionellt hade uppfattats som en av doktrинens väsentligaste uppgifter. Rättstillämpningen kom därför att ställas inför valet att antingen bortse från doktrinen eller att fjärma sig från allmänhetens rättsuppfattning. Väljer man att bortse från doktrinen så medför detta att rättstillämpningen går miste om en betydelsefull källa som på sikt kan utarma nivån på den juridiska argumentationen. Konsekvenserna av detta kan, på sikt, medföra att domstolarnas rättsbildande verksamhet ter sig mindre välbetänkta än vad som annars hade varit fallet. Detta kan rimligen inte vara något eftersträvansvärt. Blir konsekvenserna i stället att rättstillämpningen avlägsnar sig från det allmänna rättsmedvetandet så kan detta i det långa loppet få vådliga konsekvenser för tilltron till rättsstaten. Man riskerar att få en cynisk inställning till statens rättstillämpning bland delar av allmänheten. Rättsstaten bärs ytterst upp av medborgarnas tilltro och acceptans till statens vilja och förmåga att fullgöra sina uppgifter på ett, som man uppfattar, etiskt acceptabelt sätt. Brister tron på denna basala förmåga så undermineras statens grundläggande auktoritet. Detta om något borde med fog kunna betecknas som samhällsskadligt. Olivecrona angav att rättsordningen ytterst baserade sig på våld och detta fann han inte heller som något som borde beklagas. Lundstedt menade att även en diktatur i viss utsträckning kommer att värna om samhällsnyttan eftersom han ansåg att detta var en förutsättning för diktaturens fortbestånd på sikt. Här kan man finna tendenser till en vulgarisering av rätten genom att man betonade den nakna makten som dess grund. Det föreföll som vissa av detta drog slutsatsen att makt var rätt. Sådana konsekvenser föreföll rimliga att dra. Dessa uppfattningar kan rimligen inte vara förenliga med traditionella rättsstatsideal.

Uppsalaskolan har ansetts som en drivkraft i den förändringsprocess som det svenska samhället har genomgått under nittonhundratalet. Det rationella projektet hade emellertid flera bärare och man bör kanske särskilt nämna inflytandet från nationalekonomin

³³⁹Detta gjordes av Malmström i 'Till frågan om fastighetsköp II'.

och inte minst då Stockholmsskolan. Denna kom till stor del att föregripa Keynes. Efter det andra världskriget accepterades uppfattningen att staten hade möjlighet att på ett rationellt sätt planera samhället och föra en sådan politik som medförde att man inte längre behövde drabbas av konjunktursvängningar. Med hjälp av ekonometriska modeller skulle staten styra över apparaten samhället³⁴⁰. När man bedömer dessa aktörer så ser man en sak som förenar dessa med den tidigare boströmianismen och det är tilltron till staten och tron på rationaliteten. Även Boström tog avstånd från det historiska arvet och det föreföll som han ibland enbart uppfattade det som en belastning. Staten sågs av dessa som den som skulle förverkliga det goda. Det är därför inte omotiverat att inbegripa rationalisten Boström i kretsen av det rationella projektets anfäder. Om staten nu representerade det goda så var det, åtminstone enligt dess företrädare, rimligt att kräva att rättstillämpningen skulle vara lojal emot statsintresset.

Mot denna bakgrund kanske det förtjänar att erinra om den förändring som ägt rum inom nationalekonomin. Tilltron till statens möjlighet att driva rationell planering har minskat. Man fäster numera större avseende vid de förväntningar som finns i samhället. Rättsekonomin har visat på den stora betydelse som institutionella förhållanden spelar för den ekonomiska utvecklingen. Härigenom syns det som att skyddet av hävdvunna rättigheter kunde underbyggas med andra argument än rent naturrättsliga. Det skulle därför kunna sägas att det vore samhällsskadligt, sett från ett utilitaristiskt perspektiv, att inte skydda naturliga rättigheter.

Ett område där statspaternalismen kom att få ett starkt genomslag var frågan om steriliseringen av förment mindervärdiga individer. Det kan vara intressant att se hur makarna Myrdal i 'Kris i befolkningsfrågan' argumenterade för detta sätt att söka åstadkomma det välordnade samhället. För det första kan man konstatera att man inte såg till den enskildes rättigheter. Enligt den lagstiftning som genomfördes fodrades samtycke om den mindervärdige kunde anses ha rättskapacitet. Detta borde emellertid inte innebära några större inskränkningar. "I de fall där rättskapacitet icke kan förnekas, trots att eljest förutsättningarna för sterilisering äro för handen, böra läkare och sociala myndigheter vara verksamma för att förmå vederbörande att frivilligt underkasta sig sterilisering. Visar sig denna påtryckning i alltför många fall ineffektiv, så bör en skärpning av steriliseringslagen övervägas, innebärande rätt för samhällets organ att också emot deras vilja sterilisera även rättskapabla."³⁴¹ Två skäl ansågs primärt motivera sterilisering, nämligen rashygieniska samt socialpedagogiska skäl. På så sätt skulle man kunna minska antalet undermåliga eller asociala individer i samhället. Det var dock inte fråga om att detta skulle ske för att man hyste medkänsla med olyckliga individer. Man motiverade steriliseringarna med samhällets nyttokrav. Det moderna samhället ansågs inte ha plats för svagpresterande individer. Det förefaller svårt att tänka sig denna mentalitet utan värdenihilismen och Lundstedts samhällsnyttoresonemang.

³⁴⁰Hirdman har beskrivit främst sociala aspekter på detta i boken 'Att lägga livet till rätta, studier i svensk folkhemspolitik'. Man sökte, som hon uttryckte det, planera bort olyckan i människans liv.

³⁴¹Myrdal s. 260.

28. Värderingar

Det torde inte vara någon tvekan om att det är värdenihilismen som är det som Hägerström främst kommer att förknippas med. Internationellt kom dock Hägerströms inflytande att te sig förhållandevis marginellt, vilket delvis kan förklaras med att han inte vände sig till en internationell publik. Det var i stället filosofer som Ayer och Stevansson som kom att förknippas med en emotiv värdeteori³⁴². Men även om Hägerström inte kom att få ett internationellt genombrott så måste man dock ge honom erkänsla för att vara den som först har utvecklat en emotiv värdeteori³⁴³. Det förefaller emellertid rimligt att hävda att det inflytande som den emotiva värdeteorin kom att få i Sverige inte enbart kan tillskrivas Hägerström. Detta måste ses mot bakgrund av den nationella isolering som präglade den svenska filosofin fram till slutet av andra världskriget. Den allmänna kulturella orienteringen var vid denna tid inriktad mot Tyskland. Efter andra världskriget kom det en omsvängning till förmån för USA. Därigenom kom en anglosaxiskt färgad positivism att få ett betydande inflytande inom samhällsvetenskaperna efter andra världskriget.

Denna framställning har huvudsakligen berört Boströms och Hägerströms verksamhet inom den praktiska filosofin. Till stor del har den även inneburit ett avståndstagande av deras insatser. Boströms ståndpunkter torde därvidlag huvudsakligen ha ett historiskt intresse. Hägerströms insatser inom kunskapsteorin har inte heller numera någon större spridning. Det är inom värdeläran som Hägerström alltjämt förtjänar uppmärksamhet. I form av en urvattnad version, som kan beskrivas som ett krav på åtskillnad mellan fakta och värderingar, kan den sägas leva kvar som en sorts allmänvisdom. Det kan därför vara motiverat att sätta dessa uppfattningar i relation till andra ståndpunkter.

Ofta indelar man vetenskapliga utsagor i kategorierna logiska, empiriska och normativa. De utsagor som är relaterade till empiriska förhållanden är kanske de som lättast appellerar till det sunda förnuftet. Godtar man en empiristisk syn på tillvaron så låter man erfarenheten vara det yttersta kriteriet för vad som är sant. En utsaga om tillvaron hålls för sann om denna korresponderar mot erfarenheten. Klassiska invändningar mot denna uppfattning har varit att erfarenheten ofta tar miste. Synvillor förekommer och den intuitiva mänskliga erfarenheten omfattar knappast kvantmekaniken. Detta kan bemötas med motargumentet att även om människan ibland tar miste så följer det inte därav att hon alltid skulle göra det. Empirismen kan i flera fall förefalla rimlig. Denna uppfattning syns innebära en, åtminstone principiellt sätt, stor beredvillighet att ompröva etablerade ståndpunkter i ljuset av nya erfarenheter. Det förefaller möjligt att inordna flera rättsuppfattningar inom

³⁴²Jareborg s. 124ff.

³⁴³Bjarup s. 294 har dock pekat på Hume som en som i detta avseende föregrep Hägerström. Petersson s. 10 har givet argument mot att Hume skulle uppfattas som en värdenihilist i Hägerströms mening .

ramen för detta paradigm. Detta gäller naturligtvis kanske i första hand rättspositivismen, denna hävdar just att den empiriskt givna rätten är den enda relevanta. Även andra ståndpunkter som ofta benämns realistiska, till exempel Ross prognosteor, kan uppfattas på detta sätt. Men det förefaller även som även vissa typer av naturrättsliga uppfattningar kan vara förenliga med en empiristisk epistemologi³⁴⁴. Den naturrättsliga uppfattningen har varit föremål för en förödande kritik. Det torde vara svårt att få allmän acceptans för uppfattningen att de normer som ligger till grund för rättssystemet skulle vara givna av naturen³⁴⁵. Det är i vart fall svårt att entydigt finna stöd för en renodlad naturrättslig uppfattning. Även om den kunskapsteoretiska grunden för den naturrättsliga uppfattningen är svag är den svår att helt avfärda. Den tycks överensstämma med en spridd mänsklig uppfattning att vissa handlingar i sig är oacceptabla³⁴⁶. Det förefaller även som om historisk erfarenhet talar för att denna uppfattning har utgjort ett värn mot maktövertagande³⁴⁷.

När det gäller de logiska satserna så är dessa definitionsmässigt omöjliga att vederlägga med hänvisningar till erfarenhetens värld. Matematikens satser anses sålunda giltiga om dessa kan bevisas logiskt och i sista hand återföras på ett, i princip, godtyckligt valt axiomsystem på vilket man i stort sätt inte ställer andra krav än att systemet inte i sig får vara självmodersäkande, samt att man eftersträvar att basera teorin på så få axiom som möjligt. Även om matematiken således inte kan rättfärdigas till sin yttersta grund, det vill säga till motiveringar av vilket skäl som man skall godkänna valet av ett axiomsystem, så torde de flesta acceptera att matematiken skall räknas som en vetenskap. Valet av axiom har skett mot bakgrund av lämplighetsöverväganden av huruvida den erhållna teorin kan vara fruktbar³⁴⁸. Man bör inte heller försumma att påpeka att man inte ens inom strikt axiomatiskt uppbyggda teorier kan avgöra alla frågor som faller inom dess område³⁴⁹. Framgångarna för matematiken kom att inspirera flera filosofer. Descartes rationalism

³⁴⁴Detta gäller en naturalistisk naturrättsuppfattning. Naturrätt kan även motiveras med andra argument. Detta gäller inte minst teologiskt motiverade naturrättsuppfattningar. Sådana uppfattningar kan knappast anses empiriskt motiverade.

³⁴⁵Detta kan naturligtvis inte åtminstone teoretiskt uteslutas. Sociobiologin har sökt förklara mänskligt socialt beteende med hänvisning till biologiska förklaringar. Även om detta skulle kunna visas så kan det knappast kunna rättfärdiga en viss norm. Av att något är på ett visst sätt följer inte att det bör vara på detta sätt.

³⁴⁶Detta kan kanske accepteras som en etisk "tumregel" men är naturligtvis inte okontroversiellt. Exempelvis skulle flera kanske kunna hävda att ingenting är gott i sig utan det endast är konsekvenserna av ett handlande som man bör beakta. Även att döda ett litet barn skulle av vissa kunna ses som moraliskt rättfärdigt om någon med säkerhet (hur?) visste att barnet en gång skulle bli en folkmördare. Etiska tumregler kanske kan rättfärdigas med hänvisning till informationsteoretiska skäl. Mänskliga beslut fattas under osäkerhet. En fullständig konsekvensanalys av en handling är orealistisk att utföra. Man kan då argumentera för att det är rationellt att stanna vid att bedöma handlingen i sig. Motargumentet är givetvis att enbart för att man inte har fullständig kunskap om en handlingens konsekvenser så betyder det inte att man helt skulle sakna kunskaper om dess konsekvenser.

³⁴⁷Det kan erinras att Burke menade att fördomar kunde ha ett värde om dessa bidrog till att bevara stabiliteten i samhället.

³⁴⁸Historiskt sätt är det snarare så att man ofta har konstruerat axiomen i efterhand för att så att säga städa upp efter sig. När den matematiska analysen utvecklades under 1600- och 1700- talet så skedde detta för att svara mot de behov som framkom då den moderna fysiken skapades och det kom att dröja till 1800- talet innan man klädde denna teori i en mera strikt axiomatisk formulering.

³⁴⁹Detta bevisades av Gödel. För ett bevis se Mendelsson s. 159, där hänvisningar till originalreferenser finns.

utgjorde ett exempel på detta³⁵⁰. Wolffianismen, som under den förra delen av 1700- talet även i Sverige utövade ett påtagligt inflytande, kan även ses som ett led i denna tradition³⁵¹. Det kan noteras att Wolff, liksom även Leibnitz, publicerade juridiska arbeten vid sidan av de filosofiska verken. Kants kopernikanska omvälvning innebar att vissa kategorier förutsattes vara givna a priori och dessa kategorier utgjorde därmed en förutsättning för erfarenheten. Även denna uppfattning var rationalistisk i den mening att den förutsatte begrepp som inte kunde motiveras empiriskt. Kelsens argumentation för att en grundnorm skulle utgöra fundament för rättsordningen kan även tolkas som ett sätt att inordna juridiken inom ramen för ett rationalistiskt paradig. Men även Boström och Hägerström ansåg att rationalismen utgjorde ett fundament för deras uppfattningar. Mellan dessa förelåg en viktig skillnad. Boström ansåg att även rätten kunde motiveras från rationalistisk utgångspunkt. Den rationella rätten sågs av Boström som ett uttryck för statens eviga väsende. Med utgångspunkt från uppfattningar om den rationella rätten kunde man följaktligen argumentera de lege ferenda. Detta i motsats till den positiva rätten som uppfattades som monarkens offentliga vilja. Hägerström var i kunskapsteoretisk mening rationalist men delade inte Boströms uppfattning om rättens rationalistiska motivering. Att normativa utsagor inte, enligt Hägerström, på ett motsägelsefritt sätt kunde infogas i rummet och tidens kategorier utgjorde, enligt Hägerström, grunden för att hävda att dessa utsagor var ateoretiska. Det var således ytterst Hägerströms rationalistiska epistemologi som utgjorde grunden för Uppsalaskolans uppfattning att rättsvetenskapen skulle avstå från argumentation de lege ferenda. Rationalismen kunde således leda till olika konsekvenser i de tolkningar som gjordes av Boström respektive Hägerström.

Empirismen och rationalismen är två grundläggande verklighetsuppfattningar. Den moderna världsbilden kan uppfattas som en syntes av dessa³⁵². De flesta förefaller, åtminstone principiellt, acceptera att ompröva etablerade sanningar i ljuset av nya empiriska erfarenheter. I denna mening förefaller således empirismen ha ett övertag³⁵³. Mot denna bakgrund kan det finnas skäl att kritisera Boström och Hägerström. Dessa hävdade sina rationalistiska uppfattningar på ett närmast dogmatiskt sätt³⁵⁴.

³⁵⁰Under 1600 - talet förefaller det som om en sekulär naturrätt och en cartesianistisk rationalism kan sägas ha stått på samma sida i förhållande till den lutherska ortodoxin. Se Lindberg s. 114ff.

³⁵¹För en framställning av Wolffianismen se Frängsmyr.

³⁵²Den klassiska mekaniken är det givna paradexemplet. Tyko Brahe samlade in en ofantlig mängd empiriska data om planetbanors rörelser. Kepler kunde från dessa data ställa upp en deskriptiv matematisk modell som beskrev dessa banor. Denna modell var en förutsättning för Newton då han utformade en fysikalisk teori som hade ambitionen att inte enbart beskriva utan även förklara varför planeterna rörde sig som de gjorde. Senare generaliserades teorin av Lagrange och Hamilton med flera på ett sätt som medförde att denna analytiska mekanik kom att förefalla närmast som en matematisk teori snarare än som en fysikalisk. Denna teori skulle man kanske kunna jämföra med geometrin, som utan tvivel är en matematisk teori men som samtidigt korresponderar med en fysisk verklighet.

³⁵³Det kan däremot vara svårt att avvisa den Kantska uppfattningen att vissa grundläggande begrepp är nödvändiga för att man skall kunna strukturera erfarenheten.

³⁵⁴Boström ansåg inte att empiriska vetenskaper som naturvetenskap förtjänade att studeras vid universiteten. I konsistoriet motverkade han anslag för sådan verksamhet. Hägerström avfärdade relativitetsteorin som metafysisk då han såg denna som oförenlig med sin egen rationalistiska uppfattning av tillvaron.

När det gäller en normativ teori har man, i Hägerströms efterföljd, hävdade att en sådan teori inte kan anses vetenskaplig då det inte kan finnas någon yttersta grund som skulle kunna motivera ett normsystem. Hägerström hävdade att eftersom en värdeutsaga inte på ett motsägelsefritt sätt kunde infogas i tidens och rummets kategorier så var den meningslös. Värdeutsagans innehåll reduceras därför till ett känsloutbrott jämförbart med att skrika 'Aj' eller 'Hurra'. Konsekvenserna av detta kan vara svåra att acceptera. Man kan inte enligt detta synsätt fördöma till exempel den nationalsocialistiska förintelsen och hävda att denna faktisk var orätt. Detta ter sig svårt för flera att acceptera. Det torde vara en spridd uppfattning att vissa moraliska argument har en tyngd som är större än dem som man tillskriver omdömen i rena smakfrågor³⁵⁵. Det är dock å den andra sidan svårt att se hur man kan finna någon 'objektiv' moral som skulle kunna vinna allmän acceptans. Än svårare torde det vara att finna någon kunskapssteoretisk grund som skulle kunna rättfärdiga denna ståndpunkt.

Under efterkrigstiden har en utvecklingslinje inom värdeteorin sökt finna analogier mellan normativa och logiska utsagor. Denna teoribildning, som har kommit att benämnas deontisk logik, Härigenom skulle man åtminstone precisera de premisser som man utgår från i sin argumentation.³⁵⁶ Det har gjorts stora insatser inom deontisk logik, man kan härvidlag nämna von Wright som ett ledande namn, men dessa teorier har knappast fått tillämpningar utanför specialisternas krets. Orsakerna härtill är uppenbara, det är helt enkelt svårt att tillgodogöra sig denna teori. Man kan också ifrågasätta om det är möjligt att på ett formalistiskt sätt kunna ge rättvisa åt alla de nyanser som utmärker ett svårt, realistisk etiskt problem. Det är kanske så, för att låna ett uttryck från ekonomin, att denna teorins marginalnytta, mätt som det som den kan förklara, inte står i proportion till den insats som erfordras för att kunna tillämpa den på ett konkret problem. Även om det således knappast finns skäl att hysa några förhoppningar om att kunna formulera etiska normer på ett sätt som i precision som närmar sig ett axiomsystem så följer därav inte att det skulle vara ointressant att eftersträva att formulera dessa så klart som möjligt³⁵⁷. Dock har man inte sagt något om vilka dessa normer kan vara. En demokratisk normuppsättning skulle inte automatiskt ges företräde framför, till exempel, en nationalsocialistisk, om denna inte i sig leder till inre motsägelser inom den på så sätt erhållna moraluppfattningen³⁵⁸. En på detta sätt konstruerad rationalistisk etisk teori skulle därmed löpa risk att leda till slutsatser som skulle te sig oacceptabla.

³⁵⁵Jämför Jareborg s. 205ff.

³⁵⁶von Wright skriver om den deontiska logiken: 'Den har visats sig vara ett nyttigt instrument för moral- och rättsfilosofin. Normernas (börats) värld har av många filosofer, inte minst i modern tid, ansetts falla "utanför" logiken. Man har velat frångå s.k. praktiska slutledningar om det som bör eller får göras (ske) logisk bindande kraft. Detta har på visst håll närt en irrationalistisk eller nihilistisk attityd i frågor om normer och värden. Den deontiska logiken har gjort det möjligt att rationellt genomlysa norm- och värdesystem med samma analytiska skärpa som den man uppnått vid klarläggandet av matematikens och den teoretiska vetenskapens grunder'. von Wright 1993, s. 109.

³⁵⁷ Denna uppfattning utgör givetvis ingen nyhet. I äldre tid var det exempelvis vanligt att domslut formulerades som logiska slutledningar. Strömholm s. 335 har benämnt detta det syllogistiska skedet.

³⁵⁸När det gäller valet av normsystem så skulle värdeteoretiken i princip stå inför samma dilemma som matematikern inför valet av axiomsystem. Valet av normer och axiom måste på ett sätt te sig godtyckligt, ett otal olika teorier blir möjliga att konstruera både inom moralfilosofin och inom matematiken.

När det gäller den del av värdeleläran som utgörs av rättsnormer förefaller valet av normsystem enklare. Juristen kan hänvisa till det normsystem som ligger till grund för rättsordningen. Det torde finnas en bred enighet om att just detta normsystem är det mest fruktbara då man bygger juridiska teorier, det vill säga då man argumenterar juridiskt³⁵⁹. Givetvis kan man ifrågasätta de normer som ligger till grund för rättsordningen, men då argumenterar man inte längre juridiskt³⁶⁰. Detta skall givetvis inte tolkas så att ett juridiskt normsystem bör formuleras på ett axiomatiskt sätt³⁶¹. Däremot förefaller det rimligt att anta att det i någon mening föreligger ett inre sammanhang mellan olika rättsatser och att rätten således inte bör uppfattas som logiskt disparata överhetsbefallningar. De värderingar som ligger till grund för rättsordningen kan användas för att ge rätten ett meningssammanhang. Detta torde vara en förutsättning för att man till exempel kan använda sig av analogislut inom juridiken³⁶². Det är givetvis inte heller självklart att det normsystem som ligger till grund för rättsordningen är etiskt acceptabelt. Även maktutövningen i en totalitär stat kan äga rum i en rättsordnings former.

Av det faktum att knappast något system med nödvändighet leder till etiskt försvarbara resultat följer naturligtvis inte att det skulle vara ointressant vilket synsätt som man anammar. De normer som har utformats inom traditionella rättsstater har under lång tid har trots allt kanske skalat av de värsta former av etiskt oacceptabel maktutövning. I denna mening förefaller det juridiska normsystemet i stor utsträckning böra återföras på erfarenheten snarare än till rationalistiska principer.

29. Rättsstaten och demokratin

Det har i debatten framförts kritik mot Hägerströms filosofi som har baserats på de, som man uppfattat det, betänkliga konsekvenser för den demokratiska rättsstatens ideal

³⁵⁹Dessa normer påstås inte med nödvändighet vara "sanna", däremot finns det vägande pragmatiska skäl för att dessa skall tillämpas. På samma sätt kan man säga att den som vid ett seminarium i differentialtopologi kräver ett helt nytt axiomsystem inte kan avfärdas som ologisk. Däremot kan man med fog säga att om han får gehör för sitt yrkande så bör man ändra rubriken på seminariet till något annat eftersom andra matematiker inte längre skulle känna igen innehållet som differentialtopologi i vanlig bemärkelse.

³⁶⁰Detta har argument har framförts av Peczenik 1995 s. 305.

³⁶¹Även möjligheterna att formulera juridiska normer så att dessa kunde tillämpas på ett "automatiskt" sätt torde vara begränsade. Tillämpningar torde närmast återfinnas i enkla, rutinmässiga fall inom socialförsäkringsrätten som i stor utsträckning har datoriserats.

³⁶²Att det föreligger ett liknade samband mellan rättsnormer i olika stater kan på motsvarande sätt sägas vara en förutsättning för den komparativa metoden. Samhällets kontinuitet i fråga rättsnormer kunde på motsvarande sätt speglas i hur stor utsträckning som rättshistorisk argumentation anses som relevant i en praktisk juridisk argumentation.

som denna ansetts leda till. Den Boströmska filosofin skulle av flera anses som än mer dubiös. Detta motiverar att en diskussion om dessa begrepp förs i detta sammanhang.

Rättsstatsideologin utformades till stor del innan det demokratiska genombrottet. I Tyskland kom således Anselm von Faurbach att verka för ett stärkande av individens rättsskydd. Den Bayerska strafflagen från 1813 framstod som ett uttryck för denna uppfattning. Även Hegels rättsfilosofi kan uppfattas som ett stöd för denna ideologi. Detta stärkande av individens ställning kunde resultera i att den enskilde tillerkändes möjlighet att föra talan mot staten representerad i form av fiscus. Ser man till den svenska historien finner man att rättsstaten ideal i viss utsträckning även här respekterades långt innan demokratin genomfördes. Under enväldets tid kunde Karl XII, åtminstone enligt anekdoten, hävda att han hellre ville vara svensk skattbonde än rysk furste, med anledning av rättsövergrepp som tsar Peter var skyldig till³⁶³. Här kan man kanske finna ett uttryck för en äldre naturrättslig uppfattning som även en absolut monark ansåg sig bunden av. Den Boströmska rättsfilosofin innebar ett avståndstagande från naturrätten sådan som han uppfattade den. Detta var dock inte liktydigt med att han ställde sig likgiltig inför rättsstatsideologin. Det förhöll sig snarare tvärt om. Boström ansåg att statens ändamål var att förverkliga rätten i denna vår värld. Rätten uppfattade Boström som ett självständigt väsende och det utgjorde därför ett självändamål att förverkliga denna rätt. I denna mening framstod således den Boströmska uppfattningen som ett stöd för rättsstatsideologin. Detta även med hänsyn tagen till dess statsabsolutistiska tendenser som kunde uttryckas i termer av att statsviljan var en och odelbar. Hägerstöms uppfattning att normativa utsagor var ateoretiska innebar att en teoretiskt motiverad grund för att hävda rättsstatsideal inte längre stod till buds³⁶⁴. Accepterar man emellertid Lundstedts tes om att samhällsnyttan skall utgöra ledstjärnan för rättstillämpningen så medför detta att man, i princip, måste företa någon form av 'nyttokalkyl' för att avgöra om ett visst domslut är lämpligt³⁶⁵. Resultatet av en sådan 'beräkning' behöver, som det förefaller, inte med nödvändighet sammanfalla med frågan huruvida en åtalad faktiskt har utfört de gärningar som han är tilltalad för³⁶⁶. Den relevanta frågan syns vara att ta reda på vilka konsekvenserna för samhället blir om han fälls eller blir frikänd. Man kan inte utesluta möjligheten att det skulle befinnas 'samhällsnyttigt' att döma en helt oskyldig person till straff om 'nyttokalkylen' skulle resultera i detta. Att denna

³⁶³Anekdotisk framställning av historien var på sin tid legio. En historiker som, genom ett omfattande författarskap, kom att påverka den allmänna synen på historien, med betoning på nationen och dess konungar, var Odhner. På sin tid torde han ha utövat ett synnerligen starkt inflytande över den allmänna historieuppfattningen. Han kom i 'Om möjligheten af en historiens filosofi' från 1862 att ge uttryck för den Boströmska filosofin. Det kan därför sägas att denna syn på historien kunde underbyggas med stöd från den Boströmska filosofin. Man kan kanske säga att bröderna Weibull kom, inom historieforskningen, på sitt sätt verka på samma "antimetafysiska" sätt som Phalén och Hägerström gjorde inom filosofin.

³⁶⁴Detta betydde emellertid inte att dess företrädare på ett personligt plan skulle varit ointresserade av att motverka rättsövergrepp. Det rättspatos som Lundstedt vid flera tillfällen gav uttryck för kontrasterade mot den principiella uppfattningen att det inte existerade några rättigheter som han samtidigt kunde ge uttryck för.

³⁶⁵Denna uppfattning ansågs av Thyrén som ett utslag av en offerdjursmentalitet.

³⁶⁶Detta kan naturligtvis uppfattas som en polemisk tillspetsning av Lundstedts uppfattning. Emellertid syns dessa konsekvenser kunna följa av denna ståndpunkt om den tillämpas konsekvent. Denna kritik kan även anföras mot utilitarismen som i flera avseenden förefaller snarlika Lundstedts åsikt, även om Lundstedt själv ansåg att utilitarismen var ett uttryck för en "dold" form av metafysik.

uppfattning strider mot den klassiska rättsstatsideologin torde vara uppenbart. Hägerström och Lundstedt var, som det tycks, beredda att betala ett högt pris i sin kamp mot det som de betraktade som vidskeplighet. Det förefaller frestande att bemöta Lundstedts rättsuppfattning med Moores öppna fråga. Visserligen är det samhällsnyttigt, men är det rätt?

Rättsstatsideologin sammanhänger intimt med värderingar. Detta kontrasterar med det demokratibegrepp som dominerat i Sverige, nämligen det formella³⁶⁷. Demokrati blir enligt detta begrepp detsamma som att beslut skall ske i överensstämmelse med en vedertagen regel varvid majoritetens uppfattning skall genomföras³⁶⁸. Detta demokratibegrepp har inga principiella inskränkningar vad avser beslutens materiella innehåll. Uppfattningen står uppenbarligen i överensstämmelse med den värdenihilistiska uppfattningen. För den som anser att normativa utsagor är ateoretiska är det konsekvent att inte ställa några etiska krav på beslutens materiella innehåll. Ståndpunkten syns emellertid leda till svårigheter när det gäller att legitimera de på detta sätt fattade besluten. Varför skall individen följa de beslut som riksdagen har fattat, om den 'nyttokalkyl' som denne individ har utfört visar att det är rationellt att göra något annat? En möjlighet kan vara att värdenihilismen reserveras för beslutsfattarna, medan allmänheten förutsätts vidhålla mera traditionella naturrättsliga eller positivistiska uppfattningar. En annan ståndpunkt kan vara att upphöja kollektivismen till norm. Därmed skulle ett beslut som fattats enligt en majoritetsregel vara moraliskt rättfärdigt just därigenom att det fattades med stöd av en majoritet³⁶⁹. Det tycks som detta sätt att legitimera beslut då närmast får en övertalande funktion. Det kan förefalla som detta demokratibegrepp förutsätter att majoriteten, eller åtminstone dess representanter, är goda för att vara etiskt acceptabelt. Man kan därför i en ofullkomlig värld med fog ifrågasätta om det formella demokratibegreppet är tillräckligt för att framstå som etiskt acceptabelt³⁷⁰.

Mot denna uppfattning står en materiell demokratiuppfattning enligt vilken det krävs, förutom att den formella majoritetsregeln följs, även att besluten till sitt materiella innehåll uppfyller vissa villkor som uppfattas som väsentliga. Dessa villkor inbegriper vanligen sådant som respekt för mänskliga rättigheter eller en uppfattning att staten måste uppträda

³⁶⁷För att se den potentiella konflikten mellan demokrati och rättsstat i all dess skärpa kan man se på rättegången mot Sokrates. I denna förverkades flera demokratiska ideal, detta sagt med reservation att folket i detta fall utgjordes av en minoritet, kvinnor, slavar och främlingar var uteslutna. Delaktighetskravet uppfylldes genom att domarna utgjordes av ett stort antal lekmän och att dessa kunde tolka rättsreglerna på ett fritt sätt. Folksuveräniteten förverkligades genom att medborgarnas beslut i lagstiftningsfrågor inte kringgärdades av alltför besvärande "formella" inskränkningar. Detta till trots så har denna dom alltid uppfattats som det klassiska fallet av rättsövergrepp.

³⁶⁸Detta kriterium torde få demokrater vilja utesluta, däremot varierar uppfattningen om vilken vikt som man bör fästa vid det. Vissa har hävdade att medborgarnas deltagande, eller participation, i olika politiska fora utgör ett mera fundamentalt kriterium. Lewin 1970 har gjort en analys av ett sådant demokratibegrepp. Andra har tolkat demokratin som ett fält för konkurrerande eliter, där folkets makt i huvudsak består i att kunna entlediga en grupp som man inte längre har förtroende för.

³⁶⁹Denna uppfattning är inte förenlig med värdenihilismen. Enligt denna kan inte någon värdering tilldelas ett sanningsvärde. Emellertid kan man finna exempel på bristande konsekvens hos denna skolas anhängare. Det förefaller som Lundstedts uppfattning att samhällsnyttan skulle utgöra grunden för rättstillämpningen gav uttryck för en normativ ståndpunkt. Det torde vara uppenbart att flera av Uppsalaskolans anhängare accepterade kollektivismen.

³⁷⁰En utförlig diskussion om demokrati och konstitutionell kontroll finns i Nergelius s. 110ff.

anständigt för att förtjäna att kallas demokratisk. Det är således två villkor som samtidigt skall uppfyllas samtidigt, för det första upprätthållandet av en beslutsregel, för det andra att innehållet i fattade beslut framstår som etiskt rimliga. Detta demokratibegrepp framstår som pluralistiskt i det att det innebär att man accepterar nödvändigheten av att göra en intresseavvägning mellan flera eftersträvansvärda mål. Det har hävdats att konstitutionella garantier för detta måste tillförsäkras, det är inte tillräckligt att lita till beslutsfattarnas goda vilja. Maktodelningsläran och lagprövningsrätt framstod som ett uttryck för denna strävan. Sådana konstitutionella spärrar är naturligtvis inte oproblematiska, man kan inte bortse från möjligheten av att dessa utnyttjas på ett odemokratiskt sätt. Det torde emellertid vara så att inga mänskliga institutioner kan vara fullkomliga, däremot bör man söka utforma institutioner som fungerar även för ofullkomliga människor. Detta synes tala till förmån för det materiella demokratibegreppet.

Oavsett vilket demokratikriterium som man sympatiserar med bör det stå klart att denna styrelseform inte med nödvändighet leder till riktiga beslut vare sig i sak eller med avseende på dess moraliska rättfärdighet. Det torde räcka med att nämna att Hitler fick sina fullmaktslagar antagna av en i allmänna val framröstad tysk riksdag. Man kan kanske se det som att demokratin utgör en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för ett acceptabelt statskick. Tingsten hävdade på sin tid att de politiska ideologierna var döda och att dessa hade ersatts av demokratin som en gemensam överideologi³⁷¹. Det kan hävdas att före det demokratiska genombrottet utgjorde rätten en liknande form av överideologi. Man kunde förvisso vara oenig om vad som var rätt i ett konkret fall, men man ifrågasatte knappast rätten som princip. Det var mot denna bakgrund som man skall se Uppsalaskolans insatser. Genom att, som Lundstedt, hävda att det inte fanns några rättigheter så bröt man med en flerhundraårig tradition som, trots allt, hade utgjort ett skydd mot överhetens oinskränkta maktanspråk. Det förefaller knappast rimligt att detta skall ses som ett epokgörande framsteg.

30. Slutsatser

Den historiska skolan hade genom Biberg och Grubbe fått företrädare inom filosofin i Sverige. Denna åskådning tycktes Boström inte fästa något större avseende vid. Boströms läror innebar ett avståndstagande från romantikens historicism till förmån för en rationell idealism. Enligt Boström är inte det historiska arvet någon egentlig källa att bygga på. Hans

³⁷¹Med termen överideologi avsåg Tingsten närmast att företrädare för olika politiska uppfattningar kunde ena sig om demokratin som metod att lösa konflikter, även om man var oense i sak. Tingstens tes om att ideologierna var döda betydde inte att det inte skulle finnas några egentliga skillnader mellan partierna. Han torde ha avsett att det fanns en värdegemenskap kring vissa målsättningar som demokrati, ekonomiskt framskridande och en rimlig fördelning av välståndet. Motsättningarna mellan partierna, menade han, rörde vilka metoder som skulle användas för att nå dessa mål.

uppfattning måste sägas vara rationalistisk och intellektualistisk. Det var genom förnuftets spekulering som kunskap skulle vinnas och inte genom empirisk erfarenhet av fenomenvärlden. En historisk syn på rätten, sådan som den framfördes av von Savigny, innebar en begränsning av statsmaktens inflytande. Rättsutvecklingen borde, enligt detta synsätt, äga rum på ett organiskt sätt genom en utveckling av domstolspraxis, snarare än genom lagstiftning. Mot detta sätt att uppfatta rätten på kontrasterar Boströms uppfattning vilken måste uppfattas som särdeles statspositivistisk. Rättvist är, enligt Boström, det som överensstämmer med det förnuftigt fattade statsintresset. Den svenska rätten har ofta beskrivits som, i jämförelse med övriga europeiska västländer, synnerligen statspositivistisk. Man kan ifrågasätta om inte en bestående insatts som Boströms läror har haft är att den har medfört ett accepterande av en rationell, positivistisk syn på rätten. Ett annat drag som ofta har påpekats som speciellt för Sverige är det starka draget av korporativism som har påverkat samhället, det är kanske alltför djärvt att tillskriva Boström detta, men man notera att det statsideal som Boström verkade för var det korporativa³⁷². Boström uppfattade det så att individen ingick i en korporation som utgjorde en del av staten som var en av Guds tankar.

Ett område där boströmianismen utgör en nödvändig bakgrund är för att förstå den kritik av de förment metafysiska begrepp som senare framfördes av Uppsalaskolan³⁷³. Personlighetsfilosofin som Boström utvecklade till ett system utgör den bakgrund mot vilken denna kritik blir begriplig. Ett begrepp som till exempel lagstiftarvilja kan te sig relativt oskyldigt för en modern jurist, men om detta begrepp kopplas till en Boströmsk personlighetsfilosofi så kunde det framstå som något värt att polemisera mot. Denna uppgift ansåg sig Hägerström kallad att utföra. Man måste dock konstatera att den grund som han byggde sin kritik på i stora delar var i överensstämmelse med den tradition som han polemiserade mot, nämligen den tyska transcendentalfilosofin. Hägerströms kunskapsteori kom att leda till ståndpunkter som ter sig svåra att försvara, till exempel uppfattningen att relativitetsteorin skulle vara ett utslag av metafysik. Man kan också konstatera att hans kunskapsteori, sådan den presenterades i 'Das Prinzip der Wissenschaft I', måste betecknas som metafysik, låt vara att Hägerström senare omtolkade denna i antisubjektivistisk riktning. Det var denna kunskapsteori som han uppfattade som grunden för värdeteorin enligt vilken en värdesats inte på ett motsägelsefritt sätt kunde infogas i rummet och tidens kategorier och därför inte kunde sägas vara sann eller falsk. Denna kunskapsteoretiska grund för emotivismen torde vara oacceptabel³⁷⁴. Till detta bör även läggas ett praktiskt konsekvensargument, nämligen att emotivismen då den presenterades i dess dogmatiska form kom att leda till en utarmning av den juridiska argumentationen genom att avfärda moraliska argument som nonsens. Att detta även kunnat tjäna som en legitimering av totalitära potentater är kanske Olivecronas tvetydiga inställning till nationalsocialismen ett exempel på. Det förefaller inte heller osannolikt att den, enligt mångas uppfattning, svaga rättsställning som enskilda individer åtnjutit i ett statspaternalistiskt samhälle skulle ha haft en

³⁷²Denna hypotes har, med försiktighet, framförts av Torgny Segerstedt 1978 s. 9.

³⁷³Detta framgår av, bland annat, Oxenstierna. Denne sätter dock Phalén, och inte Hägerström, som den egentlige upphovsmannen till Uppsalaskolans teoretiska filosofi på ett sätt som förefaller att mera ge uttryck för dennas skolas inre strider än för att ge en nyanserad bild av hur utvecklingen ägde rum.

³⁷⁴Detta utesluter naturligtvis inte att det kan finnas andra motiveringar för emotivismen som kan te sig mera acceptabla.

ideologisk legitimering i den Hägerströmska filosofin³⁷⁵. I detta avseende förefaller det dock som om Boström hade gjort en förberedande insats i det att denne hävdade att rättvisa endast utgjorde det förnuftigt fattade statsändamålet. Man kan notera flera likheter mellan Boström och Hägerström som kan ha påverkat samhällssynen, båda var rationalister, sanningen stod enligt dessa att finna i den abstrakta kunskapen. Den empiriska världen kunde endast lämna ofullständiga förnimmelser om det sanna³⁷⁶. En samhällssyn som bygger på spekulationer om verkligheten, men som anser sig stå över denna, löper risk att utmynna i dogmatism. Det finns också en påtaglig risk att, om en sådan lära omsätts i praktisk politik, denna antar drag av omänsklighet, eftersom den inte låter sig anpassas till ofullkomliga människors behov, om dessa strider mot lärofädernas intentioner.

³⁷⁵Ett exempel på en sådan uppfattning har Sundberg givit uttryck för.

³⁷⁶I Hägerström 1957 finns uppsatsen *Botanisten och filosofen* där uppfattning klart framgår.

31. Otryckta Källor

Bjarup, Jes
E-mail till författaren

Wikner, Pontus
Anteckningar till filosofins historia efter P. Wikners kollegium af K.S.
1880 ?
Cit: Wikner.

32. Tryckta Källor

Ahlander, Björn
Om rätt och rättstillämpning
Studier i juridikens idéhistoria och rättstillämpningens teori
Almqvist & Wiksell, 1952
Cit: Ahlander.

Borelius, Johan Jakob
Kritik öfver den boströmska filosofin, första häftet: statsläran
Z. Hæggströms förlag, 1859
Cit: Borelius 1859.

Borelius, Johan Jakob
Kritik öfver den boströmska filosofin, andra häftet: svar på antikritik
Z. Hæggströms förlag, 1860
Cit: Borelius 1860.

Boström, Christopher Jacob
Äro rikets ständer berättigade att för svenska folket besluta och fastställa det
nu hvilande så kallade representationsförslaget
Upsala, 1865
Cit: Boström 1865.

Boström, Christopher Jacob
Satser om lag och lagstiftning med tillägg och anmärkningar
Upsala, W. Schultz, 2:a uppl. 1871
Cit: Boström 1871

Boström, Christopher Jacob
Grundlineer till filosofiska statsläran
Upsala, Viktor Roos, 5:e uppl. 1882.
Cit: Boström 1882.

Boström, Christopher Jacob
Grundlinier till filosofiska statslärans propædeutik
Stockholm, Adolf Johnsons förlag, 3:e uppl. 1901.
Cit: Boström 1901

Boström, Christopher Jacob
Grundlinier till filosofiska civilrätten
Stockholm, Adolf Johnsons förlag, 4:e uppl. 1903.
Cit: Boström 1903:1

Boström, Christopher Jacob
Grundlinier till filosofiska criminalrätten
Stockholm, Adolf Johnsons förlag, 2:a uppl. 1903.
Cit: Boström 1903:2

Boström, Christopher Jacob
Filosofiska sentenser
Åberg L. H.
Christopher Jacob Boströms idealistiska filosofi
I urval och med efterord av Joachim Sjöcrona
Hilaritas, 1998
Cit: Boström 1998.

Claëson, Kristian
Om möjligheten af en filosofisk rättslära
Akademisk afhandling för filosofiska graden med vidtberömda filosofiska
fakultetens samtycke
Stockholm, 1857
Cit: Claëson 1857.

Claëson, Kristian
Skrifter
Zacharias hægströms förlag, 1860
Cit: Claëson 1860.

Ekelöf, Per Olof & Boman, Robert
Rättegång I
Norstedts, 7e uppl, 1990, ISBN 91-1-907141-8.
Cit: Ekelöf.

Frändeberg, Åke
Om analog användning av rättsnormer
Stockholm, 1973
Cit: Frändeberg.

af Geijerstam, Gustaf
Erik Grane
Upsala-roman
Gernandts förlag, 2:a uppl. 1897
Cit: af Geijerstam.

Grubbe, Samuel
Öfersigt af filosofiens närvarande tillstånd
Svea, tidskrift för vetenskap och konst, tredje häftet, pp 1-64
Palmlad & C. 1820, Upsala
Cit: Grubbe 1820.

Grubbe, Samuel
Filosofisk rätts- och samhällslära
Upsala, 1839
Cit: Grubbe 1839.

Grubbe, Samuel
ed. Natanael Fransén
Samuel Grubbes filosofiska skrifter i urval
Upsala, 1912
Cit: Grubbe 1912.

Göteborgs högskolas matrikel 1891 - 1916
utgifven af L. Wählin och J. Viktor Johansson
Göteborg 1916.
Cit: Göteborgs högskolas matrikel.

Hedenius, Ingmar
Om rätt och moral
Stockholm, 1963.
Cit: Hedenius

Hägerström, Axel
Stat och rätt
En rättsfilosofisk undersökning I
Almqvist & Wiksell, Upsala, 1904.
Cit: Hägerström 1904.

Hägerström, Axel

Nehrman-Ehrenstråles uppfattning av grunden för ett löftes juridiska bindande kraft, belyst genom å ena sidan romersk, å andra sidan naturrättslig rättsåskådning.

Minnesskrift ägnad 1734 års lag. II
Stockholm 1934.

Cit: Hägerström 1934.

Hägerström, Axel
Filosofi och vetenskap
Elins, 1957.

Cit: Hägerström 1957.

Hägerström, Axel
Socialfilosofiska uppsatser
Bonniers, 1966.

Cit: Hägerström 1966.

Hägerström, Axel
Moralfilosofins grundläggning
Acta Societatis Litterarum Humaniorum Regiae Upsaliensis 46
Almqvist & Wiksell International, 1987.

Cit: Hägerström 1987.

Kjellén, Rudolf
Staten som livsform
Hugo Gebers förlag, Stockholm, 1916.

Cit: Kjellén.

Lundstedt, Vilhelm
Aftal angående prestation till tredjeman
En civilrättslig studie
Lund, 1908

Cit: Lundstedt 1908.

Lundstedt, Vilhelm
Gränserna i subjektivt hänseende för civildomens rättskraft
Lund, 1911

Cit: Lundstedt 1911:1.

Lundstedt, Vilhelm
Om biintervention
Ett institut i svensk civilprocessrätt
Lund, 1911

Cit: Lundstedt 1911:2.

Lundstedt, Vilhelm
Om lösöreköp
En studie i positiv svensk civilrätt
Lund, 1912
Cit: Lundstedt 1912:1

Lundstedt, Vilhelm
Bör den s. k. compensatio lucri cum damno
betraktas som ett särskilt institut i svensk rätt I
Lund, 1912
Cit: Lundstedt 1912:2.

Lundstedt, Vilhelm
Två föreläsningar i civilrätt och internationell privaträtt
Lund, 1913
Cit: Lundstedt 1913.

Lundstedt, Vilhelm
Om utländsk civildoms rättskraft i Sverige
Uppsala, 1915
Cit: Lundstedt 1915.

Lundstedt, Vilhelm
Principindelning, kritik av straffrättens grundåskådningar
Uppsala, 1920.
Cit: Lundstedt 1920.

Lundstedt, Vilhelm
Till frågan om rätten och samhället, svar till professor Thyren
Uppsala, 1921.
Cit: Lundstedt 1921.

Lundstedt, Vilhelm
Förberedande utredning av vissa principer för reformering av hyresrätten
SOU 1923:76.
Cit: Lundstedt 1923.

Lundstedt, Vilhelm
Realitetssynpunkter i skadeståndsrätten
Nordiska juriststämman i Stockholm och Uppsala 5-18 sept. 1926.
Stockholm, 1926.
Cit: Lundstedt 1920.

Lundstedt, Vilhelm
Grundlinjer i skadeståndsrätten
Förre delen: culpa-reglen

Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1935.
Cit: Lundstedt 1935

Lundstedt, Vilhelm
Grundlinjer i skadeståndsrätten
Senare delen: strikt ansvar. bd 1
Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1944.
Cit: Lundstedt 1944.

Lundstedt, Vilhelm
Legal thinking revised
My views on law
Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1956.
Cit: Lundstedt 1956.

Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar
Kris i befolkningsfrågan
Tredje omarbetade och utvidgade upplagan
Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1935.
Cit: Myrdal.

Nordling, Ernst Viktor
Anteckningar efter Prof. E. V. Nordlings föreläsningar i Svensk Civilrätt
allmänna delen H.T. 1877 - V.T. 1879, första upplagan
Uppsala, 1882
Cit: Nordling.

Nyblæus, Axel
Om statens straffrätt
Undersökning från den boströmska filosofins ståndpunkt
Gleerup, 1865, andra öfversedda och förbättrade upplagan
Cit: Nyblæus 1865.

Odhner C. T.
Om möjligheten af en historiens filosofi
Ett utkast
Upsala, 1862.
Cit: Odhner.

Olivecrona, Karl
Rättsordningen, 2 uppl. 1976
Liber, ISBN 91-40-04227-8
Cit: Olivercrona.

Pira, Karl
Aforismer om 'storstrejk' ur sedlighetens och rättens synpunkter

Stockholm 1910.

Cit: Pira

Reuterskiöld, Carl August Axel

Grunddragen af den allmänna rätts- och samhällsläran särskilt med hänsyn till positiv svensk rätt jämte grundlinier till rättsutvecklingsläran och rättsvetenskapens historia

Almqvist & Wiksell, 1912

Cit: Reuterskiöld.

Rydberg, Viktor

Filosofiska föreläsningar

Materialism och idealism

Bonniers, 1900

Cit: Rydberg.

Sahlin, C. Y.

Christopher Jacob Boström

Smärre skrifter utgifna af Boströmsförbundet IV, 1909.

Cit: Sahlin.

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph

Svensk översättning: Richard Matz

Föreläsningar om metoden för akademiska studier

Daidalos, 1988, ISBN 91-86320-28-9.

Cit: Schelling.

Schrödinger, Erwin

What is life?

The physical aspect of the living cell

Cambridge university press, 1945.

Cit: Schrödinger.

Spinoza, Benedikt

Svensk översättning: Alf Ahlberg

Etik

Daidalos, 1983, ISBN 91 86320 009

Cit: Spinoza.

33. Litteratur

Aronson, Torbjörn
Konservatism och demokrati
En rekonstruktion av fem svenska högerledares styrelsedoktriner
Norstedts förlag, 1990, ISBN 91-1-907092-6.
Cit: Aronson.

Aspelin, Gunnar
Tankens vägar
En översikt av filosofins utveckling, del II
Doxa, 1977, ISBN 91-578-0075-8.
Cit: Aspelin.

Berestetskii, V. B. Lifshitz, E. M. & Pitaevskii, L. P.
Översättning: J. B. Sykes & J. S. Bell
Quantum Electrodynamics
Pergamon Press, 2 ed. 1982, ISBN 0-08-026504-9.
Cit: Berestetskii et. al.

Bjarup, Jes
Skandinavisk Realism
Hägerström, Lundstedt, Olivecrona, Ross
Alber, 1978, ISBN 3-495-47369-6.
Cit: Bjarup 1978.

Bjarup, Jes
Reason, emotion and the law
Studies in the philosophy of Axel Hägerström
Aarhus Universitet, 1982.
Cit: Bjarup 1982.

Burke, Peter
Annalesskolan
En introduktion
Översättning: Gustaf Gimdal och Rickard Gimdal
Daidalos, 1992, ISBN 91 86320 96 3.
Cit: Burke.

Ekman, Stig
Slutstriden om representationsreformen
Studia historica Upsaliensia XXII

Scandinavian University Books, 1966.

Cit: Ekman.

Elvander, Nils

Rudolf Kjellén och nationalsocialismen

Statsvetenskaplig Tidskrift 1956.

Cit: Elvander 1956.

Elvander, Nils

Harald Hjärne och konservatismen

Konservativ idédebatt i Sverige 1865-1922

Almqvist & Wiksell, 1961.

Cit: Elvander 1961.

Fries, Martin

Verklighetsbegreppet enligt Hägerström

En systematisk framställning av grundtankarna i Hägerströms kunskapsteori
med särskild hänsyn till hans lära om verklighetsbegreppet

Uppsala Universitets Årsskrift 1944:3.

Cit: Fries 1944.

Frängsmyr, Tore

Wolffianismens genombrott i Uppsala

Frihetstida universitetsfilosofi till 1700- talets mitt

Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 1972

Cit: Frängsmyr.

Goldstein, Herbert

Classical mechanics, 2 ed.

Addison Wesley, 1980, ISBN 0-201-02969-3.

Cit: Goldstein.

Haralds, Hjalmar

Svenskar, E. G. Boström

Bonniers, 1907.

Cit: Haralds.

Heckscher, Gunnar

Svensk konservatism före representationsreformen II

Doktrin och politik 1840-1866

Uppsala och Stockholm, 1943.

Cit: Heckscher.

Heidegren, Carl-Göran

Johan Jakob Borelius

Den siste svenske hegelianen

Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1995, ISBN 91-7139-251-3.
Cit: Heidegren.

Hirdman, Yvonne
Att lägga livet till rätta
Studier i svensk folkhemspolitik
Carlssons Bokförlag, 1989, ISBN 91-7798-276-2.
Cit: Hirdman.

Holdar, Sven
The ideal state and the power of geography
The life-work of Rudolf Kjellén
Political Geography, Vol 11, No 3, May 1992, pp 307-325.
Cit: Holdar.

Häthén, Christian
Straffrättsvetenskapen och kriminalpolitik
De europeiska straffteorierna och deras betydelse för svensk strafflagstiftning
1906-1931, Tre studier
Lund studies in legal history 1
Lund university press, 1990, ISBN 91-7966-118-1.
Cit: Häthén.

Jackson, John D.
Classical electrodynamics, 2 ed.
Wiley, 1975, ISBN 0-471-43132-X.
Cit: Jackson.

Jareborg, Nils
Värderingar
Norstedts, Stockholm, 1975, ISBN 91-1-747641-0.
Cit: Jareborg.

Jägerskiöld, Stig
Den historiska skolan i Sverige
Acta Societatis Juridicae Lundensis 49
Den historiska skolan och Lund, Rättshistoriskt symposium 1980
Juridiska Föreningen i Lund, 1982, ISBN 91-544-1421-0.
Cit: Jägerskiöld.

Kilander, Svenbjörn
Den nya staten och den gamla
En studie i ideologisk förändring

Studia historica upsaliensia 164
Acta universitatis upsaliensis, 1991, ISBN 91-554-2775-8.
Cit: Kilander.

Kuhn, Thomas S.
The Structure of Scientific Revolutions
The University of Chicago Press, 2 ed. Enlarged, 1970, ISBN 0-226-45804-0.
Cit: Kuhn.

Källström, Staffan
Värdenihilism och vetenskap
Gothenburg studies in the history of science and ideas 6, 1984, ISBN 91-7346-148-2.
Cit: Källström. 1984.

Källström, Staffan
En filosof i politiken
Vilhelm Lundstedt och äganderätten
Idéhistoriska uppsatser 23
Stockholm 1991, ISSN 02 80 - 4794
Cit: Källström 1991.

Lagerroth, Fredrik
Boström och Kelsen
En jämförelse
Statsvetenskaplig Tidskrift 1925.
Cit: Lagerroth.

Lewin, Leif
Folket och eliterna
En studie i modern demokratisk teori
Almqvist & Wiksell, Stockholm, 1970.
Cit: Lewin 1970.

Lewin, Leif
Ideologi och strategi
svensk politik under 100 år, 4:e uppl.
Norstedts juridik, 1992, ISBN 91-38-50150-3
Cit: Lewin 1992.

Lindberg, Bo
Naturrätten i Uppsala 1655-1720
Acta Universitatis Upsaliensis, 33
Uppsala, 1976, ISBN 91-554-0386-7.
Cit: Lindberg.

Logren, Ernst

Huvuddragen av Hägerströms filosofi
Uppsala, 1944
Cit: Logren.

Marc-Wogau, Konrad
Studier till Axel Hägerströms filosofi
Prisma, 1968.
Cit: Marc-Wogau.

Mautner, Thomas
Vägledning till Hägerströmstudiet
Skrifter utgivna av kungl. humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala 49
Almqvist & Wiksell International, 1994
Cit: Mautner.

Mendelsson, Elliott
Introduction to mathematical logic
2 ed. Van Nostrand, 1979, ISBN 0-442-25307-9.
Cit: Mendelsson.

Misner, Charles W. Thorne, Kip S. & Wheeler, John A.
Gravitation
Freeman, 1973, ISBN 0-7167-0344-0.
Cit: Misner et. al.

Molin, Karl
Lundstedt, Anders Vilhelm
Svenskt biografiskt lexikon, bd 24
Stockholm 1982.
Cit: Molin.

Morin, H.
Om dualismen i Boströms definitiva filosofi med särskild hänsyn till begreppet
om det onda
1940
Cit: Morin.

Nergelius, Joakim
Konstitutionellt rättighetsskydd
Svensk rätt i ett komparativt perspektiv
Norstedts, 1996, ISBN 91-38-50523-1.
Cit: Nergelius.

Nilsson, Gert
Värdelös eller värdefull?
Skapelse och frälsning som problem i teologisk etik
Modern svensk teologi
Verbum, 1999, ISBN 91-526-2539-7.

Norberg, Johan
Den svenska liberalismens historia
Timbro, 1999, ISBN 9175664291.
Cit: Norberg.

Nordin, Svante
Den boströmska skolan och den svenska idealismens fall
Doxa, 1981, ISBN 91-578-0102-9.
Cit: Nordin 1981.

Nordin, Svante
Från Hägerström till Hedenius
Doxa, 1984, ISBN 91-578-0102-9.
Cit: Nordin 1984.

Nordin, Svante
Romantikens filosofi
Svensk idealism från Höijer till hegelianerna
Doxa, 1987, ISBN 91-578-0242-4.
Cit: Nordin 1987.

Nyblæus, Axel
Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet I-IV
Lund, 1879-97.
Cit Nyblæus 1897.

Olsson, Birger
Förändringar inom svensk bibelforskning under 1900-talet
Modern svensk teologi
Verbum, 1999, ISBN 91-526-2539-7.
Cit: Olsson.

Oxenstierna, Gunnar
Vad är Uppsala-filosofin
Bonniers, 1938.
Cit: Oxenstierna.

Peczenik, Aleksander
Juridikens metodproblem
AWE/Gebbers, 1980, ISBN 91-20-06074-2.

Cit: Peczenik 1980.

Peczenik, Aleksander
medförfattare: Aarnio, Aulis & Bergholtz, Gunnar
Juridisk argumentation, en lärobok i allmän rättslära
Norstedts, 1990, ISBN 91-1-907331-3.
Cit: Peczenik 1990.

Peczenik, Aleksander
Vad är rätt?
Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation
Norstedts, 1995, ISBN 91-38-50449-9.
Cit: Peczenik 1995.

Petersson, Bo
Axel Hägerströms värdeteori
Filosofiska studier utgivna av filosofiska föreningen och filosofiska
institutionen vid Uppsala Universitet, nr 17.
Uppsala 1973.
Cit: Petersson.

Radler, Aleksander
Kristendomens idéhistoria
Från medeltiden till vår tid
Studentlitteratur, 1988, ISBN 91-4429131-0.
Cit: Radler.

Rodhe, S. E.
Boströms religionsfilosofiska åskådning
1949.
Cit: Rodhe

Segerstedt, Torgny T:son
Boströms betydelse i svenskt kulturliv
Ord och bild 1947.
Cit: Segerstedt 1947.

Segerstedt, Torgny T:son
Den boströmska filosofin och det svenska samhället
Lychnos 1977/78.
Cit: Segerstedt 1978.

Schött, Roland
Edmund Burke och det tidiga tyska kodifikationsmotståndet
Juristförlaget, 1992, ISBN 91-7598-523-3.
Cit: Schött.

Strömberg, Tore
Inledning till den allmänna rättsläran
Studentlitteratur, 1980, ISBN 91-44-17311-3.
Cit: Strömberg.

Strömholm, Stig
Rätt, rättskällor och rättstillämpning
En lärobok i allmän rättslära
Norstedts, fjärde uppl. 1992, ISBN 91-38-50151-1.
Cit: Strömholm.

Sundberg, Jacob W. F.
Haegerstroem and Finland's struggle for law
Fred B. Rothman & Co. Littleton, Colorado 80127, 1983
Cit: Sundberg 1983.

Sundberg, Jacob W. F.
fr. eddan t. Ekelöf
Repetitorium om rättskällor i nordn
Juristförlaget, 2:a uppl. 1990, ISBN 91-7598-461-X.
Cit: Sundberg 1990.

Sundberg-Weitman, Brita
Rättsstaten åter
Norstedt, 1986, ISBN 91-1-857431-9.
Cit: Sundberg-Weitman.

Sundell, Jan-Olof
Tysk påverkan på svensk civilrättsdoktrin 1870-1914
Rättshistoriskt bibliotek bd 40
Institutet för rättshistorisk forskning, 1987, ISBN 91-85190-34-9.
Cit: Jan-Olof Sundell.

Sundell, Åke
Den svenska högerns assimilering av ekonomisk liberalism
Lund, 1989, ISBN 91-7970-690-8.
Cit: Åke Sundell.

Svensson, Ola
Viljeförklaringen och dess innehåll
Om avtalsrättslig begreppsbildning och systematik

Nerenius & Santérus förlag, 1996, ISBN 91-88384-81-0.
Cit: Svensson.

von Sydow, Björn
Vägen till enkammarriksdagen
Demokratisk författningspolitik i Sverige 1944-1968
Tidens förlag, 1989, ISBN 91-550-3381-4.
Cit: von Sydow.

Waller, Margit
Axel Hägerström
Människan som få kände
Natur och kultur, 1961.
Cit: Waller.

Warburg, Karl
Johan Gabriel Richert
Hans lefnad och uttalanden
Norstedts, 1905.
Cit: Warburg.

Weber, Max
Svensk översättning: Agne Lundquist
Den protestantiska etiken och kapitalismens anda
Argos, 1978.
Cit: Weber.

Wedberg, Anders
Den logiska strukturen hos Boströms filosofi
En studie i klassisk metafysik
Almqvist & Wiksell, 1937.
Cit: Wedberg.

Wilhelm, Walter
Svensk översättning: Claes Peterson
Den juridiska metodlärans utveckling under 1800-talet
Juristförlaget, 1989, ISBN 91-7598-370-2.
Cit: Wilhelm.

von Wright, Georg Henrik
Norm and action
A logical enquiry
Routledge & Kegan Paul, London, 1963

Cit: von Wright 1963.

von Wright, Georg Henrik
An essay in deontic logic and the general theory of action
Acta philosophica fennica, Fasc. XXI, 1968.
Cit: von Wright 1968.

von Wright, Georg Henrik
Logik, filosofi och språk
Strömningar och gestalter i modern filosofi
Nya Doxa, 1993, ISBN 91-88248-24-6
Cit: von Wright 1993.

Zaremba, Maciej
Minken i folkhemmet
Essäer
Timbro, 1992, ISBN 91-7566-250-7.
Cit: Zaremba.

Åberg, L. H.
Den Boströmska verldsåsigten
I sina grunddrag framställd
Z. Hægströms förlag, Stockholm 1882.
Cit: Åberg.